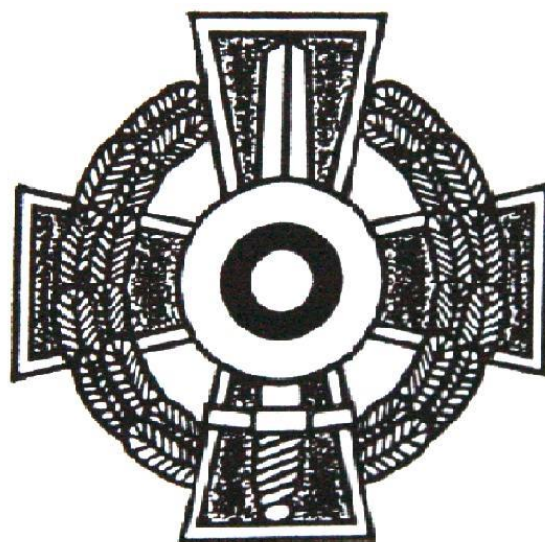
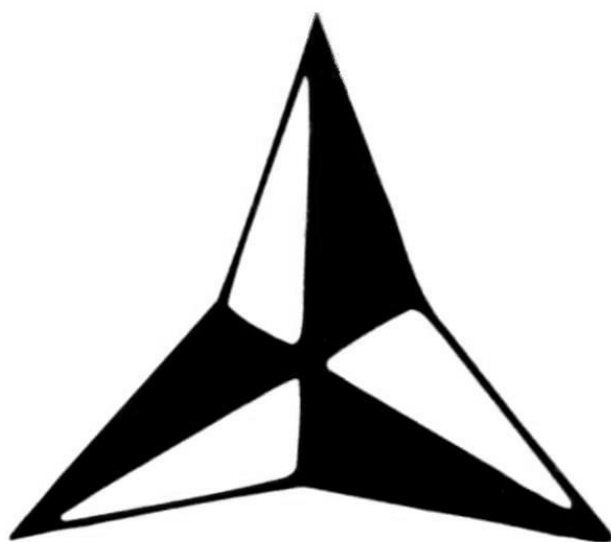

Göteborgs Universitet
Institutionen för historiska studier
Kulturarv och modernitet
Mastersexamen Examensarbete 30 hp
Handledare: Lars Nyström

Frivillig soldat från fredens nation

- En studie av spanienfrivilligas och finlandsfrivilligas historiebruk och minne.

Johannes Jensen

2013-03-03

Innehåll

1. Inledning	1
Kollektivt minnesskapande	1
Historiebruk	2
Syfte och metod	3
Material	4
Tidigare forskning	4
Metod och disposition	8
2. Tre krig, två rörelser	10
2. 1. <i>Spanska inbördeskriget – demokratins och fascismens första slagfält?</i>	10
”Inbördeskrig är bara ett annat ord för revolution” – Rosa Luxemburg	10
Från revolution till Folkfront: Kominterns omsvängning	11
Internationell solidaritet och de utländska frivilliga	12
Internationella brigaderna	12
Brigadisternas resa till republiken	13
Att strida för folkfronten	13
Frontens verklighet	14
Reaktionen i Sverige och upprättandet av Svenska frivilligkåren	15
Fortsättningskriget och en ny frivilligrörelse	16
Skyttegravskrigets verklighet och nazifrågan	16
Avdelta kompaniet och Svirfronten	17
Avdelta kompaniet och slaget vid Tali-Ihantala	18
2. 3. <i>Sammanfattning</i>	18
3. Från solidaritetsrörelse till frivilligförbund: De frivilliga formerar sig	20
3. 1. <i>I skuggan av Folkfronten: Spanienfrivilligas första formering</i>	21
Den svenska vänstern och Folkfronten	21
Den svenska solidaritetsrörelsen: taktik och enhetssträvan	21
Frontkämparnas stödfond	22
Spanienrörelsen och rikspolitiken	23
De frivilligas förening	24
En kort smekmånad	25
Kollapsen	26
3. 2. <i>Svenska frivilligkåren och finlandsrörelsen</i>	29
Material och orientering	29
Finlandsrörelsens politiska rötter	30
Finlandsrörelsen organiseras	31
Det bittra krigsslutet och föreningens grundande	33
De finlandsfrivilligas tidning	34
Fortsättningskriget och förbundets andra motgångsperiod	36
Ekonomiska svårigheter?	38
Efterkrigstiden och förbundets omvandling	39
3. 3. <i>Spanienveteranernas andra formering</i>	40
Den nya organisationen: en yttring av Kominforms fredspolitik?	40
3. 4. <i>Föreningarna i jämförelse</i>	42
4. Föreningsliv och solidaritet: De frivilliga och efterkrigstiden	44
4. 1. <i>Föreningskulturen vid möten och högtider</i>	45
Förbundet svenska finlandsfrivilliga: minneshögtider med militär prägel	45

Spanienfrivilligas kamratförening: Spanska aftnar och internationell solidaritet	47
Kamratföreningen som socialt kontakt- och skyddsnät	48
4. 2. Föreningarnas internationella engagemang: Kontinuitet och förändring	49
Fédération Internationale des Résistants - Association antifasciste	51
Finlandsfrivilliga: Finlandssolidaritet och World Veterans Foundation.....	52
4. 3. Föreningstidningarna	53
För ett fritt Spanien	53
Från nyhetsspridning till minnesformering och agitation	54
För ett fritt Spanien i belysning av det samtida politiska klimatet	56
Folkfronten som socialt minne	56
Folkfronten i sovjetkommunistisk tappning	57
Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning och efterkrigstiden.....	58
Förbundet Svenska finlandsfrivilligas tidning: ideologisk inriktning?.....	59
Bilden av kriget och krigarna	60
4 . 4. Symbolkulturen	62
4. 5. Kapitelsammanfattning.....	63
5. Monumenten: Det sociala minnet hugget i sten och gjutet i järn	66
5. 1. Spanienfrivilligas monument, La Mano.....	66
Projektet påbörjas	67
Tävling och insamling.....	67
Projektet och historiens vingslag.....	68
Invigningen	70
Arbetaren som ensam kritiker av invigningen.....	71
Utblick.....	73
5. 2. Finlandsfrivilligas monument och Finlandsparken	73
Monumentprojektet påbörjas	73
Monumentet tar fastare form	75
Lansering och insamling.....	76
Konstnärstävlingen	77
Invigningen	78
Den "andra invigningen"	79
5. 3. Jämförelse och analys av de båda projekten	79
La Mano-projektets unika förutsättningar	80
Monumenten och forskningen	81
Symboliken – det universella kontra det specifika	81
Utblick.....	82
6. Frivillig soldat från fredens nation: sammanfattning och diskussion	84
5. 1. Från krigare till monumentuppförare – en berättelse om minne	84
Finlandsveteranerna och det problematiska minnet	85
Spanienfrivilliga och folkfronten som resurs.....	86
Tredje vägens nation och krigarnas minne.....	86
Källor och litteratur	88
Otryckta källor	88
Tryckta källor	88
Internet	89
Litteratur.....	89

1. Inledning

1978 gick socialdemokraten Conny Andersson bort, 64 år gammal. Född och uppvuxen i ett alliansfritt Sverige hade han ändå deltagit i tre krig som frivillig soldat; i spanska inbördeskrigets Internationella brigaderna, i frivilligkåren under finska vinterkriget och som motståndsmän i det tyskockuperade Norge. Han var en av de tusentals svenskar som under 1900-talet valde att med vapen i hand ta strid för sina övertygelser utomlands. Han var också en av de hundratals frivilligsoldaterna som organiserade sig i föreningar i syfte att värna om minnet från sina insatser och de värderingar de frivilliga stridit för. Faktum är att han skulle bli utesluten ur sin förening, Svenska spanienfrivilligas kamratförening, för sitt deltagande på Finlands sida, mot Sovjetunionen. Att vårda minne är också en politisk handling.

Mycket finns att läsa om dessa insatser och solidaritetsrörelserna som de var en del av, men mycket lite har skrivits om frivilligrörelsernas utveckling efter deras insatser, hur de förändrades och hur de förvaltade sitt arv. I den här uppsatsen tar jag fasta på två frivilligorganisationer från två väldigt olika rörelser; den som organiserade de svenskar som frivilligt deltog i spanska inbördeskriget 1936-39 och den som omfattade de frivilliga i finska vinter- och fortsättningskriget 1940 och 1941-44.

Ur frivilligrörelserna bildades två föreningar efter kriget; Svenska Spanienfrivilligas kamratförening och Förbundet svenska Finlandsfrivilliga. Föreningarna fungerade som en social samlingspunkt för veteraner från kriget – och senare också sympatisörer med dessa – men hade också funktionen som ett slags språkrör för de frivilliga gentemot det övriga samhället. I uppsatsen undersöker jag frivilligföreningarnas minnesproduktion och hur denna är beroende av andra, främst politiska, föreställningar samt är relaterad till föreställningar och historieförståelse i en bredare samhällelig kontext – olika nivåer av kollektivt minnesskapande. Jag studerar också gruppernas historiebruk för att kunna visa hur de använde sig av minnet som en resurs för att legitimera ståndpunkter i samtiden.

Kollektivt minnesskapande

Jag har valt att knyta an uppsatsen till den internationellt omfattande forskningsgenren kring kollektiva minnen. Begreppet myntades av den franske sociologen Maurice Halbwachs i hans posthumt utgivna bok *La mémoire collective* från 1950 och betecknar teorin om minnet som en kollektivt skapad process på meso- och makronivå, där individuella föreställningar om det förflutna är beroende av den gemensamma minnesproduktionen.¹ Individuella, så kallade passiva, minnen – det vill säga minnen av direkta intryck, sinnesförmimmelser och specifika händelser – är inte i sig påverkade av processen, men när människor pratar om sina minnen i den offentliga sfären så knyter de samtidigt an till ett antal gemensamma föreställningar kring den kontext som omgärdar minnet. Exempelvis ingår en berättelse om uppväxt i en miljöprogramsförort på 70-talet i bredare berättelser om perioden, den sociala sammansättningen på orten och så vidare. Halbwachs kallar detta att minnen är ”socialt inramade”.² Detta innebär att de passiva minnena får ett meningsfullt innehåll först när de har en social inramning. Statligt uppförda värdeladdade platser, som minnesstenar och krigsmonument laddas med gemensamma värderingar och betydelser och fungerar enande och bekräftande av människors identitet och historieförståelse, särskilt genom att de omges av minnesritualer under årsdagar och högtider.

Sociologen Barbara A. Misztal är en av de otaliga forskare som utvecklat Halbwachs teorier.³ Hon kallar Halbwachs breda begrepp för socialt minne och menar att ett minne blir kollektivt

¹ Halbwachs, Maurice, *On collective memory*, 1992

² Winter & Sivan, *War and remembrance in the twentieth century* 1999, s. 6.

³ Misztal, Barbara A., *Theories of social remembering*, Open 2003

först när det sociala minnet på något sätt påverkar en bredare föreställning om det förflutna och förändrar denna. Socialt minne skapas så fort en grupp människor interagerar. Kollektivt minne är det först när det sociala minnet lyfts till en samhällelig nivå, antingen genom att det är baserat på en kollektiv föreställning, eller genom att den förändrar en sådan.⁴ Jag har tagit fasta på den denna distinktion men har valt att förtydliga terminologin genom att benämna det sociala minnet som det ”lilla” minnet, eller berättelsen, och det hegemoniska, kollektiva, minnet som det ”stora”.

Historiebruk

Historikern Roger Johansson beskriver i sin avhandling om historieskrivningen efter skotten i Ådalen 1931 historiebruk på ett mycket klagörande sätt.⁵ ”Att historia skrivs i efterhand kan förefalla självklart, men att historiska konstruktioner skapas i bestämda sammanhang där de besvarar, ofta ideologiskt färgade, frågor människorna söker svar på, är inte lika okontroversiellt”.⁶ Enligt Johansson vilar historiebruket på konstruktionen av vad han kallar en ”politisk bild” – ett begrepp som enkelt kan breddas till ”ideologisk bild” för att innefatta mindre uttalade beskrivningar. Detta innebär vidare att människors syn på exempelvis samhället, sin nation, eller sin etniska tillhörighet formar hur de förstår sin historia. Historiebruk är därmed ett sätt att ge legitimitet åt politiska ståndpunkter och ställningstaganden genom att sätta dem i ett historiskt sammanhang och en tradition.⁷

Historikern Klas-Göran Karlsson behandlar historiebruk på ett systematiskt sätt som är relevant att förhålla sig till: ”Det vetenskapliga historiebruket kan förse oss med relevanta historiska ’fakta’, vilka är nödvändiga för ett ämne inriktat på att begripliggöra variation i tid och rum, samt huvuddelen av den genetiska kronologiskt disponerade kunskap som är nödvändig för varje analys av hur samhället blivit som det är.”⁸ Karlsson ställer vidare upp ett antal definitioner av olika former av historiebruk där begreppet omfattar alla former av funktioner historien kan spela, både individuellt och kollektivt, unikt och allmängiltigt, intuitivt och ideologiskt.⁹ Jag vill snäva in begreppet till det faktiska ”bruket” av historia såsom det genomförs aktivt i ett specifikt syfte. Historiebruket, i den här uppsatsens definition, är inte vetenskapligt, även om ”historiebrukaren” kan använda sig av vetenskapliga metoder, utan handlar i om att påverka den gemensamma historieförståelsen för att ge legitimitet åt en särskild tolkning. Definitionen hamnar således nära det historiebruk som Karlsson tillskriver ”intellektuella och politiska elitgrupper”

som handlar om att med hjälp av historia bygga upp ett relevant meningssammanhang, som förmår legitimerar en viss maktposition och rationalisera denna genom att lägga historien till rätta så att misstag och problem på vägen till makten tonas ned, görs banala eller försvinner. Konkret brukas historien ideologiskt bland annat genom hänvisning till historiska lagar och objektiva nödvändigheter.¹⁰

Karlsson målar på detta vis upp en cynisk och svart-vit bild av dessa maktgruppers historiebruk som jag på många vis anknyter till, men också vänder mig mot i bemärkelsen att ideologisk blindhet skulle vara behäftat med särskilda samhällsgrupper – eller särskilda politiska ideologier. Såsom jag ser det är all form av historiebruk ideologiskt. Varje

⁴ Misztal, Barbara A. 2003, s. 50 ff.

⁵ Johansson, Roger, *Kampen om historien: Ådalen 1931: sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931-2000*, 2001.

⁶ Roger Johansson 2001, s. 33.

⁷ Karlsson, Klas-Göran *Historia som vapen – Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995*, 1999, s. 57 ff.

⁸ Karlsson, Klas-Göran *Historien är nu*, 2004, s. 54.

⁹ Karlsson 2004, s. 55 ff.

¹⁰ Karlsson 2004, s. 59.

granskning av samhällsbyggen eller maktrelationer är påverkade av granskarens egna åsikter och i detta är varken yrkeshistorikern eller lekmannen oskyldig.

För grupper som bygger hela sin relevans på en tidigare insats är det förstås helt centralt att forma en berättelse som ger legitimitet åt gruppens positioneringar och i förlängningen dess hela existens. I jämförelse med begreppet kollektivt minne framstår historiebruk som mer krasst användande av historien. Att åberopa en historisk tolkning för att hävda en position i samtiden innebär inte heller med nödvändighet beskrivningen blir brett förankrad. Således handlar historiebruk om det aktiva åberopandet av historia i syfte att stärka en position eller en argumentation medan socialt minnesskapande är en gemensam och ständigt pågående kollektiv process.

Syfte och metod

I uppsatsen kopplar jag samman två teorier; kollektivt minne och historiebruk, för att på så vis försöka fånga Svenska spanienfrivilligas kamratförenings och Förbundet svenska finlandsfrivilligas funktion i samhället. Min strävan är att beskriva och tolka hur föreningarna agerade i förhållande till samhället i övrigt, vilken funktion de hade för sina medlemmar och hur de hanterade frågor som var potentiellt hotande för gruppernas sammanhållning. Historiebruksperspektivet är i första hand relevant för att beskriva vilka traditioner och berättelser som föreningarna knöt an till genom sina positioneringar i samtiden medan sociala minnen snarare är kopplade till den historieskrivning som föreningarna var en del av. Frivilligveteranerna förhöll sig i sina föreningar till det ”stora” kollektiva minnet men bar också på sina egna minnen. Mitt mål är att genom jämförelser mellan föreningarnas utveckling och analyser av deras förutsättningar belysa och ge perspektiv på den svenska historien ur aspekter som inte tidigare belysts, nämligen de som uppstår i kontrasten mellan grupper av idealister som stred utomlands och en nation som formade en självbild präglad av fredsönskan, neutralitet och pragmatism.

- Hur har den dialektiska relationen mellan frivilligföreningarnas ”lilla” sociala minne och samhällets ”stora” kollektiva minne sett ut och utvecklats? I vilken mån har de påverkat varandra?
- Hur utvecklade sig veteranföreningarnas interna kultur och utåtriktade aktiviteter och vilka fall av konkret historiebruk syns i föreningsmaterialet? Hur kan det sättas i relation med föreningarnas sociala bas och historiska bakgrund i frivillig- och solidaritetsrörelserna med den spanska republiken och Finland?
- Hur hanterade föreningarna de politiskt belastade delarna av sina minnen?

Genom de frivilligas historiebruk närmar jag mig det svenska ”stora” kollektiva minnet ur ett underifrånperspektiv som jag upplever ofta saknas inom historiebruksforskningen. Detta har jag försökt att uppnå genom att använda mig av föreningarnas tidningar, protokoll och rapporter från deras verksamhet, appeller och officiella uttalanden. En viktig del i uppsatsen är de potentiellt problematiska delarna av frivilligrörelsernas tillkomst, främst fortsättningskrigets många nazistiska frivilliga och från föreningarnas verksamhet, som Svenska spanienfrivilligas kamratförenings sovjettrogna prägel.

I uppsatsen håller jag mig till ett främst kronologiskt upplägg där jag börjar i frivilligrörelserna och solidaritetsrörelserna under spanska inbördeskriget och de finska kriget 1939-1944, etablerar veteranföreningarnas politiska och sociala kontexter och sedan följer föreningarnas utveckling, både i relation till samtida politiska händelser och i relation till den svenska ”stora” berättelsens utveckling. Kulmen är de monumentprojekt som föreningarna genomförde på 70- och 80-talet, vilka som projekt visar på föreningarnas interna kultur och sociala kretsar och som monument förkroppsligar hur väl föreningarnas ”lilla” sociala minne kunde inrymmas i samhällets ”stora” kollektiva.

Material

Det huvudsakliga källmaterialet för den här uppsatsen utgörs av föreningsmaterialet som Svenska spanienfrivilligas kamratförening och Förbundet svenska finlandsfrivilliga avsatt på Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm respektive Krigsarkivet i Stockholm. Dokumentationen om finlandsfrivilliga är påtagligt mer omfattande än den om de spanienfrivilliga vilket yttrar sig att de spanienfrivilligas material omfattar mindre än två hyllmeter medan de finlandsfrivilligas omfattar över åtta. Från föreningarna finns verksamhetsberättelser, mötesprotokoll, korrespondens, fotografier, ekonomiska rapporter och tidningsutklipp bevarade. För de finlandsfrivilligas del finns också flera volymer med exempelvis krigsdagböcker, dagorder, materiallistor och listor över de frivilliga bevarade. Detta beror på att hela organisationen hölls intakt efter krigsslutet och den hade därmed tillgång till omfattande fältdokumentation. Därmed finns mangranna listor över samtliga finlandsfrivilliga och deras öden. Det finns däremot inga säkra siffror över antalet spanienfrivilliga på grund av frivilligrörelsens underjordiska organisation. Många av de senare är anonyma eller kända bara som namn och de som dog i strid är oftast dokumenterade i efterhand för att de blev ihågkomna av sina kamrater.

Tidningarna som föreningarna gav ut under sina aktiva år, Förbundet svenska frivilligkårens tidning, Förbundet svenska Finlandsfrivilligas tidning och För ett fritt Spanien, har studerats som uttryck för föreningarnas sociala minne och som plattform för deras historiebruk.¹¹ Tidningarnas lämplighet som material ligger i att de tydligt visar vilken bild föreningarna velat ge av sig själv, vilka politiska frågor som lyfts fram och vilka begrepp som använts i beskrivningen av händelseförlopp och personer. För ett fritt Spanien utkom under en kortare period och under större delen av sin utgivning i betydligt mindre upplaga och stramare budget än Förbundet svenska Finlandsfrivilligas tidning, men är å andra sidan mer kompakt och direkt både till språk och innehåll. Detta gör att mängden nyttigt innehåll för den här typen av uppsats inte skiljer sig så avsevärt mellan tidningarna trots att det kommit ut nästan tio gånger så många nummer av Förbundet svenska Finlandsfrivilligas tidning.

Som föreningar var Förbundet svenska finlandsfrivilliga mycket minutiösa i bevarandet av anteckningar, korrespondens och protokoll.¹² Själva omfattningen gör å andra sidan innehållet närmast oöverskådligt. Svenska spanienfrivilligas kamratförenings efterlämnade föreningsmaterial är till delar mer sporadiskt bevarat.¹³ Särskilt under kamratförbundets/-föreningens tidiga år saknas enskilda årsmötesprotokoll och verksamhetsberättelser, vilket jag kommenterar i den mån det varit avgörande för min undersökning.

För kapitlet ”Monumenten” har jag vid sidan av föreningarnas material också använt mig av protokoll från Stockholms stadsfullmäktige, förvaltningar och nämnder, vilket bevaras på Stockholms stadsarkiv. Vidare har jag också använt mig att dagstidningsartiklar vilka berört frivilligföreningarnas verksamhet.

Tidigare forskning

Det finns historiker som före mig valt undersöka politiskt förankrade grupper bruk av minne som en historisk resurs. Roger Johansson, som jag nämnt tidigare, behandlar i sin avhandling *Kampen om historien: Ådalen 31* hur skotten i Ådalen utnyttjades i den politiska konkurrensen kring historieskrivningen, från hur begravningsståget skildrades i journalfilmer till det monument tillägnat de fallna som uppfördes på 80-talet i Ådalen. Åsa Linderborg avhandlar i *Socialdemokraterna skriver historia* hur historien användes, tolkades och

¹¹ För ett fritt Spanien, Svenska Spanienfrivilligas kamratförening, 1963-1994, Förbundet Svenska frivilligkårens tidning, Förbundet Svenska frivilligkåren, 1941-1948, Förbundet Svenska Finlandsfrivilligas tidning, Förbundet Svenska Finlandsfrivilliga, 1949-2000.

¹² Förbundet svenska finlandsfrivilliga. Krigsarkivet, Stockholm.

¹³ Svenska spanienfrivilligas kamratförening. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

formades för att ge legitimitet åt de socialdemokratiska maktanspråken och den socialdemokratiska historien.¹⁴ Hon använder sig av Antonio Gramscis hegemonibegrepp för att fånga socialdemokratins strävan att placera sig i centrum av den svenska historien och visar på hur de därmed formulerade en samhällsmodell baserad på uttalad ömsesidighet istället för mer radikala föreställningar om motsättningar och klasskamp, som varit tongivande i den unga arbetarrörelsen.¹⁵

Internationellt finns det flera verk som behandlar minnesproduktion i relation till krigsupplevelser. Ofta inriktar sig dessa på sociala former av traumahantering inom krigsdrabbade grupper. I inledningskapitlet till antologin *War and remembrance in the twentieth century* utgår historikerna Jay Winter och Emmanuel Sivan från Halbwachs teori när de försöker sätta ett ramverk för minnesprocesser efter 1900-talets många krig.¹⁶ De menar att kollektivt minnesskapande i första hand sker som ett sätt för grupper att hantera trauman och skapa mening i upplevelser som för den enskilde enbart framstår som obegripliga, och därmed att den skiljer sig i de allra flesta bemärkelser från statskontrollerad eller åtminstone officiell minnesproduktion.¹⁷ Kulturhistorikern George L. Mosse undersöker i *Fallen soldiers: reshaping the memory of the World Wars* hur nationalstaternas utveckling i hanteringen av första världskrigets trauma och massdöd innebar en formaliserande och upplyftande av kriget som ett nationellt minne och inte bara som en politisk händelse.¹⁸ Exempelvis visar han på hur futuristernas heroiserande skildring av krigserfarenheten kunde bidra till en mytologisering av världskriget som en positiv och renande händelse. Hans fokus ligger emellertid helt på nationalstaten och dess ”stora” kollektiva minne av krig. De frivilliga soldaterna i den här uppsatsen, vilka gick i fält på eget initiativ och inte som värnpliktiga, befann sig i en annorlunda situation eftersom deras ”lilla” minne inte automatiskt ingick i nationens ”stora”. Antologin *Collective traumas: memories of war and conflict in 20th-century Europe* ligger på så vis närmare min inriktning genom att den breddar perspektivet till att omfatta exempelvis hur den svenska naziströrelsen hanterade ”traumat” av att både misslyckas som rörelse i Sverige och sedan internationellt i och med axelmakternas förlust i världskriget.¹⁹

Ett arbete mycket närliggande mitt men med ett fokus lagt på spanska inbördekrigets samtid och direkta efterföljd är historikern Tom Buchanans *The impact of the Spanish Civil War on Britain: war, loss and memory*.²⁰ Buchanan följer allt från de frivilligas minne som resurs för det brittiska kommunistpartiet till hur författaren John Langdon-Davies relation till spanska Katalonien påverkades av krigets utveckling.

Det finns två genomarbetade populärvetenskapliga introduktioner till svenska frivilligsoldater som fenomen, vilka båda berör såväl spanien- som finlandsfrivilliga: Lars Ericson Wolkes *Svenska frivilliga: militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen inbegriper svenska FN-insatser i frivilligfenomenet men skiljer också mellan officiellt sanktionerade rörelser, gräsrotsrörelser och frivilliga under FN-flagg*.²¹ Lars Gyllenhaals och Lennart Westbergs

¹⁴ Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, 2001.

¹⁵ Linderborg 2001, s. 14-19.

¹⁶ Winter, Jay M. & Sivan, Emmanuel (red.), *War and remembrance in the twentieth century*, 1999.

¹⁷ Winter & Sivan, 1999, s. 9.

¹⁸ Mosse, George L., *Fallen soldiers: reshaping the memory of the World Wars*, 1990.

¹⁹ Mithander, Conny, Sundholm, John & Holmgren Troy, Maria (red.), *Collective traumas: memories of war and conflict in 20th-century Europe*, 2007.

²⁰ Buchanan, Tom, *The impact of the Spanish Civil War on Britain: war, loss and memory*, 2007.

²¹ Ericson Wolke, Lars, *Svenska frivilliga: militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen*, 1996.

*Svenskar i krig 1914-1945 behandlar de frivilliga utifrån individuella perspektiv med fokus både på deras drivkrafter och på deras öden.*²²

De två mest omfattande böckerna som skrivits om det spanska inbördeskriget är författade av Hugh Thomas och Anthony Beevor och heter båda *Spanska inbördeskriget* och är omfattande kronologiska genomgångar av tiden före, under och efter inbördeskriget. De har fått utgöra underlag för min genomgång av spanska inbördeskriget i bakgrundskapitlet men de har också kompletterats med mer ingående uppgifter för att fånga den svenska frivilligrörelsen och de svenska frivilliga.

Antologin *¡No pasarán!: spanska inbördeskriget och uppgörelsen med fascismen innehåller populärvetenskapliga kapitel med fokus på olika aspekter av spanska inbördeskriget, bland annat om den svenska frivilligrörelsen och de svenska spanienfrivilligas öden.*²³ Spaniens sak var vår av Kerstin Gustafsson och Mekki Karlsson består av femton intervjuer med finlandsfrivilliga och centralfigurer i solidaritetsrörelsen och ger en god insikt i deras egna minnen och uppfattningar om kriget.²⁴ Journalisten Rickard Jändels *Kämpande solidaritet: möten med svenska spanienfrivilliga* är också baserad på intervjuer med spanienveteraner, i några fall nyare intervjuer med samma veteraner som i Spaniens sak var vår.²⁵ Jändel har också inkluderat ett mycket pedagogiskt och välarbetat bakgrundskapitel.

Också i tecknandet av vinterkriget har jag använt två övergripande verk med identiska titlar: *Finska vinterkriget* av den amerikanske historikern William Trotter, som har varit bosatt i Finland i flera år, och *Finska vinterkriget* av den amerikanske journalisten Robert Edwards.²⁶ Det finns också en bred populärhistoriskt orienterad litteratur om de finlandsfrivilligas insatser. *För Finlands frihet : svenska frivilligkåren 1939-1940* av Nicolas von Schmidt-Laussitz och Klaus-Jürgen von Schmidt-Laussitz och *Svenskarna vid Jandeba : svenska frivilligkompaniet 1942-1944* av Nicolas von Schmidt-Laussitz är båda lättillgängliga böcker med ingående beskrivningar av frontlivet, båda rika på fotografiskt material och kartor över truppförflyttningar och frontlinjer.²⁷ Förbundet svenska finlandsfrivilliga (det som tidigare hette Förbundet svenska frivilligkåren) gav 1989 ut antologin *Svenska frivilliga i Finland 1939-1944*, vilken täcker frivilligrörelsen och i korthet även förbundets tillkomst.²⁸ Antologins kapitel har väldigt olika inriktning och karaktär, från populärvetenskapligt hållen storpolitisk analys av relationerna mellan Finland och Ryssland genom historien till tre detaljerade kapitel om de tre stora frivilliginsatserna 1940-1944. Vinterkrigets frivilligrörelse skildras av militärhistorikern Göran Andolf. Insatsen på Hangöfronten 1941 skildras av historikern Arne Stade och den vid Svirfronten 1942-1944 av militären Orvar Nilsson. Genom sina detaljerade genomgångar av insatserna ger kapitlen insikt på detaljnivå om händelseförloppen under insatserna. Antologins funktion som en del av förbundets egen minnesproduktion syns förvånansvärt lite och yttrar sig främst i att potentiellt känsliga politiska frågor tonas ned eller skildras endast summariskt.

Den politiska situationen under andra halvan av 30-talet har varit föremål för mycket forskning. Jag har för min studie valt ut några centrala arbeten som skall ges en kortfattad presentation. Claes-Göran Jönssons artikel, från 1973, ”SKP och den svenska spanien-

²² Gyllenhaal, Lars & Westberg, Lennart, *Svenskar i krig 1914-1945*, 2006.

²³ Helgeson, Patrik, Jändel, Richard & Weijdegård, Nils (red.), *¡No pasarán!: spanska inbördeskriget och uppgörelsen med fascismen*, 2008.

²⁴ Gustafsson, Kerstin & Karlsson, Mekki, *Spaniens sak var vår*, 1992.

²⁵ Jändel, Richard, *Kämpande solidaritet: möten med svenska spanienfrivilliga*, 1996.

²⁶ Edwards, Robert, *Finska vinterkriget*, 2007, Trotter, William R., *Finska vinterkriget 1939-1940*, 2009.

²⁷ Schmidt-Laussitz, Nicolas von & Schmidt-Laussitz, Klaus-Jürgen von, *För Finlands frihet: svenska frivilligkåren 1939-1940*, 2008, Schmidt-Laussitz, Nicolas von, *Svenskarna vid Jandeba: svenska frivilligkompaniet 1942-1944*, 2007.

²⁸ Claesson, Sten (red.), *Svenska frivilliga i Finland 1939-1944*, 1989.

rörelsen” i tidskriften *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* är troligtvis det första arbetet som systematiskt tog sig an den svenska spanienrörelsen.²⁹ Jönsson utgår i artikeln ifrån tesen att den viktiga roll som kommunistpartiet spelade för att skapa en enhetsrörelse för solidaritetsarbetet måste ses i relation till Kominterns satsning på folkfrontspolitik under samma period. Artikeln fångar hur rörelsen som byggdes upp formades av arbetarpartiernas vilja till samverkan parat med opportunism och inbördes styrkeförhållanden.

Den mest omfattande genomgången av den svenska spaniensolidariteten är historikern Bertil Lundviks *Solidaritet och Partipraktik – Den svenska arbetarrörelsen och spanska inbördeskriget 1936-1939*, vilken skrevs inom ramarna för det historiska forskningsprojektet ”Klassamhällets funktioner: Folkrörelserna”.³⁰ Lundvik avhandlar spaniensolidariteten ur ett svenskt perspektiv och redogör ingående för hur arbetarrörelsens olika grenar förhöll sig officiellt till spanienfrågan och hur de i praktiken ställde sig till solidaritetsarbetet. Framför allt hamnar fokus på de som var delaktiga i rörelsen i skuggan av Sveriges uppslutning bakom Non-interventionspolitiken; den socialdemokratiska vänstern och arbetarrörelsen vänster därom.

Socialistiska partiet (SP) spelar ingen central roll i den här uppsatsen men Bernt Kennerströms *Mellan två internationaler: Socialistiska partiet 1929-37* ger vid sidan av sitt huvudämne en tydlig bild av det politiska utrymmet till vänster om socialdemokratien under 30-talet och är i den egenskapen mycket användbar.³¹ Historiken Håkan Blomqvists biografi *Gåtan Nils Flyga och Nazismen* skildrar samma ämne.³² Hans biografi har dessutom fördelen att den sträcker sig genom hela spanska inbördeskriget och omfattar SP:s stöd till finlandsrörelsen. Att studera SP:s utveckling är intressant just därför att Kominterns omställning och stora initiativförmåga innan och under spanska inbördeskriget drabbade just dem.

Yvonne Hirdmans avhandling *Sveriges kommunistiska parti 1939-1945. Sverige under andra världskriget* är central för att förstå SKP:s utveckling efter spanska inbördeskriget, när Molotov-Ribbentroppakten markerade ett abrupt slut för SKP:s växande popularitet och som vi kommer att se ett slut på hela spanienrörelsen.³³

En oerhört detaljerad genomgång av finlandssolidariteten 1939-1940 vinterkriget görs av Erik Carlquist i doktorsavhandlingen *Solidaritet på prov: finlandshjälp under vinterkriget*, från 1971. Avhandlingen behandlar inte Förbundet svenska frivilligkåren alls men väl den rörelse det växte fram ur.³⁴

I *Svensk överklassnazism 1930-1945*, vilken utöver vad titeln antyder också skildrar hållningar som snarare bör beskrivas som militant stockkonservativa än som programmatiskt nazistiska, skildrar Karl N. A. Nilsson de politiska stämningarna inom stora delar av den svenska yrkesofficerskåren.³⁵ Flera av centralfigurerna i Svenska frivilligkåren och Förbundet svenska frivilligkåren ingick i en finlandsorienterad och antirysk gruppering som verkade från finska inbördeskriget 1918 och fram till andra världskriget.

För att skapa en översikt över den politiska kultur samhällsanda som präglade efterkrigstidens Sverige har jag tagit hjälp av två statsvetenskapliga verk. Sverker Oredsons *Svensk oro*

²⁹ Claes-Göran Jönsson [SKP och den svenska spanienrörelsen](#), *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 4, 1973

³⁰ Lundvik, Bertil, *Solidaritet och partipraktik: den svenska arbetarrörelsen och spanska inbördeskriget 1936-1939*, 1980.

³¹ Kennerström, Bernt, [Mellan två internationaler - Socialistiska Partiet 1929-1937](#), 1974.

³² Blomqvist, Håkan, [Gåtan Nils Flyga och nazismen](#), 1999.

³³ Hirdman, Yvonne, [Sveriges Kommunistiska Parti och 2:a världskrigets första år](#), 1974.

³⁴ Carlquist, Erik, *Solidaritet på prov: finlandshjälp under vinterkriget*, 1971.

³⁵ Nilsson, Karl N. Alvar, *Svensk överklassnazism: 1930-1945*, 1996.

skildrar de hot som det officiella Sverige såg mot sin existens och sin självständighet.³⁶ Inte minst skildrandet av relationerna till Sovjetunionen och den sovjettroga kommunistiska rörelsen är Oredson intressant. Krister Wahlbäck tecknar i *Jättens andedräkt: Finlandsfrågan i svensk politik 1809-2009* de svenska relationerna till grannlandet i öst.³⁷ Wahlbäck antar ett strikt perspektiv utifrån statens intressen och tonen är inte sällan raljant, men den ger också en oerhört god insikt i den svensk-finska politiken.

Historikern Ulf Zander studerar den svenska historiesynens utveckling från 1890 fram till det tidiga 2000-talet i sin avhandling *Fornstora dagar, moderna tider* sett genom den fortlöpande debatten om Sveriges historia, inom politiken, media och litteraturen.³⁸ Av särskilt intresse för den här uppsatsen är hans kapitel om den efterkrigstida historiesynen. Zander ser en utveckling där modernitetsprojektet, såsom det formulerades inom socialdemokratins tredje väg mellan kapitalism och kommunism, också innebar en tilltagande historielöshet och ett tilltagande mentalt avståndstagande från det förkrigstida "Fattigsverige".³⁹ Man kan med fog kritisera honom för att sakna tydligt maktperspektiv i synen på idédebatten som helt styrande för historiemedvetandet, men analysen är ändå relevant att förhålla sig till.

Historikern Ingmarie Danielsson Malmros fångar i *Det var en gång ett land-: berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar* de berättelser om Sverige som utvecklades under 1900-talet.⁴⁰ Hennes analys av den svenska historieskrivningens utveckling under efterkrigstiden jämförs i uppsatsen med Zanders och används för att måla upp periodens "stora" kollektiva minne.

Med hjälp av Oredson, Wahlbäck, Zander och Danielsson Malmros drar jag den "stora" kollektiva berättelsens ram inom vilken de frivilligveteranerna rörde sig. Dessa återkommer i kapitlet "Föreningskultur och solidaritet", men visar på en historiekultur och ett utrikespolitiskt agerande som syftade till värna och befästa Sveriges position som officiellt alliansfritt och neutralt. De frivilliga, genom sitt "lilla" sociala minne både utmanade och bekräftade den "stora" neutralitetsberättelsen.

Liksom Johansson och Linderborg utgår jag ifrån historiebruket som ett resultat av konkurrerande grupper agerande och styrkeförhållanden. De frivilliga var inte grupper med resurser att i någon direkt mening påverka historieskrivningen. Istället agerade de i skuggan av det "stora" kollektiva minnet.

Metod och disposition

Detta är i första hand en kronologiskt upplagd uppsats, som följer frivilligföreningarnas agerade som organisationer samt deras minne och historiebruk. Uppsatsen är indelad i tre större kapitel vilka föregås av ett mindre bakgrundskapitel om krigen i Spanien och Finland. De tre huvudkapitlen följer omväxlande ett kronologiskt och tematiskt upplägg och är delvis utformade som självständiga studier. Kapitlet är uppdelade efter centrala processer i föreningarnas aktiva period. Föreningarnas formeringsfas, omformeringsfas och nybyggnadsfas behandlas i kapitlet "Från solidaritetsrörelse till frivilligförbund". Deras föreningskultur, successiva utveckling och internationella och sociala arbete samt gradvisa omvandling till retrospektiva minnesföreningar är samlat i kapitlet "Föreningsliv och solidaritet". Slutligen behandlas deras uppförande av två monument i Stockholm på 70- och 80-talet i kapitlet "Monumenten: Det sociala minnet hugget i sten och gjutet i järn". Därmed är ambitionen att

³⁶ Oredsson, Sverker, *Svensk oro: offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets senare hälft*, 2003.

³⁷ Wahlbäck, Krister, *Jättens andedräkt: Finlandsfrågan i svensk politik 1809-2009*, 2011.

³⁸ Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, 2001.

³⁹ Zander 2001, s. 317-320.

⁴⁰ Danielsson Malmros, Ingmarie, *Det var en gång ett land-: berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, 2012.

fånga deras arv och historia som organisationer. Hur deras minneskultur utvecklade sig och vilken position föreningarna hade i sin samtid.

Jag lämnar veteranernas öden i det sena 80-talet efter att Förbundet svensk finlandsfrivilliga invigt sitt monument och Svenska spanienfrivilligas kamratförening avslutat sitt sista stora åtagande, en insamling till det sandiniststyrda Nicaragua. Tidpunkten sammanfaller med Kalla krigets slutskede och avtagande aktivitet från de åldrande veteranerna. En fortsatt analys skulle kräva ett till kapitel och ytterligare utrymme i en redan väl tilltagen uppsats.

Även om kapitlen i uppsatsen är kronologiskt upplagda så är varje kapitel präglad av sina respektive temans källförutsättningar. De båda frivilligrörelsernas tillkomst och insatser är oerhört väl genomforskade. För att inte behöva uppfinna hjulet på nytt använder jag mig i bakgrundskapitlet ”Tre krig – två rörelser” av tidigare forskning om krigen. Också kapitlet ”Från solidaritetsrörelse till frivilligförbund” är präglad av att de med krigen samtida solidaritetsrörelserna är väl genomforskade. Föreningsmaterialet i sig är ofta för kortfattat för att kasta ljus på omständigheterna kring föreningarnas utveckling. I kapitlet låter jag därför forskningen belysa föreningarnas tidiga år för att skapa den nödvändiga bakgrunden och kontexten till de båda frivilligföreningarna. Med dess hjälp sätter jag frivilligföreningarna i relation till de frivilligrörelser och solidaritetsrörelser de föddes ur, vilka också satte ramen för de sociala minnen som föreningarna utvecklade.

Kapitlet ”Föreningsliv och solidaritet” sträcker sig över en längre och politiskt stabilare period. I det kapitlet är därför föreningarnas kulturskillnader och olika sociala minnen mer centrala och föreningsmaterialet, både i form av protokoll och verksamhetsrapporter och föreningarnas tidningar ges en mer självständig roll.

Kapitlet ”Monumenten” är det tidsmässigt kortaste kapitlet eftersom det endast fokuserar på de två monumentprojekt som frivilligföreningarna genomförde på 70- respektive 80-talet. Som ett fysiskt bevarande av föreningarnas ”lilla” sociala minne utgör forskning om krigsmonument och deras sociala funktion för veteraner en viktig del. Främst låter jag dock arkivmaterialet från projektens tillkomst och genomförande tala och jag försöker spåra genomslaget för föreningarna i det ”stora” kollektiva minnet genom att undersöka hur monumenten mottogs (eller inte mottogs) i tidningsmedia.

Nu har vi skapat en teoretisk bakgrund och presenterat relevant tidigare forskning. Nästa logiska steg är att gå till rötterna och presentera krigen som skapade frivilligrörelserna och själva nollpunkten i den här uppsatsens historieskrivning.

2. Tre krig, två rörelser

Det är av största vikt att i den här uppsatsen att teckna en förhållandevis detaljerad bild av de händelser som utspelade sig i Spanien 1936-39 och i Finland 1939-40 och 41-44. Detta för att förstå vilka upplevelser de frivilliga bar med sig när de aktiverade sig i sina respektive föreningar och för att kunna se de urvalsprocesser som skett när föreningarna valt sitt arv och utformat sina bärande idéer.

2. 1. Spanska inbördeskriget – demokratins och fascismens första slagfält?

Att sammanfatta spanska inbördeskriget är en enormt krävande uppgift. Kriget är i sin förvirring och komplexitet oerhört svårt att skapa en övergripande bild av, varför också de flesta sammanfattningar haltar på flera punkter. Egentligen är inte själva det reguljära kriget så svårgripbart. Desto mer utrymme kräver de uppgörelser mellan olika ideologiska grupperingar och intressen som utspelade sig bakom fronterna, och även i stor utsträckning utanför själva Spanien. De processerna anser jag viktiga att redogöra för. Inte bara för att det är den myllan som Spanienfrivilligas kamratförening växte ur, utan framför allt därför att de motsättningar som kom till sin spets i Spanien har präglat vänsterdebatten i efterkrigstiden på ett fundamentalt sätt. Varje position i debatt och argumentation hade klangbotten i det spanska 30-talet.

”Inbördeskrig är bara ett annat ord för revolution” – Rosa Luxemburg

I juli 1936 utbröt ett uppror inom den fascistanstrukna spanska militären mot vänsterkoalitionen som styrde den unga spanska republiken. I Spanien, till skillnad, från i Tyskland och Italien, hade fascisterna ingen massförankring och upproret tog sig uttrycket av en ren militärrevolt. Istället för en folklig resning till stöd för kuppen stötte den på hårt motstånd från den militanta arbetarrörelsen. I krigets inledande fas var hastigt uppsatta politiska milisförband avgörande för motståndet mot revolten. De republikanska frontlinjerna blev därmed uppdelade mellan Spaniens olika politiska partier och fackförbund och revolten förändrade snabbt karaktär till ett fullskaligt krig.⁴¹ Rebellererna hade tidigt ett stöd från Italien och Nazityskland och då västmakterna fruktade att stöd till regeringssidan skulle hota freden i Europa. Den franska lösningen blev att driva igenom ett non-interventionsavtal som skulle förhindra all ickespansk inblandning i kriget. Den svenska socialdemokratin och koalitionsregeringen de satt i stödde non-interventionspakten och det blev därmed olagligt för svenskar att delta i inbördeskriget.⁴²

Beevor och Thomas skildrar hur det i oordningen som uppstod inom de områden där revolten misslyckades följde en social revolution som tog sig olika uttryck beroende på de lokala styrkeförhållandena.⁴³ De visar vidare hur det under 1936 och våren 1937 pågick en maktkamp inom republiken mellan de revolutionära grupperna och de grupper som sökte stärka regeringen och vinna en rent militär seger.⁴⁴ Motsättningarna var tydligast mellan å ena sidan den anarkosyndikalistiska fackföreningsrörelsen och det antistalinistiska marxistiska partiet POUM och å andra sidan det Kominternanslutna kommunistpartiet som fick en allt mäktigare ställning genom sin effektiva organisation, växande prestige och förmåga att tillförskansa sig inflytelserika positioner.⁴⁵ Eftersom Sovjetunionen, vid sidan av det fattiga

⁴¹ Jändel 1996, s. 17.

⁴² Lundvik 1980, s. 27-31. Thomas 1970, s. 325 f.

⁴³ Beevor 2008, s. 130-144, Thomas 1970, s. 227-230, 244-258.

⁴⁴ Beevor 2008, s. 138, Thomas 1970, s. 227-230.

⁴⁵ Beevor 2008, s. 300 ff. Thomas 1970, s. 419 ff. 515 f.

POUM skapades 1935 som en sammanslagning mellan partier och förbund i Spanien som stödde högeroppositionen respektive vänsteroppositionen inom det sovjetiska bolsjevikpartiet mot Stalins politik. Dess ledare,

Mexico, var det enda land som stöttade den spanska republiken materiellt blev dess politiska inflytande, och således också kommunistpartiets, enormt.⁴⁶ Motsättningarna mellan regeringsmakten och de revolutionära grupperna ställdes på sin spets när gatustrider mellan de republikanska grupperingarna utbröt i Barcelona i maj 1937 varefter kommunistpartiet stärkte sin makt över regeringen.⁴⁷ Efter majdagarna upplöstes milisgrupperna och soldaterna värvades till folkfrontsarmén. POUM förklarades som olagligt med långtgående repression till följd.⁴⁸ Beevor menar att den dubbelmakt som rått mellan regeringen och vänstersocialisterna försvann definitivt 1937 och fabriker och jordbruk återfördes till gamla ägandeförhållanden.⁴⁹

Från revolution till Folkfront: Kominterns omsvängning

Den kommunistiska internationalen, Komintern, hade redan av slutet av 20-talet begränsats till ett centralstyrt organ för Sovjetunionens utrikespolitiska intressen. Från 1928 följde Europas kommunistpartier Kominterns den så kallade Tredje perioden-politiken, vilken baserades på utgångspunkten att kapitalismen gått in i sitt slutskede.⁵⁰ Linjen ledde till en ultravänsteristisk och sekteristisk hållning där socialdemokratien stämplades som ”socialfascister”.⁵¹ I Tyskland omöjliggjorde den kommunistiska politiken, i kombination med socialdemokratiens ovilja till samarbete, för arbetarpartierna att bilda en enhetsfront mot det framväxande nazistpartiet. I ljuset av att nazisterna krossade den tyska arbetarrörelsen utan att möta verkligt motstånd framtvingades en ny analys av situationen.⁵²

När Komintern 1935 höll sin sjunde kongress hade den kommunistiska rörelsen förlorat sitt största parti utanför Sovjetunionen. Som Beevor pekar på så upplevde sig Moskva vara i akut behov av att närma sig Frankrike för att bygga en antifascistisk front och omvärderade sin linje. Istället för renodlad sekterism inriktade Komintern sig på bredaste möjliga samarbete med alla grupperingar som kunde tänkas stå mot fascismen. Kommunistpartierna tonade ned alla former av klasskampsparoller och intog en uttalat defensiv hållning till försvar av den borgerliga demokratin.⁵³ I den nya politiska situation som uppstått i Europa och som Komintern sent omsider vaknade upp till är det tydligt att de förlorat kampen om hegemonin. Folkfrontspolitikerna var ett sätt att anpassa strategin för att närma sig det övriga politiska fältet, även om det i praktiken verkar ha varit en strategi för att nå inflytande snarare än en ideologisk omläggning.⁵⁴

I Spanien visar både Beevor och Thomas hur folkfrontsstrategin innebar att kommunistpartiet intog en ståndpunkt där det försvarade äganderätten och motverkade alla revolutionära tendenser. Det centrala för Komintern var att vinna kriget och att stärka relationerna mellan

Andrés Nin Pérez, hade suttit vänsteroppositionens stab med Lev Trotskij och influerats av hans politiska tänkande. Emellertid hade han brutit med Trotskij och hans internationella organisation vid upprättandet av POUM. POUM tillhörde den internationella organisationen Londonbyrå (International Revolutionary Marxist Centre) liksom det svenska Socialistiska partiet. Londonbyrå grundades av brittiska Independent Labour Party, efter att de brutit sig ur Labour Party 1931. Kennerström 1974, s. 8 f. Thomas 1970, s. 110 f.

Kommunistiska internationalen eller Tredje internationalen grundades 1917 som sammanslutning av de partier som stödde den ryska revolutionen. Organisationen blev efter hand alltmer underställd Moskvans intressen.

Allmänt gick internationalen under förkortningen Komintern. Thomas 1970, s. 515 f

⁴⁶ Sovjetunionens stöd hade sitt pris, inte bara i politiska eftergifter, utan också i den spanska guldreserven, vilken i stillhet försvann ur landet. Beevor 2008, s. 187 f.

⁴⁷ Beevor 2008, s. 311-316.

⁴⁸ Thomas 1970, s. 526-534.

⁴⁹ Beevor 2008, s. 312-316.

⁵⁰ Blomqvist 1999, s. 120.

⁵¹ Blomqvist 1999, s. 125, Lundvik 1980, s. 12.

⁵² Blomqvist 1999, s. 131.

⁵³ Beevor 2008, s. 60 ff., Lundvik 1980, s. 12.

⁵⁴ Beevor 2008, s. 62

Sovjetunionen och västmakterna, samt maximera sin maktposition inom republiken. Revolutionär politik ansågs i det läget alltför riskabel.⁵⁵

Internationell solidaritet och de utländska frivilliga

Internationellt väckte inbördeskriget enorma sympatier och engagemang inom alla anti-fascistiska kretsar och idealister från hela Europa reste till Spanien för att bekämpa fascism eller slåss för revolutionen. De Spanienfrivilliga som strömmade till från utlandet under krigets inledande månader, samt de som av ideologiska skäl inte ville skriva in sig i Internationella brigaderna, vilka jag återkommer till nedan, stred i de olika arbetarmilisförbanden. Bland de svenska frivilliga rör det sig om några tiotals milismän medan det totala antalet utlänningar inom förbanden har bedömts vara omkring 5000.⁵⁶ Att inte fler svenskar slogs som milismän beror antagligen främst på tre faktorer: att den syndikalistiska landsorganisationen CNT uttryckligen föredrog materiell hjälp framför frivilliga, att Socialistiska partiet var kluvet i förhållande till solidaritetsrörelsen och att Internationella brigaderna i Sverige lyckades locka frivilliga utanför den kommunistiska kadern.⁵⁷ För de som reste för att strida inom miliserna fanns inget utvecklat rekryteringssystem utan de frivilliga fick på eget bevåg organisera sin resa till Spanien, något som innebar påtaglig risk efter att noninterventionsavtalet hade skrivits under och Frankrike stängde sin södra gräns för genomresa. Vilket förband man hamnade i avgjordes ofta av vilken politisk organisation man tillhörde i sitt hemland och exempelvis medlemmar i Socialistiska partiet eller i engelska Independent Labour Party inskrevs i POUM medan syndikalister och anarkister stred i CNT-milisen. Samtliga svenska milisfrivilliga verkar ha kommit ur dessa två förgreningar av arbetarrörelsen.⁵⁸

Internationella brigaderna

De allra flesta Spanienfrivilliga rekryterades till de Internationella brigaderna vilka upprättades i september 1936. Internationella brigaderna blev efter sitt uppsättande det absolut dominerande förbundet för utländska frivilliga, på grund av att deras ryktbarhet fångade intresset för dem som ville till Spanien och därför att Interbrigaderna genom Kominterns omfattande organisation satte upp ett rekryteringsnätverk som lotsade de frivilliga från sina hemländer. Sammanlagt räknar Beevor interbrigadisterna till omkring 35 000 stridande från 53 länder, varav Lundvik räknar omkring 520 svenskar.⁵⁹ Lundvik visar vidare på att 95 % av

⁵⁵ Beevor 2008, s. 184, Thomas, 1970 s. 419.

Kominterns analys av läget i Spanien var att landet skulle genomgå en borgerlig revolution och först i framtiden en proletär. Om deras hållning i första hand drevs av den analysen, av deras vilja att hålla sig väl med västmakterna och därmed tona ned de röda elementen eller om det handlade om ren opportunism för att förskansa sig maximal makt inom republiken kan inte med säkerhet sägas.

⁵⁶ Beevor 2008, s. 193.

⁵⁷ Socialistiska partiet bildades efter att majoriteten av Sveriges kommunistiska parti uteslöts ur Komintern 1929 efter dispyter till följd av den ökande centraliseringen av organisationen. Minoritetsfraktionen som var trogen Komintern leddes av Hugo Sillén (det var den fraktionen som skulle överleva och utvecklas till dagens Vänsterpartiet). Båda partierna behöll namnet Sveriges kommunistiska parti och kallades därför för ”Sillénarna” och ”Kilbomarna”, efter sina centralgestalter. 1933 gick ”Kilbomarna” med i den antistalinistiska organisationen Londonbyrån och 1934 bytte de namn till Socialistiska partiet. Partiet var under större delen av 30-talet det största vänster om Socialdemokraterna, men krympte snabbt efter att en stor fraktion med Karl Kilbom i spetsen uteslöts av partiledaren Nils Flyg efter konflikter kring just Spanienfrågan sommaren 1937. Socialistiska partiet slets mellan majoriteten kring Flyg som stödde POUM och som intog en antimilitaristisk hållning i av kriget mellan fascism och demokrati, och minoriteten kring Kilbom och Ture Nerman som förespråkade stöd till folkfronten, svensk vapenexport till republiken och som önskade knyta sig närmare den övriga vänstern eller rent av upplösa partiet helt. I praktiken innebar linjen att partiet blev helt passivt i Spanienfrågan och fick allt svårare att balansera sin allt mer framträdande antistalinistiska linje. Efter den tyska offensiven mot Ryssland 1941 urartade partiet i protysk riktning och marginaliserades snabbt för att slutligen upplösas 1948. Blomqvist 1999.

⁵⁸ Lundvik 1980, s. 120 ff.

⁵⁹ Beevor, 2008, 193, Jändel 1996, s. 27-32.

de svenska frivilliga tillhörde arbetarklassen, vilket var en högre andel än bland andra länders spanienfrivilliga.⁶⁰

Brigadisternas resa till republiken

Resan gick via Paris och brigadernas hemliga kontor där de frivilliga genomgick hälso- och lämplighetskontroll samt fick underteckna kontrakt. De frivilliga fick sedan ta sig över gränsen till Spanien där de genomgick en kortare utbildning i Albacete innan de utrustades och skickades i fält. I Sverige utgjordes solidaritetsrörelsen till en början av spontana, lokala initiativ som under hösten 1936 samordnades av SKP till en mer enhetlig rörelse. Knut Olsson i SKP:s centralkommitté fick i uppdrag att organisera resan för dem som tog kontakt med partiet med önskan att åka till Spanien som frivilliga. Eftersom det enligt lag är förbjudet för främmande krigsmakter att bedriva rekryteringsverksamhet i Sverige och då det dessutom, i linje med noninterventionspakten, var olagligt att enrollera sig i spanska förband organiserades rekryteringen underjordiskt av lokala kommittéer som var samordnade med Moskva. Det fördes av det skälet inga systematiska protokoll över de frivilliga och uppgifterna om huruvida man aktivt rekryterade frivilliga och huruvida Komintern styrde detaljverksamheten är motstridiga. Enligt Knut Olsson, som var trogen Moskva hela sitt liv, var Moskva-kontrollen obefintlig och det rörde sig snarast om att delge resultat till Komintern.⁶¹ Emellertid hävdar bland andra historikern Bertil Lundvik att direktiven från Sovjet var mer styrande än Olsson velat erkänna.⁶²

Att strida för folkfronten

Vid inskrivningen fick soldaterna ge löfte om att inte strida för en socialistisk samhällsombildning utan för att försvara den spanska republiken mot dess fiender, vilket både var troget folkfrontslinjen och ett sätt för Sovjetunionen att visa upp Internationella brigaderna som en organisation för alla antifascister.⁶³ Buchanan menar att den utländska presstäckningen av den politiska situationen i Spanien var så pass oklar att rekryterna hade svårt att skilja mellan den spanska republiken och revolutionen.⁶⁴ Beevor beskriver hur frivilliga tillrättavisades när de ropade revolutionära slagord och påpekar vidare att kommunisterna i själva verket inte bara var överrepresenterade bland rekryterna utan att det dessutom anlände många sovjetiska agenter och partifunktionärer till Spanien under täckmantel som polska frivilliga.⁶⁵

Bland brigadisterna fanns många som inte tillhörde kommunistiska partier. De flesta av dessa var oorganiserade. Bland de svenska frivilliga fanns emellertid fanns också organiserade socialdemokrater, medlemmar i Socialistiska partiet och i SAC. Sammanlagt 24 personer enligt Bertil Lundviks siffror.⁶⁶ För att garantera ideologisk likriktning hölls strikt kontroll genom bruk av politiska kommissarier och en disciplin som i många avseenden övergick i rent preusseri. Avrättning i avskräckande syfte för desertering eller fanflykt såväl som för misstänkt "trotskism" var förekommande, något som slog hårt på illusionerna för många unga idealister.⁶⁷ Internationella brigaderna var strikta frontförband och såg föga av det civila samhället varför de inte heller kom att ha någon direkt del i de konflikter som pågick inom republiken. Beevor visar att den republikanska propagandan framställde brigaderna som en

⁶⁰ Lundvik 1980, s. 122.

⁶¹ Gustafsson, & Karlsson 1992, s. 62 f.

⁶² Lundvik 1980, s. 145.

⁶³ Beevor 2008, s. 193 f.

⁶⁴ Buchanan 2007, s. 58-61.

⁶⁵ Beevor 2008, s. 197 ff.

⁶⁶ Lundvik 1980, 119 ff.

⁶⁷ André Marty, franska kommunistpartiets grundare och högsta befäl för franska brigaderna var särdeles nitisk i sin jakt på "trotskister" och hävdade i slutet av sitt liv att han varit ansvarig för avrättningen av över 500 brigadister, vilket skulle motsvara dryga tiondelen av brigadernas totala förluster. Dessa siffror har ifrågasatts, men visar på de metoder Komintern var villiga att använda i Moskvarättegångarnas dagar. Beevor, 2008, s. 197.

elittrupp jämbördig med nationalistsidans marockanska trupper medan de i själva verket var dåligt utbildade och ofta bristfälligt utrustade.⁶⁸ För att upprätthålla ryktet om effektivitet och professionalitet agerade brigaderna ofta chocktrupper och led av omkring 30 procentiga förluster. Bland överlevarna var det få som inte sårats någon gång under sin tjänstgöring.⁶⁹

Frontens verklighet

Det är svårt att på liten yta fånga in de svenska frivilligas upplevelser. Interbrigaderna sattes in i alla större strider under inbördeskriget och det innebär att svenska soldater deltog i desamma, främst inom de tysktalande brigaderna. De frivilligas självbiografiska böcker och de intervjuer som nedtecknats ger antagligen den bästa insynen i frontlivet som interbrigadist. Utan undantag beskriver de en kaotisk och nervpåfrestande tillvaro, med dygn utan sömn och ickeexisterande permissionssystem. Materialbristen var ofta skriande och samordningen mellan de republikanska trupperna bristande. De frivilliga Gösta "Göken" Andersson, Sixten Olsson (senare Rogeby) och Bengt Segerson beskriver alla hur de kunde få order om att storma ett frontavsnitt med stora förluster för att sedan få order om att dra sig tillbaka trots att de brutit sig igenom motståndarlinjen.⁷⁰

I 28 oktober 1938 upplöstes Internationella brigaderna i syfte att öka republikens förtroende internationellt och tvinga Tyskland att följa non-interventionspakten och dra tillbaka sina trupper.⁷¹ Strategiskt gjorde Internationella brigaderna ingen skillnad längre då de i realiteten mest bestod av spanska soldater.⁷²

Mot bakgrund av Münchenöverenskommelsen i september 1938 gav Sovjetunionen upp sina försök till en antifascistisk allians med Västmakterna och drog som ett led i detta in stödet till spanska republiken. Republiken blev helt isolerad och inför den mekaniserade övermakten de nationalistiska styrkorna besatte fanns inga möjligheter för den krigströtta folkarmén att hålla stånd. 1:a april 1939 kapitulerade regeringen och den andra republiken gick under. Beevor påpekar emellertid att emedan nationalisterna vann kriget så kom republiken att vinna segern över historieskrivningen, vilket gör spanska inbördeskriget tämligen unikt.⁷³ De spanienfrivilliga kom i ljuset av de fortsatta fascistiska aggressionerna därmed att framstå som de moraliska segrarna eftersom de tog upp kampen mot fascismen där deras länder svek. 2. 2. Finlands och Sovjetunionens krig – Nordens frihet hotad?

Att redogöra för de Finlandsfrivilligas insatser kräver ett lite annorlunda tillvägagångssätt. Dels var de svenska frivilliga i total majoritet och inte en del av någon internationell rörelse, dels är inte det politiska spelet under själva kriget lika invecklat eftersom det inte rörde sig om inbördeskrig. Därmed blir beskrivningen av frivilligrörelsen och frivilliginsatsen mer sammanflätad än i fallet med de Spanienfrivilliga.

1939 begärde Sovjet av Finland flera landavträdelser och nedrustning längs gränsen, för att säkra området kring Leningrad inför det stundande världskriget. Bland annat ville Sovjet arrendera halvön Hangö, strategiskt placerats vid inloppet till Finska viken, under 30 år och där bygga en marinbas.⁷⁴ Trots att Finland egentligen inte hade någon militär styrka att sätta emot valde regeringen att vägra tillmötesgå de sovjetiska kraven och efter en rad turer med sovjetiska krav och finska avvisanden följde, efter den nionde november 1939, en period av diplomatisk tystnad. I själva verket var aktiviteten på båda sidor gränsen febril. I skuggan av

⁶⁸ Beevor 2008, s. 193 f.

⁶⁹ Buchanan 2007, s. 122.

⁷⁰ Andersson, Gösta, *Partisaner*, 1975, s. 47-60, Olsson, Sixten, *Spanska frontminnen*, 1938, s. 10-95, Sjöstedt, Jonas, *Masthugget, Moskva, Madrid: berättelsen om Bengt och Greta*, Carlsson, Stockholm, 2009, s. 58-67.

⁷¹ Beevor 2008, s. 414 ff.

⁷² Beevor 2008, s. 416.

⁷³ Beevor 2008, s. 280 f.

⁷⁴ Trotter 2009, s. 26.

Molotov-Ribbentroppakten var nu Finland, som var utrikespolitiskt tyskorienterat, i stort sett diplomatiskt isolerat. Den 29e november skickade Sovjet en krigsförklaring där Finland förklarades ensamt ansvarigt och där Sovjetunionen ansåg sig tvingat att ta till åtgärder. Därefter bröts all diplomatisk kontakt. Röda armén rullade över finska gränsen.

Reaktionen i Sverige och upprättandet av Svenska frivilligkåren

Något militärt stöd kunde inte Finland vänta sig då västmakterna inte ansåg sig ha kapacitet att blanda sig i konflikten. Sverige och Norge förklarade sig som icke krigförande stater – vilket inte är detsamma som att ställa sig neutrala. Man ansåg sig inte starka nog att blanda sig i kriget militärt.

Svenska regeringen och militären beslutade sig dock för att stödja uppsättandet av en frivilligkår, en fråga som drevs ivrigt av flera officerare som deltagit i finska inbördeskriget på vita sidan, med överstelöjtnant Carl Ehrensvärd som centralfigur.⁷⁵ Skillnaden var emellertid att den svenska arbetarrörelsen, undantaget SKP, hade ett annat förhållande till Finland än vad de haft 1918.⁷⁶ Finland var förvisso en betydligt mer auktoritär stat än Sverige med förbud mot kommunistiska partier och vänsteroppositionell press, men hade socialdemokrater i regeringen och betraktades allmänt som ett brödraland. Detta gjorde att frivilligfrågan var betydligt mindre laddad i den svenska opinionen än den varit under finska inbördeskriget 1918.⁷⁷

Intresset att enrollera sig i frivilligkåren var stort. Totalt 12 705 svenskar (och 727 norrmän) kom att anmäla sig som frivilliga. Om inte frågan ansetts så diplomatiskt känslig, vilket inskränkte omfattningen av rekryteringskampanjen och även den övre gränsen för kårens storlek till just 12 000 man, är det troligt att siffrorna varit högre än så.⁷⁸ Den blivande ledningen för Svenska frivilligkåren samlades redan dagen efter det sovjetiska anfallet den 30e november och gjorde upp en plan för hur hela projektet skulle organiseras.⁷⁹

Trupperna skulle utrustas främst med svenskt materiell och utformas för att sättas in i norra Finland där det finska försvaret var som svagast och den svenska gränsen som närmast. En svensk styrka på ungefär 1400 man anlände till fronten vid Märkäjärvi först den 26e februari. Den avlöste de finska trupperna på avsnittet, vilka kunde förflyttas till de hårda striderna på karelska näset.⁸⁰ De svenska positionerna var inte särskilt hårt ansatta och det mesta av krigföringen bestod av försvar av stödjepunkter, patruller och räder.

När Finland tvingades gå med på fred den 13e mars hade Svenska frivilligkårens styrka sammanlagt uppgått till 8260 man, men av dessa hann 1500 aldrig fram till fronten. I frivilligkåren hade 37 frivilliga stupat, femtioalet sårats i strid och över 130 drabbats av frostsador. De hårda villkoren för freden, där Finland fick ge efter för alla de territoriella krav som Sovjetunionen ställt före kriget, inklusive byggandet av en flottbas på Hangö, och det faktum att frivilligkåren inte hunnit vara i fält någon längre tid gav upphov till många känslor av bitterhet, trots att Finland ändå avvärjt en fullständig invasion.⁸¹

Den 26e mars 1940, bara en månad efter att insatsen påbörjats, avtackades svenska Frivilligkåren av fältmarskalk Gustav Mannerheim vid slagfältet i Paikanselkä.

⁷⁵ Von Schmidt-Laussitz 2008, s. 18, 34 f.

⁷⁶ Socialistiska partiet drev en oerhört hård linje mot Sovjet och "nazibolsjevikerna" i SKP, vilket senare skulle resultera i att de också stödde Tysklands och Finlands angrepp mot Sovjetunionen och därmed genomförde sin vandring mot extremhögern. Blomqvist 1999, s. 140 f.

⁷⁷ Carlquist 1971, s. 55-58.

⁷⁸ Von Schmidt-Laussitz 2008, s. 34, Trotter 2009, s. 240, Carlquist 1971, s. 81

⁷⁹ Carlquist 1971, s. 50 f.

⁸⁰ Von Schmidt-Laussitz 2008, s. 83-87, 91-100.

⁸¹ Von Schmidt-Laussitz 2008, s. 146.

Fortsättningskriget och en ny frivilligrörelse

Efter förlusten förhöll sig Finland avvaktande under tiden som andra världskriget rasade över kontinenten. Den 22e juni 1941 förändrades situationen dock drastiskt när Nazityskland bröt Molotov-Ribbentroppakten och inledde Operation Barbarossa. Finland befann sig på randen av den största militära kraftmätningen världen skådat och tyska styrkor opererade från finsk mark. Den 25e juni, gick den finska armén, nu i vapenbrödraskap med Tyskland, till angrepp mot Sovjetunionen och det så kallade fortsättningskriget var inlett. Den svenska opinionen till stöd för Finland var dock betydligt ljummare mot sitt grannland än under vinterkriget. Nästan alla dagstidningar förhöll sig negativa eller mycket försiktiga till en svensk frivilliginsats i konflikten.⁸² Endast det vid tiden tyskvänliga Aftonbladet förhöll sig odelat positiv och nazisttidningar som Dagens Eko, Den Svenske och Ungsvensk lösen propagerade på ett sätt som liknade vinterkrigets anda.⁸³ Nu var Finland aggressiv part och dessutom var både Danmark och Norge ockuperat av finnarnas vapenbröder. Därmed gick också solidaritetsarbetet trögare, trots att värningsverksamheten och organiseringen kom igång tidigt.

Finlandskommittén, som var under avveckling efter Vinterkriget och som inte ens hade ordförande, var redan i början av juli satt i full aktivitet och ombesörjde både värvning och resa för de frivilliga. På lokalt initiativ öppnades rekryteringskontor av medlemmar i bland annat Göteborg och Norrköping.⁸⁴ Slagordet ”Finlands sak är vår!” tonades ned och över huvud taget förekom mindre propaganda under fortsättningskriget, dels beroende på det mindre ekonomiska utrymmet som kommittén hade, men i ännu högre grad på grund av den diplomatiskt känsliga dimensionen att bedriva propaganda för en armé i vapenbrödraskap med Nazityskland.⁸⁵

Förhoppningen att värva frivilliga som stridit med frivilligkåren 1940 kom något på skam då färre än hälften av de frivilliga 1941 var veteraner från Vinterkriget. Totalt kom 811 man att tjänstgöra i frivilligbataljonen, eller Hangöbataljonen som den kom att kallas för sin insats på det sovjetockuperade Hangö udd.⁸⁶ Förvisso var tillströmningen lägre än under Vinterkriget, men kraven som ställdes på stridskapacitet var också betydligt högre än 1940 varför merparten av de cirka 2800 anmälda avvisades. Som synes av siffrorna var det alltså högst en på 30 av Frivilligkårens totala numerär som åter skrevs in i finska hären.

Skyttegravskrigets verklighet och nazifrågan

De sovjetiska styrkorna använde Hangö udd för att kontrollera skärgården utanför Leningrad marint, men inför det skärpta militära läget 1941 hade man också befäst positionen in mot fastlandet med flera led skyttegravar, befästningar, kulsprute- och artilleripositioner. Den 15 augusti bildades formellt frivilligbataljonen på Hangöfronten vid Sydfinska kusten.⁸⁷

Insatsen på Hangöfronten blev mest präglad av ställningskrig, med allt vad det innebär av artilleribeskjutning och patrullering. Enligt de finska trupperna var svenskarna ovilliga att visa sin rädsla och genomförde många uppdrag med dumdristiga risktaganden, vilket ledde till både onödiga offer och psykisk press för svenskarna.⁸⁸ Bataljonen led dessutom av konstant utrustningsbrist och fick exempelvis strida i sommaruniformer ganska långt in på den regniga

⁸² Ex. Arbetet 141-04-07, Dagens Nyheter 1941-05-07, Svenska Dagbladet 1941-04-07, Wermlands Folkblad 1941-05-07, Östgöten 1941-04-07.

⁸³ Aftonbladet 1941-06-07, 1941-07-07 Dagens Eko 1941-03-07, Den Svenske 194-05-07, Ungsvensk lösen nr. 13 1941.

⁸⁴ Stade, Claëson (red.) 1989, s.271 ff.

⁸⁵ Stade, Claëson (red.) 1989, s.281 ff.

⁸⁶ Von Schmidt-Laussitz 2007, s. 21.

⁸⁷ Stade, Claëson (red.) 1989, s.314-321.

⁸⁸ Stade, Claëson (red.) 1989, s.318 ff.

och kalla hösten.⁸⁹ Detta, kombinerat med de högerextrema sympatier som fanns hos många av de frivilliga, fick till följd att flera av soldaterna begärde avsked i protest mot den nazistiska agitationen medan andra gjorde likadant för att istället ta värvning hos Waffen SS. Det sistnämnda uppmärksammades stort i svensk media och som kom att kasta en lång skugga över de finlandsfrivilligas rykte även i framtiden.⁹⁰

En undersökning som den svenske militärattachén i Helsingfors, Gösta von Stedingk, gjorde visade att mellan 220 och 230 av de 811 svenskar som tjänstgjorde i Hangöbataljonen var medlemmar i Svensksocialistisk samling (Lindholmspartiet eller SSS).⁹¹ Frivillige Filip Rytterås beskriver i den självbiografiska *Frivillig soldat* följande samtal mellan de frivilligas fältpastor Hans Åkerhielm och Rytterås själv. Stycket kan knappast anses som bevis för antalet nazister bland de frivilliga under fortsättningskriget, men ger en antydning om stämningarna som rådde på fronten 1942:

”Många svenska tidningar skriver, att ni är nazister allesammans.”

”Visst är det åtskilliga i kompaniet som följer Lindholms ideal”, blev svaret.

”Men resten är ju inte heller patentdemokrater av den sort som accepteras där hemma. Alla är vi nationalister och tror oss göra en insats för det Sverige, som står högt över riksdagspartiernas äckligt småskurna käbbel. Är inte tankefriheten så stor i ett demokratiskt land, att en ärlig och fosterlandsälskande idealist får leva och dö på sin tro, om han vill? Och vilka är det som bryr sig om oss, som /.../ visar, att vi inte ligger bortglömda vid Nordens östgräns? Är det de demokratiska tidningarna kanske? Skulle inte vi känna mer samhörighet med dem som visar uppskattning av vår insats?”⁹²

De högerextrema sympatier som fanns hos många av de frivilliga fick till följd att allt fler frivilliga begärde avsked i protest mot agitationen medan andra gjorde likadant för att istället ta värvning hos Waffen SS. Det visade sig att rekryteringskontoret i Stockholm lämnade ut uppgifter om de inskrivna till den tyska militärattachén och att Waffen SS rekryterade aktivt bland de frivilliga. Något som uppmärksammades stort i svensk media och som kom att kasta en lång skugga över minnet av fortsättningskrigets frivilliga.⁹³

Många avsked kom också till följd av att det som förväntats vara ett snabbt sommarkrig verkade utveckla sig till en lång och utdragen konflikt utkämpad i leriga skyttegravar. För att förhindra bortfallet av soldater beslutade man att upplösa bataljonen när man väl tagit tillbaka Hangö. Eftersom ryssarna höll på att stegvis evakuera udden var detta ett tydligt mål som förbättrade moralen och i december kunde Hangö stad återtas utan strid. 18 december gick båtfärden till Sverige för de 684 frivilliga som var kvar till slutet av insatsen. Väl i Stockholm hölls en marsch under pompa och ståt som inte haft sin motsvarighet under Vinterkrigets lågmälda hemvändande.⁹⁴

Avdelta kompaniet och Svirfronten

Eftersom anmälningar fortsatte att komma in efter att Frivilligbataljonen upplösts, både från hemkomna veteraner och nya intresserade, valde Frivilligkommittén att sätta upp ett nytt frivilligkompani redan i början av januari 1942. Kompaniet skulle sättas in på finska östfronten vid Svirfloden öster om Ladoga och kom totalt att omfatta 404 man. Det absoluta flertalet av de frivilliga 1942 var veteraner från de tidigare frivilliginsatserna och närmare hälften hade deltagit i både Vinterkriget och fortsättningskriget. Avdelta kompaniet, som frivilligstyrkan

⁸⁹ Stade, Claëson (red.) 1989, s.340 f.

⁹⁰ Svenska Dagbladet, 1941-08-28

⁹¹ Gyllenhaal & Westberg 2006, s. 147.

⁹² Rytterås 1972, s. 84.

⁹³ Svenska Dagbladet, 1941-08-28, Arbetet 1941-08-29, Ny Dag 1941-08-29.

⁹⁴ Stade, Claëson (red.) 1989, s.356.

benämndes, tog den 28 februari frontansvar för en tidigare oförsvarad del av linjen.⁹⁵ På grund av kompaniets högre stridsvärde, jämfört med föregående frivilligstyrkor, sattes det in i på ett avsnitt präglat av mer intensiva strider, men tillvaron präglades liksom, 1940 och 1941, av ställningskrig om fasta positioner, patruller och räder.⁹⁶

Avdelta kompaniet och slaget vid Tali-Ihantala

17 maj 1944 avlöstes Avdelta kompaniet och lämnade Svirfloden för en period av återhämtning. I juni 1944 påbörjade de sovjetiska styrkorna en storoffensiv på karelska näset och de kvarvarande frivilliga, 53 svenskar och en dansk, avreste till fronten för att bistå den finska avvärjningen. Efter 8 dagars hårda strider återstod 16 frivilliga. Resten av de frivilliga hade blivit dödade, sårade eller nervskadade och den lilla återstående styrkan var så utmattad av sömn- och näringsbrist att den togs från fronten för återhämtning.⁹⁷ Missnöjet med situationen var stor när de frivilliga insåg att de inte skulle tillbaka i strid och några tog avsked. Efter en sista kommandoråd natten till den 5e augusti där 18 svenskar deltog tillsammans med en finsk jägartrupp, där tre stupade och sex sårades, avlöstes Avdelta kompaniet. Resten av kriget spenderade de frivilliga bakom fronten fram till att vapenstillståndet blev undertecknat i Moskva den 19 september. Den 26e september upplöstes den sista Finlandsfrivilliga styrkan och återvände till Sverige.⁹⁸ Finland förlorade i separatfreden all den mark som Sovjetunionen tagit under Vinterkriget och därmed betydligt mer än de sovjetiska kraven på avträde hade varit innan krigsutbrottet 1939.

2. 3. Sammanfattning

De frivilliga som deltog i spanska inbördeskriget och de som stred i Finlands två krig kom att bära med sig minnen från två väldigt olika krig.

Ungefär 520 svenskar valde mellan 1936 och 1938 att olagligen resa till den spanska republiken för att strida med vapen i hand mot det nationalistiska upproret. De flesta spanienfrivilliga rekryterades genom kommunistpartiets underjordiska nätverk till de Internationella brigaderna och stred tillsammans med de 35 000 frivilliga som strömmade till från hela världen.

Som brigadister slogs de i inbördeskrigets alla större slag och som frontförband såg de ytterst lite av det civila Spanien. Därför erfor de flesta endast genom den kommunistiska propagandan de politiska motsättningar som rådde inom republiken. De internationella brigaderna vägledades av Kominterns folkfrontspolitik och för de allra flesta frivilliga fanns det inget skäl att ifrågasätta linjen att kämpa för militär seger före genomförandet av någon social revolution. De, främst anarkosyndikalistiska, grupper som arbetade för en direkt social revolution hade föga med de Internationella brigadernas verklighet att göra. De drygt 350 spanienkämpar som återvände hem bar således oftast på ett minne av ett krig som förlorats på slagfältet på grund av västmakternas svek mot den spanska republiken. Deras minne var folkfrontens. I ljuset av det påföljande världskriget kom de spanienfrivilliga att avgå med den moraliska segern även om republiken förlorade inbördeskriget.

De finlandsfrivilliga deltog i tre större insatser. Den första, under vinterkriget, bars fram av en våg av enorm folklig entusiasm och frivilligkåren kom att omfatta över 12 000 rekryterade män, vilka representerade det breda folkliga stödet. Av dessa deltog ungefär 8000 i en treveckors insats i norra Finland, utan att se några större stridigheter. Känslor av bitterhet och svek var utbredda bland de hemvändande frivilliga som avtackades av markalk Mannerheim den 26:e mars.

⁹⁵ Nilsson, Claëson (red.) 1989, s.373 f.

⁹⁶ Nilsson, Claëson (red.) 1989, s.379 ff.

⁹⁷ Nilsson, Claëson (red.) 1989, s.379 ff.

⁹⁸ Nilsson, Claëson (red.) 1989, s.436 ff.

Under de andra två insatserna, 1941 och 1942-1944, var rörelsen starkt präglad av fortsättningskrigets förutsättningar där Finland stred sida vid sida med Tyskland som aggressiv part. Det folkliga stödet var mycket mindre och en stor del av de frivilliga var nazister och antidemokrater, vilket gav rörelsen ett tveksamt rykte. Fortsättningskrigets frivilliga såg mer stridigheter och låg i fält längre perioder än vinterkrigets men det var endast de som deltog i slaget vid Tali-Ihantala under krigets slutfas som upplevde strider som i omfattning och dramatik kunde jämföras med dem som de spanienfrivilliga deltagit i.

Föreningarna som den här uppsatsen behandlar befruktades av en solidaritetsrörelse men föddes i krig. Som föreningar har de haft att välja sitt arv ur den politiska propagandan inom frivilligrörelserna, i den historieskrivning som behandlat krigen och ur de erfarenheter som de frivilliga själva hade. Därmed har vi nu lagt grunden för de frivilligas "lilla" sociala minne, den historiska bakgrund och resurs som de sedan byggde sina organisationer på. Dags nu att följa deras utveckling som föreningar, dags för veteranerna att formera sig.

3. Från solidaritetsrörelse till frivilligförbund: De frivilliga formerar sig

I Stockholm firades två Första maj enhetens tecken; 1939 och 1940. Tågen gick från Norra Bantorget till Gärdet och båda åren deltog frivilligveteraner i tågen; frivilligveteraner som just grundat sina egna förbund. Som huvudarrangör stod socialdemokraterna. I övrigt upphör alla likheter. 1939 hade spanska republiken just fallit och folkfrontsperioden nådde sin kulmen i Sverige. Kommunisterna kunde efter fyra års arbete skörda frukterna av sina strävanden; tillsammans med socialdemokraterna, i det stora tåget. De spanienfrivilliga blev hälsade som hjältar och till och med borgerlig media rapporterade med vördnad. Året efter var allt förändrat. Kommunisterna var ute i den politiska kylan och istället hölls ett medborgartåg i enhet med de borgerliga partierna. I tåget marscherade de finlandsfrivilliga bakom det finska riksvapnet. Två förbund hade alltså grundats med knappt ett års mellanrum, i en tid då allt befann sig i ständig rörelse.

Detta kapitel omfattar perioden då de båda föreningarna grundlades. Eftersom detta skedde i direkt anslutning till de båda krig och rörelser som de föddes ur så kan begreppen historiebruk och minnesskapande verka irrelevanta. Jag vill emellertid hävda att så inte är fallet. Även om begreppen pekar på ett bakåtblickande så är de till sitt innehåll också relevanta i samtiden. Beskrivningen av spanska inbördeskriget utifrån de positioner jag tidigare tecknat är historiebruk i den mån det handlar om paroller och taktik och det handlar om socialt minne i den mån aktivisternas egna upplevelser och personliga tolkningar formar berättelsen. Vi kommer dessutom att se konkreta former av historiebruk bara veckor efter avslutat krig.

Det här kapitlet består av tre delar; två större avsnitt om respektive framväxten och kollapsen av de spanienfrivilligas första organisation, Svenska spanienfrivilligas kamratförbund, och tillkomsten av de finlandsfrivilligas dito, Förbundet svenska frivilligkåren/Förbundet svenska finlandsfrivilliga. Den tredje, kortare delen behandlar tillkomsten och etablerandet av de spanienfrivilligas andra organisation, Svenska spanienfrivilligas kamratförening. Den forskning om de respektive solidaritetsrörelserna som jag presenterat i inledningskapitlet utgör fortlöpande referenser kapitlet igenom.

Den första delen tecknar Svenska spanienfrivilligas kamratförbunds korta existens, mellan 1939 och 1940. Denna sätts både i relation till arbetarrörelsens solidaritetsprojekt till stöd för den spanska republiken och till den kommunistiska internationalens folkfrontsperiod. Delen får en egen bakgrundsdel där solidaritetsrörelsen blir den miljö som föreningen sedan växte ur. Min tes är att den politiska situation som spanienrörelsen föddes i blev avgörande för de spanienfrivilligas självbild och historieskrivning under efterkrigstiden.

Den andra delen omfattar finlandsrörelsens tillkomst och dess enorma genomslag, men visar samtidigt hur frivilliginsatsen under vinterkriget på flera sätt kom att uppfattas som en besvikelse. Förbundet svenska frivilligkåren som bildades vid krigsslutet präglades av besvikelsen och ställdes därefter inför fortsättningskrigets storpolitiska förutsättningar, där Finland stred tillsammans med Tyskland. Min tes är att de finlandsfrivilligas förbund tillkom i en period av grusade förhoppningar och svårigheter och att det minnesförbund som överlevde in i efterkrigstiden blev något annat än de ursprungliga förhoppningarna.

Till sist gör jag en kort genomgång av Svenska spanienfrivilligas kamratförenings återkomst 1950, efter närmare tio års tystnad. Tillkomsten sätts i relation till den utrikespolitiska inriktningen på fredsarbete som de sovjettrogna kommunistpartierna bedrev och som kamratföreningen präglades av.

3. 1. I skuggan av Folkfronten: Spanienfrivilligas första formering

Det föreningsmaterial som finns bevarat från Svenska spanienfrivilligas kamratförbunds verksamhet 1939-1940 är ganska begränsat, vilket antagligen beror på att det skingrades efter organisationens upplösning 1940. Totalt omfattar föreningsmaterialet protokoll från ett medlemsmöte i november 1938, ett utskick inför förbundets konstituerande årsmöte och konferens 1939, samt ett verksamhetsprotokoll från den stockholmska lokalavdelningen från februari 1940. Utöver det finns ett utskick från stockholmsavdelningen med inbjudan till minneshögtid för de stupade frontkämparna den 17:e december 1938 och en appell till stöd för Sovjetunionen under finska vinterkriget från 1939. Materialet förvaras idag i Svenska spanienfrivilligas kamratförenings volymer på Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm. Det rör sig sammanlagt om nio sidor och omräknat till fullskrivna sidor knappast hälften. Att materialet domineras av protokoll innebär att informationen bitvis är tämligen kortfattad och lakonisk.

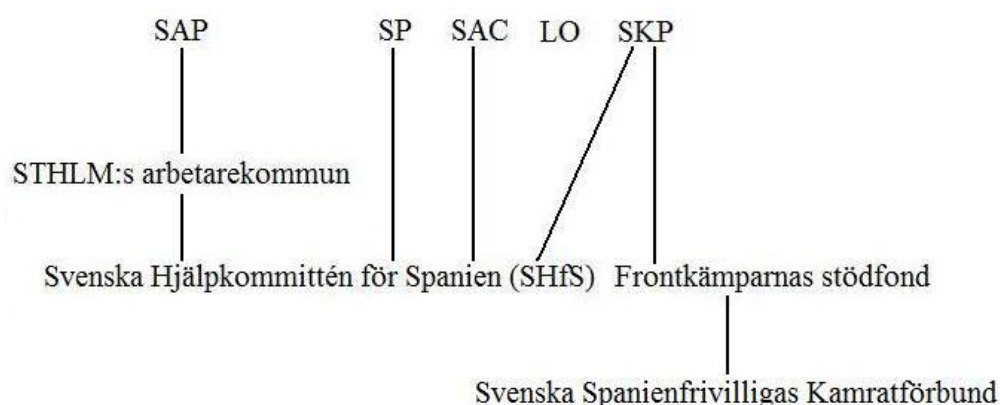
Den svenska vänstern och Folkfronten

Vid mitten av 30-talet var den svenska vänstern till vänster om den alltmer tongivande och dominerande socialdemokratin splittrad och försvagad. Förutom det syndikalistiska fackförbundet SAC, som passerat sin historiska höjdpunkt i början av 20-talet, fanns två riksdagspartier som förde fram ett revolutionärt program. Det större Socialistiska partiet, eller SP, hade uteslutits ur Komintern 1929 efter konflikter med ledningen i Moskva och det mindre, Sveriges kommunistiska parti – SKP, hade bildats ur den Moskvatrogna minoriteten.⁹⁹ Båda befann sig i oförsonlig konflikt med varandra och båda var förhållandevis politiskt isolerade. SKP höll bokstavstroget kompass efter Kominterns sekteristiska Tredje perioden-politik, vilken jag beskrivit i bakgrundskapitlet. För ett parti med stöd bland mindre än 5 % av befolkningen innebar ultravänsterhållningen föga mer än en tillvaro i upphöjd och renlärig passivitet. Folkfrontsperioden innebar en möjlighet för SKP att bryta sin isolering och öka sitt inflytande.¹⁰⁰

Det var detta politiska landskap som i juli 1936 nåddes av nyheten att ett uppror utbrutit inom den fascistanstrukna spanska militären mot vänsterkoalitionen som styrde den unga republiken.

Den svenska solidaritetsrörelsen: taktik och enhetssträvan

Figur 1. De organisatoriska kopplingarna inom svenska spanienrörelsen.

⁹⁹ Blomqvist 1999, s. 144 ff.

¹⁰⁰ Lundvik 1980, s. 12 f.

Under sommaren 1936 kom det enligt Lundvik trevare från SKP i riktning mot att grunda en arbetarrörelsebaserad spanienkommitté.¹⁰¹ Trots övriga motsättningar var både SAC och SP villiga till samarbete, men gensvaret från socialdemokraterna dröjde. Först i oktober kom det socialdemokratiska initiativet, dock varken från SAP eller LO utan från vänstersocialdemokraterna i Stockholms arbetarekommun, med advokaten och förstakammarledamoten Georg Branting i spetsen. Trots att kommittén, som tog namnet Svenska Hjälpkommittén för Spanien – förkortat SHfS, var helt dominerad av socialdemokraterna och trots att den formellt stod vid sidan av parti och fack fick den stöd av SKP. Också SAC och SP valde att delta.¹⁰² Inom SHfS var synen på hjälp till Spanien splittrad mellan deltagarorganisationerna, på grund av deras olika politiska hållning i spanienfrågan. Enligt Lundvik var SHfS:s beslut att endast bedriva humanitärt inriktat solidaritetsarbete en nödvändig medelväg. Beslutet överbyggde de politiska motsättningar som fanns både inom kommittén och i den svenska arbetarrörelsen i stort. Alla kunde enas om att försöka lindra det spanska folkets lidande.¹⁰³

Lundvik pekar på att SKP snabbt fick greppet om solidaritetsarbetet och även om de undvek att utmana socialdemokraterna i rörelsen var deras handlande starkt samordnat och disciplinerat.¹⁰⁴ Flertalet av de totalt 431 lokala kommittéerna i Sverige startades på kommunistiskt initiativ. Lundvik beskriver att partimedlemmar oftast gick genom den lokala Fackliga Centralorganisationen för att på så vis få till enhetssamverkan med den reformistiska vänstern. Typiskt för solidaritetsrörelsens lokalorganisationer var att de hade en övervägande socialdemokratisk styrelse, men en kommunist på sekreterarposten.¹⁰⁵ På flera orter höll emellertid socialdemokraterna ute kommunisterna helt från kommittéerna.

Totalt kom rörelsen enligt Lundviks siffror att organisera 3000 offentliga möten och SHfS kunde vid slutet av 1939 visa på 3,4 miljoner insamlade kr.¹⁰⁶ Men eftersom solidaritetsrörelsen under SHfS paraply var begränsad till den bredaste formen av humanitär verksamhet fick också varje riktat initiativ genomföras separerat från denna.

Frontkämparnas stödfond

När kommunisterna tog initiativet till en fond med syftet att stödja de frivilliga ekonomiskt och materiellt var de tvungna att organisera denna parallellt med SHfS, trots att den hade samma typ av enhetsambition. I oktober 1937 grundades Svenska frontkämparnas stödfond som samlade in pengar både till utrustning åt de svenska interbrigadisterna i Spanien och till ekonomiskt och socialt stöd till de frivilligas familjer samt till de frontkämpar som återvänt.¹⁰⁷ Knut Olsson, var ledamot i SKP:s centralkommitté och den drivande kraften bakom stödfonden, enligt egen utsago på uppdrag av partiet. Han förklarar i en intervju från 1985 att hans officiella post var sekreterare medan metallindustriarbetareförbundets förbundskassör V.O. Danielsson stod som ordförande, trots att den senare enligt Olsson i stort sett endast hade en representativ roll. Den övriga styrelsen bestod av två fackföreningsledamöter och Spanienveteranerna Conny Andersson och Bruno Franzén, som båda återvänt till Sverige på grund av skador. Conny Andersson hade skadat trumhinnorna under offensiven i Brunette samma sommar och Bruno Franzén hade förlorat båda händerna och ena ögat i striderna vid Guadalajara i mars – en händelse som skildras utförligt i all sin brutalitet i Sixten Olssons (senare

¹⁰¹ Lundvik 1980, s. 48-65.

¹⁰² Lundvik 1980, s. 60. Lundvik påpekar att SAC fortsatte att samla pengar till syskonorganisationen CNT vid sidan av enhetsrörelsen.

¹⁰³ Lundvik 1980, s. 63.

¹⁰⁴ Lundvik 1980, s. 44 f, 66-78.

¹⁰⁵ Lundvik 1980, s. 67.

¹⁰⁶ Som en jämförelse med organisationernas egna insamlingar fick LO in 1 250 000 kr till fackliga internationals insamling, varav en avgörande del var anslag från LO-förbund. SAC samlade totalt in 523 000 kr till CNT, vilket i förhållande till organisationens storlek var en omfattande insatts. Lundvik 1980, s. 90 ff., 111 ff.

¹⁰⁷ Lundvik 1980, s. 127 f.

Rogeby) *Spanska frontminnen*.¹⁰⁸ Knut Olsson framhåller att valet av ordförande från LO-kollektivet var en medveten strategi för att underlätta för både insamlingar och spridningen av förbundets uttalanden. Denna metod känns väl igen från kommunisternas arbete i SHfS och landets lokalkommittéer.¹⁰⁹ Claes-Göran Jönsson pekar på att just den här typen av styrelseuppsättning var typisk för kommunistiska frontorganisationer vilka var medvetet organiserade för att tona ned det kommunistiska inflytandet och betona enhetssträvan i linje med Folkfrontsidén.¹¹⁰ Sammanlagt lyckades stödfonden få in 300 000 kr till de frivilliga.¹¹¹

Spanienrörelsen och rikspolitiken

De svenskar som för som stridande till Spanien väntade sig fängelsestraff för sina brott mot non-interventionsavtalet. Mot bakgrund av spanienrörelsens breda stöd hade dock frågan om att ge amnesti till de frivilliga dryftats inom Noninterventionskommittén redan under 1937. 1938, när de största skarorna frivilliga lämnade Sverige och det stod som allt mer uppenbart att republiken hade små chanser att vinna kriget, tog den svenska regeringen ett beslut om att ordna evakuering och hemtransport samt ge allmän amnesti för alla som rest till Spanien efter februari 1937. Lundvik menar att det måste varit uppenbart för regeringen att bestraffning var omöjligt med tanke på opinionen, även om det inte finns några källor från den interna debatten.¹¹² Amnestin blev emellertid inte officiell förrän i oktober 1938 så samtliga frivilliga reste i tron om att fängelsestraff väntade de överlevande som vände hem. Flera konservativa tidningar, med Ny Dagligt Allehanda i spetsen, reagerade på att koalitionsregeringen tog ett sådant beslut. Dels skedde det över riksdagens huvud, dels drog regeringen nytta av faktumet att amnesti inte var reglerat i regeringsformen.¹¹³ Lundvik pekar på att den konservativa linjen varken hade stöd inom arbetarpresen eller de liberala tidningarna.¹¹⁴ Som en intressant parallell kan nämnas att samtliga finska spanienfrivilliga fick fängelsestraff när de återvände hem. Opinionen i finsk press och kulturetablissemang var, till skillnad från i de skandinaviska länderna, påtagligt Francovänlig.¹¹⁵ För en nation som föddes ur den vita sidans seger i ett inbördeskrig som i viss mening påminde om spanska inbördeskriget är det inte svårt att förstå identifieringen med den nationalistiska sidan. Emellertid bör det nog också förstås i relation till Finlands tyskorienterade utrikespolitik.¹¹⁶

Trots att det inte arrangerades några offentliga mottaganden av de hemkommande möttes den stora gruppen på 180 frivilliga som anlände till Malmö mitt i natten den 7e december av en stor jublande folkmassa. Därifrån organiserade Frontkämparnas stödfond resan vidare till de frivilligas hemstäder, i vad som skulle bli fondens största enskilda insats. En av de göteborgska spanienfrivilliga, som anlände ensam till sin hemstad den 11e, mottogs av omkring 30 000 människor.¹¹⁷ Dessa människor deltog i hyllningarna spontant, eller genom sin fack- eller partiavdelnings initiativ, vilket visar på omfattningen av spanienveteranernas popularitet.

Med tanke på att den svenska Spanienrörelsen samlade in mer kronor per capita än något annat land, möjligtvis med Sovjetunionen undantaget, visade sig kommunisternas taktik

¹⁰⁸ Olsson, Sixten 1938, s. 71 ff.

¹⁰⁹ Kerstin Gustafsson & Mekki Karlsson 1992 s. 64 f.

¹¹⁰ Detta medförde en långsam start på solidaritetsarbetet då SKP var ovilliga att starta upp en solidaritetskommitté utan socialdemokratiskt deltagande och istället bedrev en tämligen destruktiv förhållningstaktik. Något som ordförande Sven Linderöth själv påpekade under hösten 1937. Jönsson 1973, s. 3.

¹¹¹ Lundvik 1980, s. 128.

¹¹² Lundvik 1982, s. 131.

¹¹³ Ny Dagligt Allehanda 1938-10-28.

Regeringen utgjordes av SAP i koalition med Bondeförbundet. Den så kallade "Kohandeln".

¹¹⁴ Lundvik 1982, s. 131 f.

¹¹⁵ Holger Kihlman "Kulturklimatet under 1920-talet och 1930-talet" ingår i *Ur tystnaden* 1989, s. 35.

¹¹⁶ Trotter 2009, s. 17-25.

¹¹⁷ Lundvik 1980, s. 130 f.

framgångsrik.¹¹⁸ Relationerna till socialdemokratien och den övriga LO-ledningen var emellertid problematisk, både på grund av den generella oviljan att samarbeta med kommunisterna och det faktum att det var ett socialdemokratiskt förslag att straffbelägga deltagande i spanska inbördeskriget. Rörelsen lyckades förvisso få med ett antal framstående socialdemokrater, inte minst inom partiets vänsterflygel, men fick aldrig något officiellt stöd från SAP eller LO.¹¹⁹ Jag är övertygad om att vi här kan se både förklaringen till kommunisternas stora framgångar i rörelsen och till varför genomslaget för synen på inbördeskriget i den breda opinionen så snabbt kunde vändas till bakslag och marginalisering. Detta återkommer jag till.

De frivilligas förening

Det första spåret från ett initiativ att bilda ett förbund specifikt av och för de spanienfrivilliga är ett mötesprotokoll från "Frontkämpförbundet", vilket höll "höstmöte" i november 1938. Det framgår av protokollet att förbundet bildats samma vår och att en interimsstyrelse, bestående av Conny Andersson och Bruno Franzén, skulle ha startat upp förbundsverksamheten som var tänkt att fokusera på det sociala arbetet med hemkomna veteraner.¹²⁰ Tyvärr framgår det inte av materialet om det fanns något samband med att just de två också satt i stödfondens styrelse mer än att de båda kommit hem från inbördeskriget förhållandevis tidigt. Det måste dock varit en stor hjälp för organisationen att ha tillgång till Frontkämparnas stödfonds och inte minst rekryteringssamordnaren Knut Olssons kontaktnät bland de frivilliga. Förbundet tycks emellertid ha varit helt vilande, kanske på grund av Anderssons och Franzéns arbete med stödfonden, för under Frontkämpförbundets höstmöte fick de båda skarp kritik och avsattes för sin passivitet; "Nära nog samtliga talare kritiserade skarpt den i våras utsedda interimsstyrelsen för att litet eller intet blivit utfört i organisatorisk riktning".¹²¹ Den nya interimsstyrelsen fick i uppdrag att utarbeta en plattform för regelbundna föreningsmöten och aktiviteter. Trots detta var det först ett halvår senare som kallelsen till det konstituerande årsmötet utgick och då från en interimsstyrelse bestående av Bruno Franzén, Conny Andersson och Sixten Olsson, av vilka de två senare skulle komma att bli tongivande medlemmar i föreningen.¹²²

Den 29-30 april 1939, en månad efter Francos seger, hölls det konstituerande årsmötet för Svenska Frontkämpars kamratförening på Fackliga Centralorganisationens lokaler i Stockholm. Organisationen som direkt bytte namn till Svenska Spanienfrivilligas kamratförbund var rikstäckande med lokala, eller snarare regionala avdelningar i Dalarna, Göteborg, Norrland, Stockholm, Sydsverige, Värmland och Västerås. Närvarande var förutom de många tillresta frivilliga också bland andra Knut Olsson, Georg Branting, V.O. Danielsson och som representant från den norska frivilligföreningen, Per Moon.¹²³ Precis som klassdominansen bland de svenska frivilliga utgjordes förbundets styrelse till övervägande del av arbetare vilka stridit i Spanien som meniga eller, i några fall, innehaft lägre officersgrader.

Kriteriet för medlemskap var att ha deltagit som "frivillig i kampen mot de utländska interventionsarméerna eller inhemska rebellerna" med tillägget att "han inte intagit en mot spanska folket handling", utan att närmare precisera vad en sådan handling skulle bestå av. Att den oklara formuleringen var till för att hålla ute eventuella intressenter som slagits i POUM-

¹¹⁸ Jönsson 1973, s. 4

¹¹⁹ Lundvik 1980, s. 64 f.

¹²⁰ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Mötesprotokoll, Frontkämparnas möte 1938-11-14. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

¹²¹ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Mötesprotokoll, Frontkämparnas möte 1938-11-14. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

¹²² Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Kallelser, Kallelse till konferens 1939-04-29. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

¹²³ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Mötesprotokoll, Spanienfrivilligas kamratförbunds 1:sta konferens (och konstituerande årsmöte) 1939-04-29/30. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

milisen kan man endast spekulera om då inga sådana ärenden blev aktuella. Samtliga hedersgäster blev invalda som hedersmedlemmar som ett sätt att kringgå stadgarna. Förbundet hade redan från början flera syften; dels ”att befästa och fördjupa kamratskapet bland medlemmarna”, dels att med ”legala medel” verka till stöd för spanska folket kamp mot fascism och mot fascism generellt, samt att bedriva studieverksamhet.¹²⁴ Förbundets inriktning var alltså på fortsatt engagemang för Spanien. Mötet slog också fast att verkställande utskottet skulle få till stånd utgivning av en medlemstidning, något som inte kom att realiseras förrän långt senare. Hur tät kopplingen mellan Frontkämparnas stödfond och kamratförbundet var är svårt att avgöra. I protokollet nämns inte stödfonden alls och dess centrala aktörer (V.O Danielsson, Knut Olsson och Nils Silversköld) står bara omnämnda som gäster. I kommunistiska tidningen Ny Dag beskrivs de däremot som representanter för Stödfonden specifikt och tilldelas en mer central roll än protokollet visar. Detta kan emellertid bero på Ny Dags vilja att lyfta fram stödfondens betydelse, eftersom den i stort sett var en kommunistisk frontorganisation.

En kort smekmånad

Spanienfrivilligas kamratförbund bildades precis när spanienrörelsen var på toppen av sin popularitet och inflytande. SHfS samlade under våren 1939 in nästan lika mycket pengar som under hela 1938 och de frivilliga hade blivit officiellt erkända genom att regeringen beviljat allmän amnesti för dem som olagligen inskrivit sig i spanska armén. När de spanienfrivilliga deltog med eget tåg bakom parollen ”Vi kämpade för Nordens frihet i Spanien” på Förstamajfirandet i Stockholm, dagen efter sin konferens, var det under triumfatoriska förhållanden. Socialdemokraterna firade 1939 sitt 50-årsjubileum på Gärdet och SKP deltog i den breda demonstrationen med ett eget tåg på 4000 deltagare. Kommunisterna var nu definitivt det största partiet till vänster om SAP och deltagandet var rekordstort. Enligt Ny Dag kunde folkmassan på Gärdet beräknas till 100 000, men detta verkar kraftigt överdrivet om man jämför med polisens bedömning att 17 000 deltog i samtliga tåg från Norra Bantorget, även om åhörarna på plats definitivt var fler än deltagarna i tågen.¹²⁵ Ny Dags tackning av firandet är emellertid som mest intressant som en indikator på mentaliteten inom den kommunistiska rörelsen vid tiden. Enheten var allt och Ny Dag skriver ”mot den hatet och våldets anda, som fascismen utsår, samlar arbetarklassen i hela världen jämlikhetens, broderskapet och humanismens krafter.”¹²⁶ Verkligheten bortom segerrubrikerna var mer tvetydig. Förvisso fick SKP delta i det breda firandet, vilket satte Socialistiska partiets betydligt mindre tåg (2000 deltagare, enligt egna siffror) i ofördelaktig belysning och accentuerade deras isolering, men SKP deltog helt på SAP:s premisser.¹²⁷ De fick inte hålla ett eget tal på Gärdet, även om de fick blev omnämnda och hedrade för sitt ”ansvar inför de yttre händelsernas tryck” av Z Höglund. Det kommunistiska talet hölls innan uppställningen i Vasaparken och i tåget, där SKP för första gången slöt upp bakom svenska flaggan, förde kommunisterna endast fram enhetsparoller utan partipolitisk profilering.¹²⁸ Stockholms-tidningen, som fortfarande var högerorienterad, kommenterade kommunisternas deltagande:

Även kommunisterna, som fått nådigt socialdemokratiskt tillstånd att ansluta sig till tågets tredje och sista avdelning och bilda dess svans, kommo att marschera under de fosterländska färgerna. Den socialdemokratiska demonstrationsledningen hade för övrigt förbehållit sig rätten att censurera

¹²⁴ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Mötesprotokoll, Spanienfrivilligas kamratförbunds 1:sta konferens(och konstituerande årsmöte) 1939-04-29/30. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

¹²⁵ Ny Dag, 1939-05-02, Dagens Nyheter 1939-05-02.

Med tanke på att Ny Dag dessutom vill få SP:s deltagande till 500 blir dess tendens ännu tydligare, särskilt som den anklagar Flygs ord för att vara skrivna i Berlin. Ett påstående som knappast var sant för SP 1939 och som bara några månader senare skulle få en ganska bitter eftersmak.

¹²⁶ Ny Dag, 1939-05-02.

¹²⁷ Folkets Dagblad 1939-05-02.

¹²⁸ Ny Dag 1939-05-02, Folkets Dagblad, 1939-05-02.

de kommunistiska banderollerna – huruvida man funnit sig föranlåten att refusera någon är oss icke bekant.¹²⁹

SP:s Folkets Dagblad var särskilt hårda mot SKP och påpekade hånfullt att socialdemokraterna varken inväntade kommunisttåget innan de började sitt tal, eller lämnade plats åt dem på kullen.¹³⁰ Också i DN gavs SKP ett antal syrliga kommentarer, men där betonades snarast att de inte anpassat sig; ”Bland kommuniststandaren märktes ’Enhetsfront mot krig och fascism’ – sin terminologi släppa inte kommunisterna ens den dag de samlas under svenska flaggan”.¹³¹ Spanienveteranerna bemöttes betydligt mer respektfullt, till och med beundran, av Stockholms-tidningen: ”I fanborg nr 7 gick en grupp lyckligen hemkomna Spanienkämpar /.../ och de överraskande välklädda och spänstiga kämparna väckte med sin soldatmässiga hållning, krigiska uppsyn och sång åtskillig uppmärksamhet och hälsades med näsduksviftningar och en och annan knuten näve.”¹³² DN nämnde i korthet att spanienveteranerna ”väckte särskilt uppmärksamhet” med sitt standar.¹³³

Parollen ”Vi kämpade för Nordens frihet i Spanien” är värd att återkomma till. En månad efter spanska republikens kapitulation kan man redan tala om historiebruk. Parollen innehåller i sina sju ord en hel beskrivning av spanska inbördeskriget och Internationella brigadernas insats; antifascismen är en internationell kamp och genom att de spanienfrivilliga deltog i den kampen stred de också för Norden. I denna konflikt tolkas alltså det nationella intresset av ett fritt och demokratiskt Norden som likställt med internationalismen, vilket också förklarar varför kommunisterna ställde sig bakom den svenska nationsflaggan. Detsamma hade ju också hänt i Spanien där kommunisterna aktivt förde den republikanska nationsflaggan. Som George Orwell påpekar i *Hyllning till Katalonien* var det fascistsidan som använde sig av den röd-gul-lila flaggan i krigets inledning, medan de republikanska styrkorna förde röda och svart-röda färger.¹³⁴ Uppslutning bakom nationen var något nytt för kommunister, men innehöll också en mängd politiska ställningstaganden; att lyfta fram nationalstaten innebar ett förnekande av klasskampens aktualitet i den specifika perioden och var således till sitt innehåll en markering mot den tolkning som fördes fram av andra vänstergrupper såsom SAC eller SP. De senare framstod tydligt som marginaliserade i den samtida rapporteringen.

Förbundet fick således en flygande start, men det blev en kort triumftid.

Kollapsen

Allt vände när Sovjetunionen slöt Molotov-Ribbentroppakten i augusti 1939 och SKP ånyo gick in i en period av politisk isolering. Det enda tillgängliga material som vittnar om förbundets tillvaro under perioden är Stockholms frontkämpförbunds verksamhetsrapport för februari 1939- februari 1940. Rapporten summerar verksamheten under året, men även om den omfattar både framgången under våren 1939 och svårigheterna därefter så gör den inga tydliga avgränsningar däremellan. Däremot skriver man att det hållits elva organisationsmöten vilka varit välbesökta, trots ”kamraternas arbetsförhållanden, värnplikt etc.” men rapporten klargör inte när dessa hållits.¹³⁵ Man kan utesluta att det rörde sig om månadsmöten, då all verksamhet hade uppehåll under sommaren 1939, men i övrigt ges ingen information om när förbundet höll sina möten. Om de flesta hölls före eller efter Molotov-Ribbentroppaktens undertecknande, eller om de hölls regelbundet under hela den aktiva perioden, går således inte att få klarhet i. Förbundet rapporterade om det framgångsrika

¹²⁹ Stockholms-tidningen 1939-05-02.

¹³⁰ Folkets Dagblad 1939-05-02.

¹³¹ Dagens Nyheter 1939-05-02.

¹³² Stockholms-tidningen 1939-05-02.

¹³³ Dagens Nyheter 1939-05-02.

¹³⁴ Orwell Orwell, George, *Hyllning till Katalonien*, 1984, s. 58.

¹³⁵ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Verksamhetsberättelser, Verksamhetsberättelse 1939-1940. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

demonstrationståget på första maj 1939, ”vilket väckte ett livligt intresse både bland folket och i pressen”. Sedan gör sig kommunisternas kris påmind: ”Organisationsmötena, vilkas uppgift det varit att dels politiskt orientera, samt dels vägleda kamraternas arbete inom organisationen, visar att kamratföreningen har en stor uppgift bland arbetarna och särskilt nu med tanke på det svårartade läge, som uppstått den senare tiden.”¹³⁶ Exakt vad som menades med det ”svårartade” läget är inte klart, men under den tysk-ryska pakten drabbades den kommunistiska rörelsen hårt och var tvungen att sluta sina led för att inte förlora hela sin bas. För dem som rest till Spanien för att bekämpa fascismen och sett sina kamrater lemlästas och dö i kampen måste det ha varit ett stort trauma att plötsligt finna sig i en situation där man som kommunist förväntades släppa all antifascism och tolka det nya världskriget som en konflikt mellan imperialistmakter, eller till och med betrakta Nazityskland som ”fredssträvande”.¹³⁷ Som Hirdman visar så övergick kommunisterna till att, likt tredje perioden, lyfta klasskampsparoller och gå till angrepp mot socialdemokratin. Eftersom enheten mot fascism var hela den bärande idén bakom spanienrörelsens och de Internationella brigadernas propaganda blev de fullständigt obsoleta i det nya läget.¹³⁸ Svenska spanienfrivilligas kamratföreningen så som den såg ut, det vill säga som en del av den kommunistiska rörelsen, förlorade hela sin funktion.

Vid finska vinterkrigets utbrott slöt alltså förbundet upp till stöd för Sovjetunionen och övergav enhetsparollerna. Det innebar att kamratförbundets kommunistiska dominans framträdde tydligare när först när rörelsen drabbades av stora motgångar. En av följderna blev att socialdemokraten Conny Andersson uteslöts eftersom han deltog som frivillig på finska sidan.¹³⁹ I lokalavdelningens verksamhetsberättelse benämns konflikten i förbigående som ”Finlands-konflikten” och där nämns att föreningen till följd av detta har givit ut en appell samt uppvaktat den kommunistiske partiledaren Sven Linderot med ”blommer”.¹⁴⁰ Förbundets ”Appell till Sveriges arbetande folk” formulerades som följer:

Förråd ej Finlands arbetare!

Den reaktionära borgarklassen och dess lakejer har nu genom en oerhörd heta och lögnpropaganda samt begagnande sig av förvirringen och splittringen inom de breda folkmassorna, öppet propagerat, samt uppmuntrat den svenska ungdomen att enrollera sig i fältmarskalk Mannerheims armé, densamme Mannerheim som med blodig terror nedslog den finska arbetarklassen år 1918.

När kampen pågick i Spanien mellan demokratin och fascismen uppträdde den svenska reaktionen på Francos sida, stiftade lag mot frivilliga och förbjöd all värvning. Nu tillåter myndigheterna värvning av frivilliga till Vitfinlands armé.

Vi svenska spanienkämpar kan inte tysta åse detta skändliga spel, som drives gentemot den finska arbetarklassen.

Kampen i de spanska skyttegravarna lärde oss att genomskåda och bekämpa fiendens metoder att skapa förvirring inom våra led, lärde oss enhetens styrka, lärde oss värdesätta den socialistiska Sovjetunionens outtröttliga kamp för kapitalismens störtande för den internationella arbetarklassens befrielse, för socialismen.

När Mussolini idag sänder italienska bombplan till Finland för att dessa må användas mot

¹³⁶ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Verksamhetsberättelser, Verksamhetsberättelse 1939-1940. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

¹³⁷ Hirdman 1974, s. 39-46.

Med andra ord började SKP tillgripa en argumentation liknande den de stämplat som protysk när SP var avsändarna. Intressant nog lyckades aldrig SP utnyttja det faktum att de höll en mer konsekvent traditionell vänsterlinje, utan hamnade allt mer på marginalen och till slut, 1941, svänga över till protysk politik.

¹³⁸ Hirdman 1974, s. 41.

¹³⁹ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening. Verksamhetsberättelser: Verksamhetsberättelse 1939. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

¹⁴⁰ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening Verksamhetsberättelser: Verksamhetsberättelse 1939. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

socialismens soldater, glöm då ej att samma bombplan för endast ett år sedan utförde de mest bestialiska mordraider mot den spanska republikens kvinnor och barn. /.../¹⁴¹

De italienska bombplanen som åsyftades var jaktplan av märket Fiat G.50 som Finland köpt in före kriget och som anlänt till Finland i omonterat skick. Dessa monterades under kriget på svenska fabriker och kunde sättas in i vinterkrigets slutskede.¹⁴² Något politiskt stöd från Mussolini var det alltså inte frågan om.

Opinionen i Sverige vänligt inställd till Finland och klimatet hårdnade gentemot det redan isolerade SKP. Partimedlemmar trakasserades på sina arbetsplatser, fackligt förtroendevalda kommunister förlorade sina poster och svartlistning var allmänt utbrett.¹⁴³ De spanienfrivilliga var inte undantagna. Göteborgaren och spanienveteranen Bengt Segerson beskriver i intervjuer hur han med nöd och näppe undgick slagsmål på sin arbetsplats.¹⁴⁴

På kommunisternas Förstamajdemonstration 1940 var läget ett helt annat än 1939. I Göteborg fick varken SKP och SP demonstrationstillstånd och i Stockholm fick SKP förbud mot att demonstrera på Gärdet. SAP arrangerade istället ett medborgarfirande på Gärdet tillsammans med de borgerliga partierna och kommunisterna demonstrerade i Vasaparken. Ny Dag refererar från demonstrationen men nämner inget om spanienveteranerna. Inte heller i det breda förstamajtåget till Gärdet deltog spanienkämparna. Istället vittnar Stockholms-tidningen i ett fosterländskt sinnat reportage om att de finlandsfrivilliga deltog i tåget som egen kolonn, med en sammanrullad finsk flagga i täten.¹⁴⁵ Den politiska situationen från 1939 var för SKP ställd på huvudet. Då hånades SP i Ny Dag för att vara isolerat och protyskt och spanienveteranerna deltog i det breda Förstamajtåget. 1940 var det SKP som var isolerat och kunde anklagas för tyskvänlighet och istället var det finlandsfrivilliga som tågade från Norra Bantorget till Gärdet. Om kamratförbundet var aktivt så sent som i maj kan inte avgöras men ingen föreningsaktivitet kan spåras efter februari 1940. Man kan nog ganska tryggt säga att kriget kom emellan. Flera av kamratförbundets medlemmar stod i direkt kontakt med Moskva och organiserade sig inför en tysk ockupation och många blev internerade av svenska staten.¹⁴⁶ Bengt Segerson blev satt i interneringslägret i Öxnered där kommunisterna utnyttjade den bristfälliga bevakningen för att förbereda attentat mot vattenkraftverket i Trollhättan.¹⁴⁷ Karl Staf, en annan spanienfrivillig kommunist, tog sig till Danmark för att sätta sig i kontakt med Kominterns representanter inom motståndsrörelsen.¹⁴⁸ På olika sätt blev Spaniensolidariteten satt på undantag under krigsåren och Svenska Spanienfrivilligas kamratförbund försvann som organisation.

När tyskarna bröt angrep Sovjetunionen sommaren 1941 bröts SKP:s utsatta politiska position och de reste sig i opinionen mot siffror de aldrig tidigare upplevt. Kulmen nåddes i 1944 års riksdagsval där SKP fick 10,3 %. Emellertid skulle det dröja nästan tio år innan de spanienfrivilliga organiserade sig som en egen förening igen.

Inom just den svenska Spaniensolidariteten var folkfrontstaktiken, som jag tidigare nämnt, mycket framgångsrik och bröt åtminstone tillfälligt den isolerade position SKP hade i början av 30-talet. Håkan Blomqvist visar att detta intressant nog bidrog till Socialistiska partiets marginalisering och kommande urartning. Deras politik som tidigare placerat dem mellan socialdemokratin och kommunisterna framstod i ljuset av SKP:s plötsliga svängning mot

¹⁴¹ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening. Uttalanden och appeller: Till Sveriges arbetande folk. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

¹⁴² Trotter 2009, s. 48.

¹⁴³ Olsson, Folke 2008, s. 199.

¹⁴⁴ Sjöstedt, Jonas 2009, s. 104 f., Intervju med Bengt Segerson 1977 ur SR Minnen 2006.

¹⁴⁵ Stockholms-tidningen 1940-05-02.

¹⁴⁶ Hirdman 1974, s. 121.

¹⁴⁷ Sjöstedt, Jonas 2009, s. 114 f.

¹⁴⁸ Staf, Karl 1997, s. 93 ff.

enhetssträvan och samarbete som dogmatisk ytterkantspolitik.¹⁴⁹ Trots att Folkfrontsperiodens arbete gick mer eller mindre helt om intet i samband med tecknandet av Molotov-Ribbentrop-pakten fick det åtminstone en bestående effekt på det kommunistiska politiska arbetet. Eftersom den ledde till att de kommunistiska partierna och deras underorganisationer började arbeta genom den borgerliga staten, vilket tidigare varit otänkbart för den revolutionära vänstern. Folkfrontstaktikens syn på den borgerliga staten som ett medel i kampen mot fascismen öppnade upp för inomparlamentariskt arbete, vilket varit uteslutet under Tredje perioden.¹⁵⁰ Svenska spanienfrivilligas kamratförbunds korta existens bör ses i relation till den här utvecklingen. Den föddes när folkfrontstaktiken nådde sitt största genomslag, men eftersom den var byggd på bilden av demokratisk enhet mot fascismen förlorade den helt sin representativa funktion när Komintern svängde över och tillbaka till en klasskampsbetonad propaganda, under den tysk-ryska paktens år. Kamratförbundet förstås alltså bäst som en del av den kommunistiska rörelsen och den enhetssträvande politik den bedrev under de fyra år som löpte mellan Kominterns sjunde kongress och tecknandet av Molotov-Ribbentroppakten. Endast inom en kontext av enhetssträvan och nedtonad klasskamp kunde förbundet fylla någon funktion på ett politiskt plan. Att förbundet gick under bör dock sättas i samband med krigsutbrottet och den situation det förde med sig för de enskilda medlemmarna. Eftersom förbundet var baserat på ett ganska litet antal människors aktivitet blev det hårt drabbat av medlemmars internering. Dess bas var de omkring 360 spanienfrivilliga som kommit tillbaka till Sverige levande och av dessa var många alltför psykiskt och fysiskt ärrade för att organisera sig. Folkfrontsidén och spanska inbördeskriget skulle emellertid nå ny aktualitet under efterkrigstiden, vilket kommer att behandlas längre fram.

3. 2. Svenska frivilligkåren och finlandsrörelsen

När de finlandsfrivilliga från Vinterkriget deltog i medborgartåget på 1:a maj 1940 hade Förbundet svenska frivilligkåren bara funnits i fem veckor. Förbundet hade grundats två veckor efter krigsslutet, den 26:e mars 1940 vid slagfältet i Paikanselkä, dagen efter att fältmarskalk Gustav Mannerheim formellt avtackat svenska Frivilligkåren. De frivilliga hade återsamlats på samma plats för att upprätta Förbundet Svenska Frivilligkåren ”på den mark som för varje svensk måste hållas helig, emedan den begjutits med svenskt blod” som det formulerades av överste C.A. Ehrensvärd, förbundets förste ordförande.¹⁵¹

Material och orientering

Förbundet svenska frivilligkåren grundades som en stor organisation med omfattande ekonomiska och organisatoriska resurser, vilket innebär att det lämnat efter sig ett omfattande arkivmaterial. Det är i jämförelse med de spanienfrivilligas dito ett betydligt mer strukturerat och detaljerat material men också mer byråkratiskt.

Perioden som behandlas i detta kapitel sträcker sig från förbundets grundande 1940, genom fortsättningskriget och fram till 1947 då förbundet bytte namn, stadgar och utvidgade sin medlemsbas. Således är det en betydligt längre period som skall täckas än i fallet med Svenska spanienfrivilligas kamratförbund. I likhet med för spanienveteranerna är det en period av motgångar och svårigheter som Förbundet svenska frivilligkåren emellertid hade resurser att klara sig igenom.

¹⁴⁹ Blomqvist 1999, s. 113.

Intressant nog var det Socialistiska partiet som förlorade mest stöd till följd av Moskvarättegångarna 1936 på grund av att de använde sig av revolutionära paroller och förespråkade proletariats diktatur medan SKP klarade sig undan den värsta kritiken. Blomqvist 1999, s. 134.

¹⁵⁰ Blomqvist 1999, s. 133

¹⁵¹ Förbundet svenska Finlandsfrivilligas jubileumstidning 2000.

Förbundet Svenska frivilligkåren grundades alltså som en direkt förlängning av Frivilligkåren och till och med ledarskapet blev till stora delar detsamma. Förutsättningarna jämfört med de spanienfrivilligas var helt annorlunda. I stort sett alla de finlandsfrivilliga befann sig på plats vid grundandet och det rörde sig om en stor och sammanhållen organisation. Även om många spanienfrivilliga reste i grupper så skedde initiativet på individuell basis och som en del av en omfattande internationell organisation och dessutom över betydligt längre tid. På grund av de specifika förutsättningarna blev Svenska spanienfrivilligas kamratföreningen rent organisatoriskt en kontinuitet på Frontkämparnas stödfond, eftersom rekryteringen skett underjordiskt och Svenska hjälpkommittén för Spanien var förhindrat att uttala stödja frivilligrörelsen. Den finlandsfrivilliga rörelsen verkade under betydligt gynnsammare förhållanden. Den var organisatoriskt enhetlig, laglig, hade en gynnsam ställning i förhållande till det svenska etablissemanget och stöttades av alla riksdagspartier förutom SKP. Till och med Socialistiska partiet stödde högljutt frivilligrörelsen, vilket eventuellt kan ses som ett led i partiets utveckling i nationell riktning. I SP:s tidning Folkets Dagblad stod Finlandskommitténs patriotiska annonser sida vid sida med Lenincitat.¹⁵² Såväl syndikalister som socialister och ett tjugotal spanienveteraner skrev in sig frivilligkårens led. I en intervju i Folkets Dagblad påpekar spanienveteranen och före detta kommunisten Edvard Sillén att de spanienfrivilligas paroll från Första maj samma år, om strid för Nordens frihet, rimligen också gällde när hotet kom från Sovjetunionen. Nu skulle han, som nybliven medlem i Socialistiska partiet, resa som frivillig till Finland.¹⁵³

Finlandsrörelsens politiska rötter

De finlandsfrivilliga kunde alltså spåras till hela det politiska spektrumet, bortsett från kommunister, och solidaritetsrörelsen hade som jag tidigare påpekat en ojämförbart bred uppslutning. Jag dristar mig till att påstå att Finlands sak för gemene man var en fråga om ett litet demokratiskt lands försvar mot en diktatorisk stormakt. För stora delar av rörelsens ledning var bilden emellertid inte så enkel. Där fanns en historia av engagemang som gick tillbaka till finska inbördeskrigets vita sida och som i flera fall knappast bottnade i kärlek till parlamentarisk demokrati. Karl N. A. Nilsson ger, genom ögonvittnesskildringar och citat, en bild av ett militärt etablissemanget som dryftade statskupp över en kopp kaffe och som bjöd in nazistledaren Per Engdahl för att hålla antikommunistiska föredrag bland de värnpliktiga.¹⁵⁴

Flera centralfigurer i finlandsrörelsen tillhörde en gammal aristokratisk officerstradition och hade erfarenhet av frivilliginsatser inte minst genom insatser under finska inbördeskriget. Där deltog C.A. Ehrensvärd, Martin Ekström och Allan Winge, vilka alla skulle spela en betydande roll för frivilligrörelsens organisation och senare operation.¹⁵⁵ Inom de militära kretsarna hade det under hela 20- och 30-talet funnits en vilja att upprätta ett svenskt-finskt försvarssamarbete inför vad man betraktade som ett överhängande sovjetiskt hot. Den finska utrikespolitiken betraktades bland svenska politiker som äventyrlig, riskfylld och i påtaglig grad beroende av tyskt stöd. Inom officerskretsarna sågs det enligt Nilsson emellertid inte som något större hinder. Ett av de tänkta scenarierna i den försvarsplan som Ehrensvärd, på uppdrag av Ö.B., arbetade fram i slutet av 30-talet var att huvuddelen av Sveriges försvar skulle flyttas till Karelska näset.¹⁵⁶

¹⁵² Blomqvist 1999, s. 217 f., Folkets Dagblad 1939-12-23.

¹⁵³ Folkets Dagblad 1939-12-30.

¹⁵⁴ Karl N. A. Nilsson 1996, s. 76 ff.

¹⁵⁵ Carlquist 1971, s. 31.

¹⁵⁶ Karl N. A. Nilsson 1996, s. 64 f.

Finlandsrörelsen organiseras

Figur 2. De organisatoriska kopplingarna inom den svenska finlandsrörelsen.

Överstelöjtnant Carl August Ehrensvärd tog initiativet i riktning mot en frivilligstyrka på hösten 1939, redan innan vinterkriget bröt ut, men inga formella steg togs. Militärhistorikern Göran Andolf beskriver initiativet som att Ehrensvärd "lanserade idén vid en nattlig promenad med några vänner den 19 oktober."¹⁵⁷ Gösta von Stedingk startade sammanslutningen Finlands frihet, tillsammans med bland andra inbördekrigsveteranen Nils Palme. Den 30:e november, redan samma dag som Röda armén gick över finska gränsen, öppnades frivilligbyråer i Göteborg och Stockholm. Två dagar senare lades ett program för bildandet av en frivilligkår fram, med stöd av arméstaben. Även om Andolf undviker att nämna frågan så är det tydligt att en mängd förberedande arbete gjorts långt innan någon spontan solidaritetsrörelse kunde uppstå.¹⁵⁸ Därefter växte rörelsen fram snabbt. Den fjärde december formerades frivilligrörelsens civila överorgan, Finlandskommittén, som hade att ordna med finansieringen av insatsen och exempelvis förhandla med regering om kårens omfattning och befogenheter.¹⁵⁹ Kommittén beslutade, efter ett samtal med den nyss avgångne utrikesministern Rikard Sandler, att upprätta en insamling med målet att få in de 50 miljoner kronor som enligt plan krävdes för att bekosta frivilligkåren.¹⁶⁰ Eftersom frågan var utrikespolitiskt känslig skulle insamlingen utformas så allmänt som möjligt, men dess huvudsyfte var finansieringen av kåren. Efter förhandlingar med exempelvis LO, SAF och samtliga riksdagspartier, utom SKP, kunde Nationalinsamlingen för Finland startas upp. Bankväsendet och storindustrin drog sig emellertid ur med motiveringen att de inte ville skylta offentligt i storpolitiska frågor och en separat insamling kallad Industria påbörjades.¹⁶¹

¹⁵⁷ Andolf (Claëson red.) 1989, s. 48.

¹⁵⁸ Andolf (Claëson red.) 1989, s. 32, 48 f.

¹⁵⁹ Carlquist 1971, s. 32.

¹⁶⁰ Rikard Sandler tvingades avgå den 2:e december 1939 då han i strid mot Sveriges noninterventionspolitik drivit förhandlingar om en försvarspakt med Finland, bland annat med plan om att befästa Åland. Carlquist 1971, s. 35 f.

¹⁶¹ Carlquist 1971, s. 20, 28, 34-60. Carlquist menar att det inte är klart varför de intog denna position, då de i andra sammanhang var helt tydlig med sina sympatier i kriget, men eventuellt kan affärsrelationer till tysk och trevare till rysk industri motiverat den oviljan till samarbete inom ramen för Nationalinsamlingen för Finland. Eventuellt också hägrade möjligheten att styra medlet till att gynna finsk krigsindustri och således indirekt

De insamlade medlen från Nationalinsamlingen för Finland skulle gå direkt till den finska regeringen och först därefter tillbaka till Svenska frivilligkårens kassor. På så vis undvek man utrikespolitiska komplikationer. Efter ett möte den 7:e december mellan representanterna från de deltagande organisationerna enades Nationalinsamlingen för Finland om ett upprop och efter mycket förhandling formulerades att insamlingens ”medel kommer att ställas till den finska regeringens förfogande för att lindra befolkningens lidanden”.¹⁶² Enligt Carlquist var von Stedingk oroad att detta skulle försvåra finansieringen av frivilligkåren, men Finlands Chargé d’ affaires i Stockholm, Eljas Erkko, meddelade att inget lindrade finska befolkningens lidanden mer än beväpnade förband. Sålunda kringgick man ordalydelsen i uppropet helt.¹⁶³

Både Carlquist och Andolf betonar det komplicerade spel och de eftergifter som kommittén fick göra för att organisera och finansiera frivilligkåren och det är uppenbart att det handlade om känsliga förhandlingar och eftergifter, men det är också tydligt vilka oändligt mycket mer fördelaktiga förutsättningar som fanns i jämförelse med arbetet inom spanienrörelsen. Det är också intressant att iakta likheterna i taktiken mellan finlandsfrivilligrörelsens ledning och SKP:s arbete under spanska inbördeskriget; vägandet av egen kontroll kontra enhetssträvan, uppdelningen mellan utåt sett mer eller mindre humanitärt inriktade organisationer och direkt krigiskt inriktad verksamhet – det är nivån av politiskt inflytande som skiljer sig snarare än metoderna.

Karl Nilsson citerar folkpartiets dåvarande partiledare Gustaf Anderssons memoarer där han ger en tydlig fingervisning om en aktivism som regeringen varken hade översikt eller full kontroll över:

Mellan finlandskommittén och frivilligkommittén å ena sidan och vissa kretsar inom den svenska försvarsmakten å den andra sidan förekom det mest intima samarbete, och man kunde inte veta vem som gjorde det eller det. Åtskilligt hände som vi inom regeringen fick veta först efteråt. Ävenså uppehölls direkta förbindelser mellan svenska och finländska försvarsmakten vid sidan av försvarsdepartementet och utrikesledningen. Agenter från Finland vistades ständigt här i landet för att bearbeta myndigheter och opinionen.¹⁶⁴

Det var således en organisatoriskt stark och inflytelserik organisation, med stöd av en enormt stark opinion, som kunde skrida till verket. I jämförelse med de 3,4 miljoner som SHfS samlade in på tre år kunde Nationalinsamlingen för Finland räkna 2,3 miljoner efter bara tre dagar. Det mesta var inkomna medel från politiska och fackliga organisationer samt företag.¹⁶⁵ Industria hade vid nyår dragit in 29,6 miljoner från de företag som deltog och förbundit sig att bidra med 58 miljoner kronor.¹⁶⁶ Eftersom både LO och SAF stödde kommittén kunde insamlingarna också bestå av så kallat ”frivilligt övertidsarbete” i industrin, vars förtjänst gick direkt till rörelsen.¹⁶⁷ Med tanke på den hetsiga opinionen är det dock tveksamt om alla arbetare deltog lika frivilligt.

Finlandskommitténs propagandautskott, Nordens frihet, sände fortlöpande ut rapporter om insamlingsresultat och lokala initiativ, vilka refererades i radio.¹⁶⁸ Propagandan tog sig allt mer militanta uttryck i takt med att regeringen lättade på pressrestriktionerna och Carlquist menar att de många möten som hölls runt om i landet ofta präglades av starkt antiryska

svensk industris intressen såsom råvaruexportör, vilken inte fanns inom ramen för en gemensam insamling.

Carlquist 1971, s. 39 f.

¹⁶² Carlquist 1971, s. 42-45.

¹⁶³ Carlquist 1971, s. 49 f.

¹⁶⁴ Nilsson 1996, s. 67.

¹⁶⁵ Carlquist 1971, s. 47 f.

¹⁶⁶ Carlquist 1971, s. 59.

¹⁶⁷ Blomqvist 1999, s. 221, Carlquist 1971, s. 108.

¹⁶⁸ Carlquist 1971, s. 50.

stämningar.¹⁶⁹ Den enda tidning som ifrågasatte Nationalinsamlingen för Finland var Ny Dag, vilken påpekade att de insamlade medlen kunde användas av ”Mannerheims regering /.../ för bombplan och krigsmateriell i sitt krig mot den finska folkregeringen (den sovjettillsatta Kuusinenregeringen, min anm.) och Sovjetunionen.”¹⁷⁰ Tidningen nämner märkligt nog inte metoderna för finansieringen av Frivilligkåren, antagligen på grund av okunskap i frågan. Totalt drog hela finlandsrörelsen, inkluderat alla parallella insamlingar såsom Röda Korsets och Centrala Finlandshjälpen, in 490 miljoner kronor.¹⁷¹

Den aktivistiska hållningen kulminerade i den så kallade Februarikrisen när generalstabschefen generalmajor Rappe och överste Bratt läckte till Folkets Dagblad att den svenska regeringen sagt nej till en fullskalig intervention på Finlands sida. Nordens frihet arrangerade en konferens i Stockholms konserthus som till stor del blev ett agitationsmöte för svenskt deltagande på Finlands sida i kriget. Detta blev kulmen på de aktivistiska ansträngningarna. Andolf ger Gustav V:s tal till stöd för neutraliteten stor del i att krigsaktivismen slocknade medan Blomqvist hänvisar till att de breda stämningarna i Sverige var emot ett krigsdeltagande under hela vinterkriget. Följden blev att Nordens frihet tappade sin funktion för finlandsrörelsen.¹⁷² Exakt vad för slags spel som pågick bakom aktivismen är svårt att avgöra, men i februari var den finska arméns inledande framgångar över och kriget hade börjat vända under Röda arméns tryck. En rimlig tolkning är att februarikrisen var ett sista försök att driva igenom den antiryska försvarspolitik som länge haft stöd inom officerskåren. I och med pressläckan såg Nordens frihet, med stöd inom Finlandskommittén, möjligheten att utnyttja en vredgad opinion för att pressa fram en intervention på finsk sida. Det är uppenbart att detta var en kraftig övervärdering av det svenska stödet för en svensk intervention.

Det bittra krigsslutet och föreningens grundande

Efter Moskvafreden 13:e mars 1939 var frivilligkåren enligt alla källor drabbad av utbredd misstämning och låg moral.¹⁷³ Till skillnad från dagens ”stora” kollektiva minne av en enormt utbredd och omfattande rörelse framstod det för de frivilliga vid tiden som om insatsen inte hade inte haft mer än marginell effekt på kriget. Efter bara några veckor i fält stod organisationen plötsligt inför uppgiften att organisera hemresan för närmare 10 000 man samtidigt som den våg av aktivism som burit fram kåren mattades av. Bland många finlandsfrivilliga fanns uppfattningen att om det svenska stödet varit starkare och frivilligkåren mobiliserats tidigare så hade Finland kunnat stå emot den Sovjetiska offensiven. Idén om att förflytta stora delar av svenska försvaret som frivilliga till Finland, på samma sätt som de italienska svartskjortorna sattes in under spanska inbördeskriget, hade hållits vid liv inom aktivistiska delar av officerskåren och i pressen, märkligt nog, av Socialistiska partiets Folkets Dagblad.¹⁷⁴ Den svenska opinionen var emellertid tveklöst för att hålla Sverige utanför kriget och regeringen gick starkt ur det som kunde ha blivit en förtroendekris.¹⁷⁵

När Förbundet svenska frivilligkåren grundades den 26:e mars var det alltså, trots ordförande Ehrensvärds ödesmättade ord, i en stämning av nederlag och meningslöshet. Trots detta, eller kanske just på grund av detta, är det tydligt att förbundsledningens avsikt var att hålla liv i den massiva rörelse som nu var på avveckling. Redan vid grundandet fanns en omfattande ambition att förbundet, genom den existerande organisationen och en fond på 500 000 kr som bekostats av Finlandskommittén, skulle sätta igång ett intensivt arbete med uppvisningar och träffar direkt efter återkomsten till Sverige. Till förbundsstyrelsen valdes 26 man som

¹⁶⁹ Carlquist 1971, s. 98 ff.

¹⁷⁰ Ny Dag 1939-12-09.

¹⁷¹ Persson 1979, s. 79 f.

¹⁷² Blomqvist 1999, s. 225, Andolf (Claëson red.) 1989, s. 59 f.

¹⁷³ Andolf (Claëson red.) 1989, s. 188. Förbundet svenska frivilligkårens tidning nr 1.

¹⁷⁴ Blomqvist 1999, 228 f.

¹⁷⁵ Blomqvist 1999, 232-235.

representerade varje förband inom kåren. Av dessa var 20 yrkesofficerare. Ledningen inom förbundet representerade till stor del ledningen inom kåren.¹⁷⁶ Följande stadgar sattes upp:

Förbundets uppgift är

Att vidmakthålla kamratskapet och sammanhållningen mellan de frivilliga,

Att stödja de stupades efterlevande och hjälpa behövande kamrater,

Att stärka och utbreda den anda, som besjälat frivilligkåren,

Att i ord och handling främja försvaret av Nordens frihet.¹⁷⁷

Förbundet satsade stort. Lokaler inskaffades i juni på Arsenalsgatan 4 i Stockholm och förbundet hade flera heltidsanställda som arbetade med att bekosta gravvårdar åt de stupade och skicka ut minnesplaketter till deras hemorter. Exakt hur många de anställda var framgår märkligt nog inte av materialet men det rör sig om en ombudsman och ett antal sekreterare, vilka anställdes med individuellt satta löner och en veckas uppsägningstid.¹⁷⁸ Ett omfattande utrymme i förbundets material från 1940 tar också upp förbundets åtaganden att ordna arbete åt de 200 kårister som kom hem till arbetslöshet. I rapporterna nämns sviktande arbetsmarknad som främsta skäl till svårigheterna att hitta arbete, men rapportförfattaren beklagar sig också över en kategori som han menar ”icke vilja eller kunna arbeta, ev. båda delarna samfält” och som han menar aldrig borde släppts in i Frivilligkåren från första början.¹⁷⁹ Förbundet åtog sig också att ge ekonomiskt stöd samt ordna med mat och logi åt de kårister som led av materiell brist. Särskilt de krigsinvaliden som inte fick pension nog att klara sig erhöill medel från förbundet.¹⁸⁰ Mellan 4- och 5000 av de frivilliga fick stöd på detta vis vilket vittnar om stora sociala svårigheter.¹⁸¹ I några fall pågick stödverksamheten in på 60-talet.¹⁸² Utöver detta engagerade sig förbundet i den omfattande fadderverksamhet som finlandsrörelsen bedrev.¹⁸³

I arbetsplanen för 1940-41 visar, liksom stadgan om att i ”handling främja försvaret av Nordens frihet”, på omfattande ambitioner som närmast pekar på bygget av en paramilitär organisation, tydligt riktad mot kommande frivilliginsatser. Bland punkterna syns föreläsning om ”Skandinavism, nordism, försvarsförbund”, skyttegillen, stipendier ”åt stud. vid landstormskurser”, sprängämnesteknik, byggande av bröstvärn och ”åtgärder mot defeatismen”. Ambitionerna kom emellertid aldrig att bli mer än ambitioner. Förutom marschen som genomfördes på Första maj blev förbundets första år ganska stillsamt.¹⁸⁴ Två faktorer spelade tveklöst in; dels försvann en stor del av föreningens bas ut i beredskap, dels var medlemstillströmningen påtagligt skral. Den tyska invasionen av Danmark och Norge den nionde april ställde Sverige inför ett helt nytt politiskt läge där Tyskland framträdde som det största hotet mot nordisk frihet. Stora delar av finlandsrörelsen kom istället att fokusera på stödet till Norge, om än med betydligt försiktigare inriktning och omfattning.¹⁸⁵ Således förändrades stora delar av den rörelse som fött Förbundet svenska frivilligkåren radikalt och plötsligt.

De finlandsfrivilligas tidning

Det dröjde till 1941 innan organisationen kunde börja ge ut den medlemstidning, Svenska Finlandsfrivilligas tidning, som planerats redan under våren 1940 och som skulle bli

¹⁷⁶ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsberättelse 1940 Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁷⁷ Svenska Frivilligkåren: samlingsvolym, s. 124. Krigsarkivet, Stockholm

¹⁷⁸ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsrapport 1940. Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁷⁹ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsrapport 1940. Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁸⁰ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsrapport 1940. Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁸¹ Förbundet svenska Finlandsfrivilligas jubileumstidning 2000, s. 11.

¹⁸² Förbundet svenska Finlandsfrivilligas tidning nr 1 1967.

¹⁸³ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsrapporter 1940, 1941, 1942, 1943. Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁸⁴ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsrapport 1940. Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁸⁵ Carlquist 1971, s. 226-231.

förbundets viktigaste kommunikationsmedel. Fortlöpande rapporter visar att styrelsen under 1940 undersökte möjligheterna att starta en tidning, men av oklara skäl dröjde det alltså till 1941 innan det blev av. I första numret formuleras syftet: ”Från första stund har förbundsstyrelsen strävat efter att åstadkomma ett förbundsorgan till fromma främst för sammanhållningen mellan förbundets spridda medlemmar, läsas och spridas till fromma för förbundets bärande tanke Försvaret av Nordens frihet.”¹⁸⁶ I mars, när första numret kom ut, fanns omkring 30 lokalföreningar vilka saknade ordentlig samordning och dessutom var de flesta medlemmarna passiva. Numret skickades gratis till alla medlemmar av Svenska Frivilligkåren som styrelsen hade kontaktuppgifter till och målet var att samla de frivilliga som spridits under det gångna året.

Ledaren behandlar det utbredda missmod som fanns bland de frivilliga på grund av kårens kortvariga och begränsade insats innan freden och har uppenbart som motiv att försöka ingjuta mod i passiva och förbittrade kårister. Den framhåller att Frivilligkårens främsta värde var att den stått som symbol för den nordiska gemenskapen och att dess insats var av viktig moralisk betydelse, om än materiellt mindre viktig.¹⁸⁷ De flesta frivilliga hade antagligen större förväntningar på vilken betydelse deras insats skulle få och ledaren förstås bäst som en del i en process att skapa en annan mening och ett annat minne kring insatsen än ett minne av bittert tillkortakommande.

Det hann bara komma ut tre nummer innan Försättningskriget bröt ut, men de har alla samma ambition att försöka upphöja värdet av den svenska insatsen och lyfta fram vapenbrödrskapet med Finlands armé samt den klassöverskridande solidaritet som präglade rörelsen såväl som det finska folkets kamp.¹⁸⁸ I övrigt upptas de tolvsidiga numren främst av nyheter från återuppbyggnaden i Finland och rapporter från lokala möten. Ledarna är tydligt inriktade på att skapa ett positivt minne kring insatsen och dess betydelse. I och med detta uttrycker de också ett indirekt stöd för svenska regeringens agerande eftersom de driver tesen att insatsen inte kunde ha genomförts annorlunda och därmed bör betraktas som lyckad.¹⁸⁹

Antagligen blev förbundets verksamhet kraftigt präglad av svårigheterna med att samla medlemmar, för det är tydligt att föreningsbyggandet och aktiviteter fokuserade kring veteranerna och interna rörelsefrågor dominerade stort, tillsammans med det kontinuerliga insamlingsarbetet åt de som ofrivilligt drabbats av kriget. Aktiviteterna var, så att säga, rörelseintroverta, snarare än inriktade på opinionsbildning eller liknande, och hade dessutom en ganska ceremoniell prägel i bemärkelsen att mycket resurser gick till blomsterkransar för fallna frivilliga och minnesplakat. Denna prägel hade föreningen alltså i en period när den Finlandsvänliga opinionen i Sverige var oerhört stark och rörelsen på intet sätt är politiskt marginaliserad. Till skillnad från de spanienfrivilliga så fick Förbundet svenska finlandsfrivilliga alltså aldrig någon smekmånad. Deras svårigheter började redan vid krigsslutet, där stämningarna efter den korta och relativt händelselösa insatsen var allt annat än entusiastiska. Det råder ingen tvekan om att förbundets ledning var bekanta med stämningarna och kanske var den kraftiga satsningen ett försök att kompensera för detta.

1941 var på det hela taget mer aktivt för förbundet och det arrangerade sitt första festliga årsmöte den 17e maj. Bland besökarna syntes prinsarna Carl och Eugen. Dagen efter deltog tusentalet finlandsfrivilliga i en militärmarsch till Skansen tillsammans med andra militära kamratföreningar.¹⁹⁰ Förbundet donerade 50 000 kr av sina fondmedel till ”Jordbrukets arbetshjälp till Finland” som Finlandskommittén organiserade för att hjälpa till med

¹⁸⁶ Svenska Frivilligkårens tidning nr 1 1941.

¹⁸⁷ Svenska Frivilligkårens tidning nr 1 1941.

¹⁸⁸ Svenska Frivilligkårens tidning nr 1, 1941, nr 2, 1941, nr 3, 1941.

¹⁸⁹ Svenska Frivilligkårens tidning nr 1, 1941, nr 2, 1941, nr 3, 1941.

¹⁹⁰ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsberättelse 1941. Krigsarkivet, Stockholm.

uppodlingen av mark i de områden dit den karelska befolkningen evakuerades. Förbundet engagerade sig också i att sända frivilliga att delta i röjningsarbete. När fortsättningskriget bröt ut avvecklades hjälpen, men Förbundet svenska frivilligkåren tog initiativ till fortsatt hjälp och frågan utvidgades också till att försöka avhjälpa den enorma försörjningsbrist som rådde när så stor del av den arbetsföra befolkningen låg i fält.¹⁹¹

Tidningen kunde 1941 räkna ungefär 2000 betalande prenumeranter. Eftersom ingen annan lista över medlemmar finns kan inte siffran ställas i relation till förbundets tidigare storlek, men det är uppenbart att medlemsantalet låg långt under antalet frivilligkårister.¹⁹²

Fortsättningskriget och förbundets andra motgångsperiod

Fortsättningskrigets utbrott innebar att förbundet var tvunget att förhålla sig till en helt ny politisk situation. Enligt styrelsemedlemmars berättelser, såsom de beskrivs i en jubileumsartikel i nummer ett av förbundstidningen 1960, befann sig förbundet i ett läge där kårister dagligen ringde till styrelsen med frågor om när kåren skulle formeras som stridande förband igen.¹⁹³ Styrelsen formulerade ett cirkulärbrev där man i försiktiga ordalag tog ställning till stöd för Finland men samtidigt lyfte fram ”att förutsättningar för att organisera självständiga svenska frivilligförband för närvarande icke föreligga”.¹⁹⁴ Många medlemmar reagerade, enligt jubileumsartikeln, kraftigt negativt till den tvekande hållningen inför tanken på en ny frivilligrörelse. I förbundsmaterialet finns dessvärre inga spår av kritik från medlemmarna. Om man får tro artikeln blev dock följden av kritiken att det verkställande utskottet i en kommuniké den 22 juli uttalade sig tydligare till förmån för den nya frivilligrörelsen: ”Vi hoppas att allt flera skola följa deras exempel till båtad för sambandet mellan Sverige och Finland och i trohet mot den sekelgamla förpliktelsen att trygga Nordens östra gräns”. Man var dock emot organisatorisk inblandning då ”omständigheterna omöjliggjort en återuppsättning av Frivilligkåren.”¹⁹⁵ För två styrelseledamöter var detta ett för tydligt ställningstagande i förhållande till neutralitetspolitiken och de avgick till därför från sina poster.¹⁹⁶ Här kan idén om ett svenskt försvar i Finland återigen synas. Det var uppenbarligen en idé som var etablerad bland finlandsvänner. Samtidigt framgår det med all tydlighet att förbundet ställt sig bakom den officiella neutralitetshållningen och att den tidigare inriktningen, som framstod tydligt i arbetsplanen för 1940, -41, att arbeta för nya frivilliginsatser övergivits helt.

I materialet kan man ana en ambivalens från ledningens sida i hur man skulle förhålla sig till kriget. I rapporten från 1941, i vilken förbundets jordbruksstöd till Finland rapporteras, nämns också omfattningen av stödet till Frivilligbataljonen i Hangö där 300 tidigare frivilligkårister och förbundsmedlemmar ingick: man uppmärksammade och deltog de fallnas begravningar, inget mer.¹⁹⁷ I praktiken var det aktiva deltagandet i rörelsen alltså obefintligt och stödet orienterades mot det fredliga jordbruksstödet. Rapporten är också tämligen försiktigt formulerad vad gäller förbundets position; förbundet ”ha sedan tidigare utförligt orienterats om frågan om svensk frivillig hjälp till Finland i dess försvarskamp”.¹⁹⁸

Eftersom en så stor del av de frivilliga i fortsättningskriget hade varit medlemmar i frivilligkåren 1940 fick fortsättningskriget, trots de försiktiga formuleringarna, en stor betydelse för förbundet, vilket inte minst syns i medlemstidningen. Fortsättningskriget gavs

¹⁹¹ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsrapport 1941. Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁹² Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsrapport 1941. Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁹³ Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning, nr 1 1960.

¹⁹⁴ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Uttalanden. Cirkulärbrev 1941-07-18. Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁹⁵ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Uttalanden, Kommuniqué 1941-07-22. Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁹⁶ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsberättelse 1941. Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁹⁷ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsrapport 1941. Krigsarkivet, Stockholm.

¹⁹⁸ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsrapport 1941. Krigsarkivet, Stockholm.

där stort utrymme, mest i form av frontskildringar, men också på ledarplats där förbundets stöd till Finland deklarerar. Ledaren i fjärde numret 1941 tar tydligt ställning för ”Finlands försvarskrig”. Det förekommer inga politiska diskussioner om vapenbrödraskapet med Nazityskland, men det uttrycks förståelse för de styrelsemedlemmar som avgått av ”politiska skäl”.¹⁹⁹ I nummer 2-3 1942 beskrivs Hangöbataljonen tillkomst och insats. Den politiska hållningen är att Finland tvangs ”att gripa till vapen för värn av sin frihet och sitt oberoende”. Tysklands pågående krig mot Sovjetunionen berörs inte specifikt och den oinsatte läsaren kunde lika gärna få intrycket av att Sovjetunionen angripit Finland 1941.²⁰⁰ Samma perspektiv återkommer på ledarplats i tidning nummer 4 1942.²⁰¹

Olof Lagercrantz är den som gör det första specifika uttalandet om Finland och Nazityskland. Hans mening är att Finland i sin oerhört pressade belägenhet inte hade annat val än att knyta sig till en diktatur som Tyskland. Att driva offensiven bortom den gamla riksgränsen var ett misstag, och Finland kan inte anses ofelbara, men deras misstag är förståeliga; Rysslands brott är större, resonerar Lagercrantz.²⁰² Ett sådant perspektiv är inte helt självklart om man tar i beaktande att det högerextrema partiet Fosterländska folkrörelsen, den parlamentariska förlängningen av 30-talets fascistiska Lapporörelse, fick lov att ta plats i samlingsregeringen 1941-43 och att den kommunistdominerade fackföreningsrörelsen var förbjuden sedan 1931.²⁰³ Det finns ganska stora beröringspunkter mellan detta perspektiv och den kommunistiska pressens hållning gällande Molotov-Ribbentroppakten. Sovjetunionen önskan beskrivs då, liksom alla socialisters, vara fred och nedrustning. I argumentationen var det västdemokratiernas undfallenhetspolitik som tvingade fram ickeangreppspakten med Tyskland. I båda resonemangen drivs respektive länder, genom andra aktörers svek och falskspel, till handlingar som smutsar deras ädla motiv.

Det är dock först 1944, när ryssarna inlett den stora offensiven på karelska näset, som tidningen med verklig hetta ropar ut om solidaritet med Finland. Nu är landets urgamla bygder hotade, dess städer bombade och dess natur i rysk hand. Inga rationella argument räknas när brödrafolkets frihet hotas, menar ledaren.²⁰⁴ Samtidigt syns inte alls den bitterhet gentemot Sverige som exempelvis ges uttryck för i Filip Rytterås självbiografiska fältskildringar. Det är uppenbart att förbundets hänsyn till den svenska utrikespolitiken innebar att förbundet inte släppte fram någon sådan kritik, trots att delar av officerskåren både inom och utanför förbundet delade önskan om en svensk intervention. Det finns inga säkra fakta att stödja sig på för att jämföra stämningar bland förbundets gräsrotter med dess ledning, men det är tydligt att många hållningar inom medlemskåren inte kom fram, vilket kan ha bidragit till förbundets aktivitetsproblem på basnivå.

När nummer 4 1944 gick i tryck hade freden slutits och i en tresidesartikel görs liknelser mellan Finlands försvarskrig i februari-mars 1940 och grekernas kamp mot Perserna på 400-talet före Kristus, både i sin karaktär av Davids kamp mot Goliat och i bemärkelsen upplysning och demokrati mot tyranni. För Förbundet svenska frivilligkåren är det en stor glädje att Mannerheim tagit det politiska ansvaret och att ”Finland för oss uppenbarat en ren och stark vilja och ett klartänkt mod, som för oss alltid kommer att stå som ideal”.²⁰⁵ Något tydligare ideologisk ställningstagande än detta tar inte föreningen. De värden som Finland får representera är upplysning, demokrati och frihet. Sovjetunionen, i den mån landet alls beskrivs, representerar det motsatta. Det finns ingen ansatts till någon mer utpräglad politisk

¹⁹⁹ Svenska Frivilligkårens tidning nr 4 1941, s. 26

²⁰⁰ Svenska Frivilligkårens tidning nr 2-3 1942, s. 15.

²⁰¹ Svenska Frivilligkårens tidning nr 4 1943, s. 25.

²⁰² Svenska Frivilligkårens tidning nr 2 1944, s. 14.

²⁰³ Wahlbäck 2011, s. 121-125, 198-202.

²⁰⁴ Svenska Frivilligkårens tidning nr 3 1944, s. 26.

²⁰⁵ Svenska Frivilligkårens tidning nr 4 1944, s. 38f, 48.

analys och det är bilden av det historiska dramat som framstår tydligast. Detta är en bild som definitivt fann genklang hos en bred svensk opinion under Vinterkriget och man bör nog betrakta ledarna i både nummer 3 och 4 som försök att visa hur Finland aldrig avvek från dessa värderingar, även om stormaktsspelet tvingade landet att välja fel sida i andra världskriget. Sett i termer av social inramning försökte Svenska frivilligkårens tidning forma ett socialt minne kring Finlands hela deltagande i Andra världskriget som stämde överens med det svenska ”stora” kollektiva minnet av Vinterkriget, precis på samma sätt som Finland försökte göra genom att kalla kriget 1941-44 för fortsättningskriget. I försöket att skapa, eller förstärka, detta minne laddas Finland med en mängd värderingar som identifieras som nordiska och som räknats upp ovan. Minnet av Finlands krig fick alltså redan på 40-talet stort utrymme i Förbundet svenska Frivilligkårens tidning.

Ekonomiska svårigheter?

Samtidigt som fortsättningskriget rasade restes interna frågetecken kring förbundets ekonomiska situation. En av förbundets revisorer uttrycker i ett brev från 1942 sin oro att organisationen stod inför stora ekonomiska svårigheter. Revisorn menar att missförhållandena i flera lokalavdelningar var så allvarliga att de kostade förbundet stora summor centralt, vilket tydligen lett till en del negativ publicitet utanför förbundet, tyvärr utan vidare specifikation. Den direkta följden blev att lokalföreningarna tvingades underkasta sig ekonomisk redovisning och kontroll från den centrala styrelsen, men med tanke på att förbundet vid tiden fortfarande hade närmare 400 000 kr i fondmedel krävs viss analys för att förstå situationen.²⁰⁶

Med tanke på att ingen insamling motsvarande Vinterkrigets genomfördes till Fortsättningskrigets frivilligrörelse, vilken förbundet dessutom ställt sig utanför, saknades intäkter i sådan storleksordning som krävdes för att täcka de stora utgifterna och höga omkostnaderna på sikt. Men det fanns en större fråga som måste ha utgjort den huvudsakliga motivationen bakom revisorns brev. Vid årsmötet 1942 yrkade nämligen revisorerna på att förbundet skulle upplösas och tidningen läggas ned, något som delvis motiverades med förbundets brist på funktion i förhållande till fortsättningskriget.²⁰⁷ Den konkreta lösningen på förbundets stora omkostnader blev att lägga organisationen i träda, skicka arkivmaterialet till Krigsarkivet, säga upp personalen och lokalen men att fortsätta ge ut tidningen, vilket fick följden att den ena lokalföreningen efter den andra lades ned eller blev inaktiv.²⁰⁸

Samtidigt tömdes under året förbundets fonder till hälften då 200 000 kr donerades till den nya Finlandskommittén till förmån för Avdelta kompaniet vid Svirfloden, en väldig omsvängning från det blygsamma stöd som förbundets ledning tidigare givit uttryck för. I avsaknad av spår från den interna debatten har jag svårt att se annan förklaring än att styrelsens plan var att faktiskt tömma alla större medel till förmån för fortsättningskrigets frivilliga. Det skulle i så fall förklara det tidigare nämnda förslaget om nedläggning från förbundets revisorer.

Förbundets plan från 1940, att i ”handling främja försvaret av Nordens frihet”, kunde inte förverkligas under de rådande politiska omständigheterna och ett materiellt stöd till rörelsen var kanske i praktiken det närmaste man kunde komma ett deltagande i rörelsen. I avsaknad av en stor insamlingsrörelse, vilken under vinterkriget finansierat både frivilligkåren och förbundet, blev det alltså istället Förbundet svenska frivilligkåren som donerade sina medel till frivilligkompaniet. 1943 fortsatte tömmandet av fondmedlen då 30 000 donerades till Avdelta kompaniet. Samma år avgick C. A. Ehrensvärd som ordförande och ersattes av generallöjtnanten och chefen för Krigshögskolan, Viking Tamm som förutom vinterkriget

²⁰⁶ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Korrespondens, brev från revisor 1942-05-30, Verksamhetsrapport 1942. Krigsarkivet, Stockholm.

²⁰⁷ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Årsmötesprotokoll 1942. Krigsarkivet, Stockholm.

²⁰⁸ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsberättelser 1942. Krigsarkivet, Stockholm.

också deltagit som frivillig i Etiopien vid den italienska invasionen 1935.²⁰⁹ Styrelsen bestod av 30 man. 20 av dessa står med sin officerstitel och tre som adelsmän.²¹⁰ Antalet ledamöter stod i proportion till storleken på förbundets lokalavdelningar, med en ledamot per 100 medlemmar.²¹¹

1943 ökade tidningens upplaga som tidigare minskat stadigt, till 450, men knappast hälften av prenumeranterna var betalande.²¹² Enligt jubileumsnumret från 1960 hade förbundet vid det laget i stort sett endast aktiva avdelningar i Stockholm och Uppsala. Förbundet begränsade sin aktivitet till arbetet för att få till pensioner åt dem som invalidiserats i Finland motsvarande ersättningen åt invalider i svensk beredskap och en del mindre kamratträffar för medlemmarna.²¹³ Det går inte att spåra anledningen till det stora medlemsfallet, men med tanke på att bortfallet var så plötsligt och markant drar jag slutsatsen att det berodde på missnöje med förbundets hållning. Om det var på grund av föreningens brist på initiativ i fortsättningskrigets rörelse eller missnöje hos den breda basen med det uttalade stödet för Finlands fortsättningskrig kan vi däremot inte veta. Som en intressant parallell till Socialistiska partiets utveckling är det dock värt att nämna hur partiets finlandsaktivism hade ett kraftigt stöd hos en aktiv brevskrivande grupp medan partibasen i stillhet distanserades.²¹⁴ Kanske förbundet genom sin ställning fjärmade sig både från aktivisterna och från medlemmar som var motståndare till fortsättningskriget. Troligare är emellertid att aktivisterna höll sig kvar i förbundet eftersom de i praktiken fick ett ganska bra genomslag för sin linje.

Efterkrigstiden och förbundets omvandling

De betalande prenumeranterna på förbundstidningen ökade till 500 under 1946. Samtidigt blev ekonomin ständigt sämre och 1947 togs beslutet att omvandla ombilda Förbundet svenska frivilligkåren till Förbundet svenska finlandsfrivilliga.²¹⁵ Det uttalade syftet var dels att kunna införliva medlemmarna i Frivilligbataljonen och Frivilligkompaniet, dels att få en nystart för verksamheten i lokalföreningarna och öka medlemstillströmningen.²¹⁶ Antagligen var också förhoppningen att veteranerna från fortsättningskriget skulle vara mer aktiva än de frivilliga från 1940. Huruvida man vägde riskerna med att införliva de betydligt mer nazistanstrukna frivilliga av 1941-44, eller såg på frågan att samla alla Finlandsfrivilliga ur en principiell synvinkel går emellertid inte att avgöra med materialets hjälp. Hur som helst innebar detta att förbundet, som hittills varit baserat på en folkligt populär men samtidigt mycket kortvarig insats, valde att inkludera veteraner som hade betydligt mer krigserfarenhet men som samtidigt var politiskt problematiska. Som vi redan sett fanns det en ambivalens i beskrivningen av fortsättningskriget, denna blev nu en integrerad del av föreningskulturen.

Förbundets stadgar förblev i stort sett desamma men utvidgades till att gälla samtliga rikssvenska frivilliga som deltagit på finska sidan i krigen 1939-40 och 1941-44, oavsett förband, och formulerades på ett mer specifikt sätt:

Förbundets uppgift är:

Att vidmakthålla kamratskapet och sammanhållningen mellan de frivilliga.

²⁰⁹ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsberättelse 1943. Krigsarkivet, Stockholm.

²¹⁰ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Lista över styrelsen 1943. Krigsarkivet, Stockholm.

²¹¹ Förbundet svenska frivilligkåren: Förbundsstadgar. Krigsarkivet, Stockholm.

²¹² Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Verksamhetsberättelser. Krigsarkivet, Stockholm.

²¹³ Svenska Frivilligkårens tidning nr 1 1960.

²¹⁴ Blomqvist 1999, s. 190.

²¹⁵ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Årsmötesprotokoll 1947. Krigsarkivet, Stockholm.

²¹⁶ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Verksamhetsberättelse 1960-1961. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

Att stärka och utbreda den anda av offersinne och fosterlandskärlek som besjälade dem, som frivilligt och med livet som insats kämpat för Nordens frihet och Sveriges ära.²¹⁷

Den första punkten var alltså identisk med den från 1940. Den andra punkten, ”att stödja de stupades efterlevande och hjälpa behövande kamrater”, utgick intressant nog med tanke på att stödet fortsatte. Den tredje punkten, ”att stärka och utbreda den anda, som besjälade frivilligkåren” är påtagligt förändrad till en bredare och mer patriotiskt formulerad där man fick med delar av den tidigare sista punkten; ”att ord och handling främja försvaret av Nordens frihet” utan att innehålla dess aktivistiska betydelse om fortsatt stöd till Finland. Efter ombildningen hade förbundets tidning 500 betalande prenumeranter vilket innebär att endast ungefär en av 28 finlandsveteraner var engagerade. Förbundet hade problem med att dra folk till årsmötet 1947 och uttrycker i sin tidning att det finns en vilja centralt att göra något större av rörelsen, bara medlemmarna vill komma.²¹⁸ Verksamheten fortsatte att fokuseras på internt arbete med fler träffar och föredrag för medlemmarna och annonser publicerades i pressen för att upplysa finlandsveteraner om förbundets existens. Därefter ökade antalet medlemmar successivt vilket kulminerade i ungefär 1100 betalande medlemmar 1960. Förbundet lyckades däremot aldrig uppnå de 2000 prenumeranter som tidningen haft 1941. Det är, som jag tidigare nämnt, svårt att bedöma förändringarna i medlemskåren, både i nedgången och i den senare återhämtningen. Eventuellt var fortsättningskrigets frivilliga mer aktiva, eller också återkom medlemmarna när kriget var över. Förbundet anpassade organisationen i proportion till förbundets storlek, vilket innebär att de ekonomiska oklarheterna var ett avslutat kapitel. Den absoluta majoriteten finlandsveteraner gick dock aldrig med i förbundet. I styrelsen satt från 1946 överste Richard Åkerman på ordförandeposten och i övrigt känns 24 namn igen från styrelsen av 1944.²¹⁹ Med andra ord dominerade vinterkrigsveteranerna i styrelsen alltjämt.

Det troligt att det förbund som fanns 1947 inte var vad man från ledningens sida hoppats på 1940. Med tanke på de aktiviteter som förbundsledningen planerade under det första året hade förbundet haft en helt annan funktion om inte den storpolitiska kartan ritats om så fullständigt vid Tysklands och Finlands invasion av Ryssland sommaren 1941. Som det blev tvingades förbundet att inta en tvekande position, som av hänsyn till utrikespolitiken och de medlemmar som inte stödde fortsättningskrigsaktivism, begränsade rörelseutrymmet samtidigt som medlemmarna försvann ur förbundet. Vid ombildningen 1947 var stadgarna tydligt inriktade på att hålla minnet och andan från frivilligrörelserna vid liv. Den dagspolitiska relevansen var borta och kvar fanns ett förbund som formats kraftigt av fortsättningskriget och som hade en ledning som bestod av officerare till mer än två tredjedelar.

3. 3. Spanienveteranernas andra formering

Där Förbundet svenska finlandsveteranerna reste sig ur en period som bäst beskrivs som krisartad, kollapsade alltså Svenska spanienfrivilligas kamratförbund helt. Denna sista del i kapitlet omfattar den korta fas då en ny förening för de spanienfrivilliga bildades. Det blir en ganska kort redogörelse som sträcker sig från 1950 till 1952 då föreningen organiserades som en formell organisation. Den fortsatta aktiviteten faller under kommande kapitel.

Den nya organisationen: en yttring av Kominforms fredspolitik?

1950 började alltså de spanienfrivilliga organisera sig gemensamt igen. Första spåret från aktivitet är en verksamhetsberättelse som sträcker sig från 1950 till 1952. Av den framgår att de spanienfrivilliga samlat sig tidigare men inga detaljer ges om vilken typ av verksamhet det rörde sig om eller hur frekvent den var. 1950 togs dock initiativet till en mer permanent organisation. Enligt rapporten var tanken först att starta en ”Spanienfrivilligas

²¹⁷ Svenska Frivilligkårens tidning nr 1 1947.

²¹⁸ Svenska Frivilligkårens tidning nr 2 1947.

²¹⁹ Förbundet svenska Finlandsveteranerna: Lista över styrelsen 1946. Krigsarkivet, Stockholm.

fredskommitté”, som en undergrupp till Svenska fredskommittén, vilken startats 1949 och var en del av den sovjetiska frontorganisationen Världsfredsrådet. Emellertid var många veteraner redan aktiva i fredskommittéer på sina hemorter och man beslutade att istället starta upp en frivilligorganisation med bredare aktivitetsbas. Detta gjordes samma år under namnet Svenska Spanienfrivilligas kamratförening. Initiativet verkar således kunna kopplas till nyorienteringen av den kommunistiska rörelsen. En annan pådrivande faktor synes vara att den spanienfrivillige kommunisten och sjömannen Per Eriksson just kommit till Sverige efter att ha levt i USA sedan andra världskriget. Han valdes till föreningens ordförande och skulle så förbli fram till föreningens nedläggning.²²⁰ Föreningen var de första åren löst organiserad med en sekreterare som enda fasta styrelsemedlem och med mer eller mindre spontant organiserade möten. Medlemsbidrag och försäljning av konst som blivit skänkt till föreningen utgjorde den enda inkomsten.²²¹

Stadgarna som antogs vid konstituerandet var ”1, arbeta för freden. 2, visa vår avsky för Franco-fascismen. 3, stödja spanienfrivilliga i Sverige och andra länder”.²²² I jämförelse med stadgarna från Svenska spanienfrivilliga kamratförbund är inriktningen förändrad, men det finns också en kontinuitet. Folkfrontspolitiken som sådan hade spelat ut sin roll efter världskriget och den programmatiska folkfrontshållningen i 1939 års stadga är ersatt av ovan citerade fredsparoll och punkten om studieverksamhet och främjandet av kamratskap mellan de frivilliga var borta. Kvar, fanns i modifierad form, punkten om att främja kampen mot den spanska fascismen.²²³ Ny var likaså den internationella inriktningen om att stödja andra länders frivilliga. De namn som syns är också, förutom Per Eriksson, desamma som syns i materialet från 1938 till 1940. Även Conny Andersson var medlem trots tidigare uteslutning. Ett nytt inslag var också att makarna till spanienveteranerna blivit involverade i aktiviteterna, både på möten och i övrigt, ”vilket vi även i fortsättningen hälsar med tillfredsställelse och tack.”²²⁴

Förutom den lilla skala som föreningen startade i, och som antyder att det under de första åren i stort sett rörde sig om en lokal sammanslutning i Stockholm, är det svårt att se någon inriktning som inte låg i förbundets anda redan 1938-1940. Föreningen formulerade dagspolitiskt aktuella appeller till fackföreningsrörelsen (till och med kontakterna med Georg Branting var kvar), deltog på Clartéförbundets möten och arbetade med att samla in pengar till socialt utsatta medlemmar. När det gäller det sistnämnda utmärker sig Bruno Franzén-kommittén särskilt men det återkommer jag till i det följande kapitlet. Under den första perioden av förbundsaktivitet, 1939-1940, hann förbundet endast börja placera sig själva i ett historiskt sammanhang, med till exempel parollen på Första maj 1939. Förbundets appell i samband vinterkriget var förvisso ett sätt att återropa erfarenheterna från Spanien för att ge tyngd åt budskapet, men appellen kunde lika gärna haft SKP som avsändare. 1950 formulerades de första appellerna till stöd för andra ”frivilliga”, nämligen de kinesiska trupper som deltog i Koreakriget.²²⁵ Däremot bryter argumentationen från den folkfrontsterminologi som föreningen så tydligt baserades på, eftersom kriget ingick i en de nya konfliktlinjerna mellan Väst- och Östeuropa som uppstod efter världskriget. Kommunistiska informations-

²²⁰ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Verksamhetsberättelse 1960-1961. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²²¹ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Verksamhetsberättelse 1950-1952. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²²² Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Verksamhetsberättelse 1950-1952. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²²³ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Årsmöte 1939. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²²⁴ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Verksamhetsberättelse 1950-1952. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²²⁵ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Verksamhetsberättelse 1950-1952. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

byrån, Kominform, hade bildats 1947 som en ersättning till det nedlagda Komintern. Kamratföreningens nya fredsriktning var Kominforms skapelse lika mycket som Folkfrontsperioden varit Kominterns.²²⁶ Man kan, utan att spekulera för mycket, misstänka att kamratföreningens uppvaknande kan kopplas direkt till SKP:s nya fredsarbete. Också det är något jag återkommer till. Hur stor föreningen var går inte att svara säkert på, men 1961, alltså tio år senare, hade den, enligt vad Conny Andersson skriver i en insändare till Arbetaren, 70 medlemmar. Han menade vidare att Arbetarens siffra om att det skulle finnas 180 spanienveteraner i livet ”får reduceras kraftigt”, utan att vidare specificera detta.²²⁷ Underlaget för medlemskap var alltså betydligt mindre än för de finlandsfrivilliga, vilket också får till följd att föreningen organiserade, om inte majoriteten, så åtminstone en stor del av veteranerna.

3. 4. Föreningarna i jämförelse

De båda frivilligförbundens var starkt präglade av de väldigt olika rörelser de fötts ur och kom att formas starkt av de tvära kasten i 30- och 40-talets storpolitik. Spanienrörelsen befann sig i ett läge som i stort sett var styrt av kommunistpartiets taktiker under Folkfrontsperioden. SKP:s hade ambitionen att få med socialdemokraterna i en bred arbetarrörelsebaserad spanienrörelse, men lyckades aldrig få något permanent genomslag i politiken, vilket ledde till att alla framgångar kunde gå så fullständigt om intet vid tecknandet av den tysk-ryska pakten i augusti 1939. Kamratförbundet som bildades formellt i den sista april samma år fick, trots sina initiala triumfer, mindre än fyra månader av medvind. Arkivmaterialet pekar mot att den nya politiska situationen innebar en omfattande kris för kamratförbundet som det saknade medel att klara sig igenom. Folkfrontstaktiken, det vill säga idén om demokratisk enhet mot fascism, var kamratförbundets främsta resurs och bärande tanke, men i och med den tysk-ryska pakten tappade den all sin dagspolitiska relevans för kommunisterna. Den nya ”folkfronten” hade bildats mellan socialdemokratin och de borgerliga.

När förbundet startade upp igen på 50-talet som Svenska spanienfrivilligas kamratförening hade de anpassat sig till den kommunistiska rörelsens nya inriktning på fredsarbete. De spanienfrivilliga använde sig också av historiebruk i andra frågor än fredsarbete. Exempelvis stödde de den Nordkoreanska sidan under Koreakriget, men i grunden saknade kamratföreningen folkfrontsresursen i frågor som inte kunde kopplas till idén om antifascistisk enhet.

Förbundet svenska finlandsfrivilliga verkade under helt andra förutsättningar. Finlandsrörelsen var ojämförlig i Sverige och frivilliginsatsen bars upp av en enormt stark opinion och ett stort ekonomiskt stöd. Svenska frivilligkåren gjorde emellertid marginell skillnad i kriget och den fullskaliga svenska intervereringen, som många frivilliga hoppats på, uteblev. Förbundet svenska frivilligkåren startades således med goda ekonomiska resurser och en stor organisation, men med låg moral hos de presumtiva medlemmarna. Förbundets ambitioner om att förbereda för en ny frivilligrörelse, såsom arbetsplanen från 1940 uttrycker, kom aldrig att realiseras i den skala styrelsen hoppats på. Första motgången hade drabbat förbundet innan det ens grundats och föranledde den dåliga moralen. Den andra motgången var invasionen av Norge och den höjda beredskapen som följde – en stor del av medlemsunderlaget låg i beredskap. Den tredje motgången var utbrottet av fortsättningskriget. Det är utifrån materialet svårt att bedöma vilken av dessa faktorer som drabbade förbundets utveckling hårdast, men fortsättningskriget tog tveklöst mest plats och är den fråga som förbundet brottades mest med. Defaitismen efter vinterkriget löstes i någon mån genom att lyfta fram den moraliska vikten av insatsen, i brist på faktisk betydelse för krigsförloppet. Under fortsättningskriget intog förbundet en officiell hållning som var trogen Sveriges utrikespolitik och i det begränsade

²²⁶ Oredson 2003, s. 39 f.

²²⁷ Arbetaren 1961-11-26.

manöverutrymmet synes det svårt för ledningen att inte uppröra något läger bland finlandsveteranerna. Lösningen blev att benämna Finlands deltagande i operation Barbarossa som "försvarskriget" och förbundet tog, under press från medlemmar, ställning för den nya frivilligrörelsen och gav sedermera omfattande ekonomiska bidrag, men var inte som organisation någon del av den. Mot bakgrund av den krigsförberedande arbetsplanen för 1940 och stadgan "att ord och handling främja försvaret av Nordens frihet" framstår det som att förbundet i och med detta tappade ett av sina grundsyften. När Förbundet svenska frivilligkåren ombildade sig som Förbundet svenska finlandsfrivilliga gick det därmed från en aktivistisk organisation till ett minnesförbund för insatserna i de båda krigen.

Inom Förbundet svenska frivilligkåren/finlandsfrivilliga kan man se en tydlig skiktning mellan styrelsen, som hade band till den yrkesmilitära miljön och basmedlemmarna, vilka är nästan osynliga i arkivmaterialet. De arbetslösa tycks till och med ha betraktats som problemelement. Svenska spanienfrivilligas kamratförbund/-förening hade inte alls den uppdelningen, säkerligen delvis beroende på att ingen av dem hade varit organisatörer inom rörelsen eller innehaft några högre officersgrader under inbördeskriget. De spanienfrivilliga kunde starta upp sin förening igen på 50-talet genom att träffas i medlemmarnas bostäder och efter omröstning anta olika beslut, medan de finlandsfrivilligas förbund hade betydligt mer formell struktur och arbetssätt.

Sett till stadgarna så hade de båda veteranorganisationerna nästan identiska syften, men i praktiken var folkfrontstaktiken det bärande minnet för Svenska spanienfrivilligas kamratförbund/-förening. De finlandsfrivilligas förbunds inriktning kom istället att ta sig "överpolitiska" uttryck som "fosterlandskärlek", nordism och "brödrafolk". Ledningen inom den finlandsfrivilliga rörelsen var redan från början dominerad av yrkesmilitärer och tydliga band fanns till en konservativ och odemokratisk tradition. Förbundsledningens band till militären fortsatte vara lika tydliga, men trots att Svenska frivilligkåren under vinterkriget bestått till slående liten del av yrkesmilitärer (ungefär 900 man) blev Förbundet svenska finlandsfrivilliga starkt präglad av den militära miljön. I vilken mån det gav de konservativa, finlandsaktivistiska strömningarna något utrymme i förbundets verksamhet återkommer jag till.

Två organisationer gick alltså ur varsin kris. En nybildad kamratförening med en tydlig (vänster-)politisk dagordning och inriktning på dagspolitiska frågor och ett ombildat förbund med en påtagligt militär prägel, utan officiell politisk inriktning och med ett tydligt minnesperspektiv. De hade båda fötts i ett Sverige vars roll i världskriget ännu var oskriven, men de fortsatte sina banor i ett Sverige starkt präglad av sin neutrala position. Hur dessa utvecklades under efterkrigstiden skall vi följa framöver.

4. Föreningsliv och solidaritet: De frivilliga och efterkrigstiden

De båda frivilligföreningarna gick ur sina respektive kris- och inaktivitetsperioder, inte bara som nya föreningar, utan också till nya politiska situationer. De krig föreningarna fötts ur var över och både Spanien och Finland trädde ur sina krig som förändrade nationer. Men föreningarna kan, som vi har sett, också kopplas till strömningar i det svenska samhället vilket genomgick stora förändringar. I Spanien hade diktaturen segrat och uppgiften att bekämpa den fungerade alltjämt för att ge spanienveteranernas organisation legitimitet. Samtidigt var den kommunistiska rörelsen efter kriget kraftigt försvagad. Komintern hade lagts ned 1943 för att förbättra relationerna till västmakterna och med Sovjetunionens viktiga insats i besegrandet av Tyskland hade SKP nått enorma framgångar, men när kamratföreningen hade startats upp i början av 50-talet var partiet åter på reträtt. Årtiondena efter den impopulära sovjetdirigerade Pragkuppen 1948 drabbades den internationella kommunistiska rörelsen av en mängd bakslag som också drabbade SKP:s position, liksom dess närstående grupperingar.²²⁸ I Spanien var emellertid situationen mindre komplicerad då det illegala spanska kommunistpartiet tillhörde motståndsrörelsen. Hur mycket deras position under inbördeskriget än har kritiserats och diskuterats var deras roll under Francostyret enkel att stödja för de flesta antifascister.

För finlandsveteranerna var situationen också påtagligt förändrad. Finland hade förlorat kriget och var underlagda stora krigsskadeståndsbelopp till det segrande Sovjetunionen, men fick också bestå som en egen nation utan att integreras i Sovjetunionen som folkrepublik. Detta innebar dock enorma förändringar i den finska utrikespolitiken liksom i det inrikespolitiska klimatet. Det finska kommunistpartiet legaliserades 1944 och rörelser kopplade till pronazistiska och antikommunistiska strömningar såsom den fascistiska Fosterländska folkrörelsen, Lotta Svärd-organisationen och de paramilitära skyddskårerna förbjöds.²²⁹ Vapenbrödraförbundet förbjöds också vilket faktiskt drabbade Förbundet svenska frivilligkåren direkt då dess lokalförening i Helsingfors var en del av förbundet.²³⁰ Den nya finska utrikespolitiken präglades av starka eftergifter till Sovjetunionen. Wahlbäck går så långt som att hävda att Finland närmast kan beskrivas som en ny republik efter 1944, för trots att konstitution från 1921 var oförändrad så var inte landet längre det vita Finland från mellankrigstiden.²³¹ Förbundet svenska finlandsfrivilliga kan, som jag visade i det förra kapitlet, kopplas till en starkt konservativ antirysk militärtradition. Denna tappade till stor del tappade sin potentiellt starka ställning i Sverige under vinterkrigets slutskede 1940, när det stod klart att Sverige inte ville gå in fullskaligt i Finland.

Sverige var också en nation som präglades av sin position som officiellt neutralt. Danielsson Malmros visar på att det allmänna svenska historiebruket, eller det ”stora” kollektiva minnet i min terminologi, genomgick en viktig förändring under 50-talet. Det kollektiva minne som tidigare var förhärskande baserades på ett starkt nationalistiskt historiebruk där exempelvis förlusten av Finland beskrevs som ett svek av de svenska dygderna och där krig sågs som renande.²³² Finlandsrörelsen stod nära den typen av socialt minne. Det historiebruk som blev alltmer hegemoniskt under efterkrigstiden baserades istället på vad Danielsson Malmros benämner ”den pragmatiska neutralitetsberättelsen”. Denna baserades på två huvudsakliga föreställningar. Den ena var idén om ett starkt försvar som kunde hålla Sverige utanför de storpolitiska blocken och den andra var idén om ett aktivt fredsarbete och internationellt

²²⁸ Oredson 2003, s. 39-45, 86 ff.

²²⁹ Wahlbäck 2011, s. 221-225

²³⁰ Svenska finlandsfrivilligas tidning nr 1 1945.

²³¹ Wahlbäck 2011, s. 237.

²³² Danielsson Malmros 2012, s. 86 f.

engagemang.²³³ Den berättelse som Zander målar upp, om Sverige som den tredje vägens land, har mycket gemensamt med ”den pragmatiska neutralitetsberättelsen” men innefattar också bilden av ett Sverige som i sin framåtblickande modernitetstro tog allt starkare avstånd ifrån sin historia.²³⁴ Hur de två föreningarna utvecklades och anpassade sig till den här typen av idéströmningar kommer vi att följa i detta kapitel.

I detta kapitel vill jag beskriva huvuddragen i frivilligorganisationernas tillvaro efter grundläggningen och de första årens svårigheter. Detta var under en period där föreningarna hade ett stabilt medlemsunderlag och bedrev kontinuerligt arbete. Jag syftar till att fånga föreningarnas likheter och skillnader med avseende på föreningskultur och inriktning. I huvudsak kommer jag att rikta in mig på föreningskulturen, utväxlingen med andra krigsveteraner på det internationella planet och föreningarnas karaktär som minnesföreningar kontra de samtidsorienterade aspekterna. Till skillnad från i det föregående kapitlet, som omfattar en betydligt kortare och mer intensiv period, är uppdelningen här tematisk snarare än kronologisk.

Föreningarna befann sig alltså i en politisk situation som ställde krav på anpassning och utveckling. Samtidigt hade de som organisationer hittat en mer bestående form; de hade ett fastare medlemsunderlag, en organisation i proportion till sina ekonomiska medel och möjligheten att bygga ett långsiktigt arv eftersom den turbulenta period då de grundades låg bakom dem. Det konkreta problemet med åldrande medlemskårer mildrade föreningarna genom att släppa in medlemmar utanför veteranskara. Förbundet svenska finlandsfrivilliga öppnade på 60-talet upp för medlemmar som inte var veteraner, med reservationen att de inte kunde ingå i styrelsen. Svenska spanienfrivilligas kamratförening bildade istället en underorganisation 1964, Amigos de España, för icke frivilligas medlemskap.²³⁵ I övrigt kännetecknas perioden i det här kapitlet av balansgången mellan successiv förändring och tradition.

4. 1. Föreningskulturen vid möten och högtider

Förbundet svenska finlandsfrivilliga höll sina årsmöten under ceremoniella former på Karlbergs slott. Svenska spanienfrivilligas kamratförening höll ofta till i ABF-huset i Stockholm, eller på vänsterkaféer, och mötena bar tveklöst drag av sina omgivningars traditioner. Det krävs inga djupdykningar för att få fram bilden av två väldigt skilda föreningskulturer.

Förbundet svenska finlandsfrivilliga: minneshögtider med militär prägel

Förbundet svenska finlandsfrivilliga publicerade regelbundet rapporter från sina möten och jubileer i medlemstidningen. De senare var frekvent återkommande med tanke på alla märkesår som fanns att minnas: Vinterkriget och förbundets grundande 1940, Hangöbataljonens tillkomst 1941 och Svirkompaniets 1942. Varje helt och halvt decennium markerades med banketter och ceremoniella minnestal. Dessutom genomfördes ofta resor till krigsskådeplatserna med kransnedläggningar vid minnesmärken. Lämpligast illustreras . Förbundets minneshögtidlighållanden här med utdrag ur rapporten från tioårsjubileet 1950 av Förbundet svenska frivilligkårens grundande. 200 veteraner ”från båda krigen” och gäster från de andra nordiska ländernas frivillig- och motståndsmanskretsar reste med ångfartyg till Vaxholm.

Där inleddes i Kastellet med korum av vår fältpastor Hans Åkerhielm. Sedan psalmerna ekat färdigt mellan de gamla granitmurarna /.../. Det var litet mulet och därför bars bänkarna in i exercishuset till årsmötesförhandlingar, och väl därinne kom ytterrockarna av och blottade all medaljprakten som stolta frivillighustrur letat fram ur gömmorna på morgonen och nålat fast på

²³³ Danielsson Malmros 2012, s. 97 f.

²³⁴ Zander 2001, s. 317 ff.

²³⁵ Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Verksamhetsberättelse 1964. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

jubilarens breda bringor. Förhandlingarna klubbades igenom raskt. /.../ Med verklig acklamaton och långa applåder omvaldes förbundsordföranden överste A. G. Nordenswan. Han gav genast ordet åt översten Rickard Åkerman som kåserade om vad som skett bakom kulisserna i vinterkrigets frivilligäventyr. Som ansvarig för underhållet kunde han berätta hur materielbekymren klarades.²³⁶

Åkerman beskriver i medlemstidningens rapport ett flertal dråpliga episoder om organisatoriska svårigheter och improviserade lösningar. Samtliga har det gemensamt att de löstes genom individens förslagenhet där byråkrati och förhandlingar satte käppar i hjulen. Därefter beskriver överste Åkerman de förberedelser som gjordes inför en planerad svensk offensiv på våren 1940 ”när freden bröt in – lika överraskande för stabsherrarna som för oss i linjen.”²³⁷ Just att bilden av att freden ”bröt” in i kriget ger en anmärkningsvärd inblick i de frivilligas sociala minne och tecknar ett slags dolkstötslegend, om än utan någon utvecklad vision om vem som stod för sveket. Talet avslutning är det mest beskrivande för (åtminstone en del av) de frivilligas världsbild av allt jag stött på i förbundet publicerade material:

Vad var det som drev oss dit över? Främst säkert känslan av att där höll på att ske något orätt som måste hindras, att en fara växte fram som vi måste göra vad vi kunde för att avvärja. Den strid vi gav oss in i har vi ännu ej fått se något lyckligt slut på. Men vi har fått vara med om hur denna strid utvecklats från en lokal affär för Norden till en världsangelägenhet. Detta förringar ej vår skyldighet att själva stå beredda och se till att även kommande generationer är redo att föra striden vidare. Finlands sak var vår och är fortfarande vår, trots att den samtidigt blivit nästan hela världens sak.²³⁸

Det sociala minnet framträder här extremt tydligt. Om man drar det till sin spets lyfter överste Åkerman fram en bild av ett pågående krig mot kommunismen, där ”nästan hela världen” står enad med Finland inför ett framtida antikommunistiskt storkrig. Försättningskriget och egentligen hela krigsförloppet efter 1941 skrivs i sammanhanget helt bort ur historien. Frammanas också idén om det krigsaktivistiska förbundet, en idé som egentligen skrivits ur stadgarna i och med 1947-års ombildning. Att talet hade en så tydlig ideologisk prägel är unikt för förbundet (-s tryckta material) och måste nog kopplas till tidsandan i början av 50-talet, med gryende Mccarthyism i USA och ännu några år kvar till den sovjetiska töväderspolitiken.

Rapporten går vidare och berättar om vilka distingerade gäster från rörelsens ledning och från finska militärmakten som närvarade samt citerar utdrag ur några av kvällens tal, exempelvis General Ehrensvärd som beskriver hur Nordens länder ”idag famlar långt ifrån varandra” men att han finner trygghet i vetskapen om att det inom militären finns finlandsveteraner ”som fyllt sin plikt i krigets dagar”. De frivilliga hade bänkat sig vid borden ”kompani- och tätlagsvis” och intog en trerätters supé.²³⁹ Bortsett från de otypiska talen var jubileumsfirandet 1950 tämligen representativt för förbundets högtider, vilka alla inleddes med sjungandet av de finska och svenska nationalsångerna och innehöll moment av uppställning och förande av de båda ländernas flaggor. Ett stående inslag från 1967 blev att förbundet delade ut ett årligt stipendium till studenter vid krigsakademin vilka presenterades vid firandena.²⁴⁰

Nyckelordet för förbundets egen summering ligger dock redan i ingressen där firandet får bedömningen ”[t]ioårsjubiléet blev en ståtlig och glad kamratfest och samtidigt en enkel och värdig erinran om vad de frivilliga känt och kämpat för under vinterkriget.” Just betoningen på enkelhet och framförallt värdighet är kanske de mest återkommande honnørsorden i förbundets egna beskrivningar av sina festligheter.²⁴¹ Förbundet svenska finlandsfrivilligas

²³⁶ Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning 1950 nr. 2.

²³⁷ Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning 1950 nr. 2.

²³⁸ Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning 1950 nr. 2.

²³⁹ Svenska finlandsfrivilligas tidning 1950 nr. 2.

²⁴⁰ Förbundet svenska finlandsfrivilliga: Årsmöte 1967. Krigsarkivet, Stockholm.

²⁴¹ Ex. Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning, nr 2 1961, nr 2 1967.

högtider och sammankomster hade generellt en ceremoniell prägel med formella middagar och militärt präglade minnesstunder.

Krigsarkivet. 30-års jubileum för upprättandet av Frivilligbataljonen, Hangö 1981.

Spanienfrivilligas kamratförening: Spanska aftnar och internationell solidaritet

Svenska spanienfrivilligas kamratförening hade en helt annan mötes- och högtidskultur. Den mest tydliga beskrivningen av föreningens sociala aktiviteter är från årsmötet 1962: ”Därefter drack vi ett glas vin – eller två”.²⁴² I övrigt är man hänvisad till inbjudningar, som finns sporadiskt bevarade, för att komma åt hur ett möte konkret kunde se ut. Ett exempel är inbjudan till årsmötet 1968 vilket hölls på Kafé Marx i Stockholm. ”Mötet börjar klockan 19.00 med sedvanliga årsmötesförhandlingar enligt våra stadgar. Därefter en trevlig samvaro mellan oss, våra Amigos och övriga vänner med sång och dans, bröd och ost samt vin.”²⁴³ Liknande inbjudningar till kamratträffar finns bevarade där samma utbud av sång, dans, ost och vin kunde erbjudas för några kronor.²⁴⁴

Vid jubileumsår arrangerade förbundet större sammankomster. 25-årsjubileet av kamratförbundets grundande firades 1963 under festliga former (de räknade sig som samma förening som den från 1938). Huvudattraktionen var en utställning där ”ett 60-tal kända svenska konstnärer med gåvor av egna konstverk avsedda att försäljas till förmån för föreningens solidaritetsverksamhet.”²⁴⁵ Även om föreningen höll en högtidsfest på Restaurang Gondolen och en minnessammankomst i ”Katasalen” på ABF-huset som fungerade till att fira kamratföreningen stod en insamling till spanska motståndsrörelsen ändå i centrum. Tyvärr finns inga listor på vilka konstnärer som skänkte bidrag, men att utställningen ens var möjlig att genomföra visar på kamratföreningens, eller snarare det sociala minnet av spanska inbördeskrigets, starka ställning inom konstnärskretsar. De levande banden till den kommunistiska arbetarrörelsen ser man också exempel på då kamratförbundet ordnade en sammankomst för medlemmarna i Stockholms kommunistiska grovarbetareklubb där frivilligveteraner och tillika klubbister berättade om sina minnen. Därefter besökte de

²⁴² Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Årsmötesprotokoll 1969. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁴³ Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Inbjudan till årsmöte 1968. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁴⁴ Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Inbjudan till kamratträff 1967. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁴⁵ Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Inbjudan till Spanienutställning 1963. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

utställningen. ”Förutom att arrangemanget är intressant och givande är det viktigt att vi kommunister /.../ håller opinionen för ett fritt Spanien vid liv” uppmanar inbjudningen.²⁴⁶

Kamratföreningens arrangemang hade inte den rituella prägel som kännetecknade Förbundet svenska finlandsfrivilligas högtider. Formen var istället tydligt målinriktad. Det handlade om att befästa sitt sociala minne, materiellt stödja den spanska motståndsrörelsen och träffa kamraterna under festliga förtecken. Mest traditionstyngd prägel hade kamratföreningens manifestationer i det offentliga rummet; på Första maj eller i samband med att de spanienfrivilliga demonstrerade mot fångslingar i Spanien. De demonstrationerna hade en traditionell arbetarrörelseprägel med uppställning bakom en konkret paroll och med Internationella brigadernas och stödjande fackförbunds fanor. Dock handlade det nästan undantagslöst om dagsaktuella paroller.

För ett Fritt Spanien 1994: Demonstration mot domar över spanska motståndsmän 1970.

Kamratföreningen som socialt kontakt- och skyddsnät

I förra kapitlet behandlade Förbundet svenska finlandsfrivilligas funktion som socialt nätverk för veteraner som var utsatta. Svenska spanienfrivilligas kamratförening tog också på sig ansvaret att hjälpa kamrater i armod.²⁴⁷ Både insamlingar och medlemsavgifter användes till att lindra deras situation. Det främsta exemplet genom sin omfattning var Bruno Franzén-kommittén, vilken jag nämnde som hastigast i förra kapitlet. Bruno, som varit aktiv vid kamratförbundets grundande 1938-40 och kraftigt invalidiserad sedan Spanien, hade tillsammans med sin fru arrenderat en hönsgård och levde ytterst enkelt. 1951 stod han inför valet att antingen köpa ut gården eller tvingas flytta. Kamratföreningen startade den nämnda kommittén 1952 för att lindra Brunos ekonomiska problem. Genom en fackföreningsbaserad insamling kunde han köpa gården och få ekonomisk lindring under återstoden av sitt liv. Vid Bruno Franzéns död 1957 hade kommittén samlat in över 78 000 kr.²⁴⁸

Flera medlemmar led också av social isolering och fysiska men och till hjälp för dem hade föreningen, som en del av sin verksamhet, att göra besök vid sjukhusvistelser och uppvakta på bemärkelsedagar. Enskilda veteraner som led särskilt av sviterna efter kriget fick vård i Sovjetunionen på 50- och 60-talet. Kontakten sköttes då brevledes av kamratföreningen via den sovjetiska ambassaden i Stockholm.²⁴⁹ Under 60-talet samlade kamratföreningen också in

²⁴⁶ Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Till medlemmarna i Stockholms kommunistiska grovarbetareklubb, 1961. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁴⁷ För ett fritt Spanien nr 2 1966.

²⁴⁸ Svenska Spanienfrivilligas kamratförening: Bruno Franzén-kommittén. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁴⁹ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Korrespondens. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

pengar i juletid från diverse LO-avdelningar till sina mest ekonomiskt utsatta medlemmar. Exempelvis kunde föreningen 1966 ge tio medlemmar 50 kr var. I en vädjan från 1967 skriver Conny Andersson att de behövande blivit allt fler i takt med att de blivit fattigpensionärer men att deras problem också kan betraktas som tillfälliga då medlemmarna inte kunde förväntas leva särskilt länge till.²⁵⁰

4. 2. Föreningarnas internationella engagemang: Kontinuitet och förändring

Svenska spanienfrivilligas kamratförening hade breda internationella kontakter redan från 50-talet. Från det nätverk som den närstående Svenska fredskommittén ingick i finns otaliga fredsappeller som kamratföreningen skickade till stöd för fredskommittéer i andra länder. I det kommunistiska Förstamajtåget 1960 ställde exempelvis kamratföreningen upp bakom en banderoll med texten: ”Spanienfrivilliga: Inga tyska baser”, ett krav som knappast hade något med de spanienfrivilligas minne eller historiebruk att göra. Däremot låg kravet i linje med den kampanj om nedrustning mellan Öst- och Västtyskland som Världsfredsrådet och därmed den kamratföreningen närstående Svenska fredskommittén drev under samma tid.²⁵¹ Till det arbete som låg mer i linje med de frivilligas ursprungliga insats hörde kontakterna och stödet för den spanska motståndsrörelsen, i vilket de tidiga årgångarna av *För ett fritt Spanien* spelade en viktig roll. När sagt varje mötesprotokoll från 50- och 60-talet innehåller en rapport om någon form av aktion. Exempelvis samlade och skickade den nystartade kamratföreningen pengar till de strejkande arbetarna i Barcelona 1951. Protestuttalanden gick ut mot fängslandet i Spanien av politiska aktivister och föreningen organiserade fadderverksamhet till stöd för deras familjer.²⁵²

De spanienfrivilliga hade dessutom ett internationellt kontaktnät i alla andra spanienfrivilligföreningar som fanns och kamratföreningen hade från 50-talet täta kontakter med utländska syskonorganisationer från främst europeiska länder och USA.²⁵³ I föreningsmaterialet är det svårt att urskilja något särskilt mönster i hur kontakterna sköttes. Snarast verkar det ha varit ett förhållandevis informellt nätverk med enskilda veteraner som höll kontakten främst brevledes. Arkivmaterialet vittnar om åtskilliga solidaritetshälsningar och ekonomiska gåvor till och från andra länders organisationer. Vid jubileum, såsom 20-årsfirandet av Internationella brigadernas bildande i Jugoslavien och italienska brigadernas jubileum 1956, deltog representanter från Svenska Spanienfrivilligas kamratförening.²⁵⁴ *För ett fritt Spanien* rapporterade från den internationella sammankomst som hölls i Berlin 1966 med anledning av 30-årsminnet av spanska inbördeskriget. På sammankomsten togs initiativ till ökat samarbete mellan olika länders frivilligorganisationer.²⁵⁵

Kamratföreningens arbete rörde sig ofta inom en utpräglad arbetarrörelsemiljö. Inte bara samlade de in pengar genom att sända appeller till exempelvis fackliga organisationer, själva målen låg också inom samma sfär. Ett talande exempel är en insamling som föreningen bedrev 1978 till ett Folkets Hus i Zaragoza för den spanska arbetarrörelsen, med en hälsocentral

²⁵⁰ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Brev till Byggnadsförbundets avd. 1 i Solna. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁵¹ Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Verksamhetsberättelse: April 1960 – april 1961. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁵² Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Verksamhetsberättelse 1950-1952, årsmötesprotokoll 1964, 1967, 1969. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁵³ Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Korrespondens. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁵⁴ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Årsmötesprotokoll 1956-57.. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm:

²⁵⁵ *För ett fritt Spanien*, nr 2 1966.

för före detta politiska fångar.²⁵⁶ I appellen för insamlingen håller sig terminologin inom arbetarrörelsens begreppssfär. Den inleds med ett utdrag ur Ture Nermans *Kampdikter*:

Minns ni vänner hur vi började? Vi hade inget val.
 Visst fanns det möteshus med frälsningar på var knut,
 men när arbetarklassen behövde en lokal,
 då var det ingen som tordes hyra ut.
 Man tog emot med öppna armar om och om och om igen
 alla slaverna ur synder och ur rus,
 men för mänskovärdets män fanns det inget husrum än –
 och då byggde vi vårt eget Folkets Hus.²⁵⁷

Appellen fortsätter med en beskrivning av den situation som den unga svenska arbetarrörelsen stod inför när den saknade lokaler och som nu den spanska befinner sig i. I texten nämns aldrig ordet demokrati, istället är det arbetarrörelsen tradition av ”internationell solidaritet” som lyfts fram.²⁵⁸ En intressant jämförelse kan göras med ”solidaritetsmötet” med spanska motståndsrörelsen från 1975, vilket kamratföreningen arrangerade på Musikens hus i Stockholm, där exempelvis Jan Malmsjö, Grynet Mollvig och Stig Järrel framträdde. I både inbjudan och i annonsen för försäljning av vinylskiva med inspelning från kvällen är det kampen för demokrati som står i centrum. Man pekar på hur det svenska folket utmärkte sig internationellt med sitt stora engagemang under inbördeskriget, vilket intressant nog ställs i kontrast mot andra världskriget och inte mot den spanska fascismen.²⁵⁹

Det är en svår uppgift att fånga spanienveteranernas genomslag och hur nära deras historiebruk låg det kollektiva minnet av spanska inbördeskriget. Att de hade genomslag bland kulturarbetare såväl som inom den kommunistiska rörelsen framstår som otvetydigt. Genomslaget i ett bredare samhällsperspektiv kan man få en bild av genom att se på vilken kritik som formulerades mot kamratföreningen i media. Arbetaren är den tidning som står ut i sin ambition att kritisera spaniennrörelsen. När kamratföreningen höll konferens i Stockholm 1961 deltog bland andra ”den garvade spanske stalinisten Juan Modesto”, det vill säga den general som flydde Spanien efter Kataloniens fall.²⁶⁰ Arbetaren anklagar föreningen för att bedriva propaganda i sovjetdiktaturens intressen och sakna kontakter med den antiauktoritära motståndsrörelsen. En intressant detalj är att Conny Andersson, som var socialdemokrat, benämns ”folkdemokrat”, vi får anta som en ambition att koppla honom till öststaternas ”folkdemokratier”.²⁶¹ Arbetaren argumenterar för en frihetlig samhörighet mellan ”de spanska syndikalisterna, liberalerna och socialdemokraterna” för demokratins sak och menar att den sovjetiska propagandan skadar denna strävar då det sovjetiska demokratibegreppet har en helt annan innebörd.²⁶² ”Kamratföreningen som under hänvändelse till välmenande fackliga och kulturella organisationer i hela landet under de senaste månaderna trummat ihop tusentals kronor för sin propagandaverksamhet, /.../ befinner sig i diametral motsättning till alla riktningar i den spanska antitotalitära oppositionen”.²⁶³ Ledaren kritiserar också en sändning i

²⁵⁶ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Appell 1978 för Folkets Hus i Zaragoza. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁵⁷ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Appell 1978 för Folkets Hus i Zaragoza. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁵⁸ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Appell 1978 för Folkets Hus i Zaragoza. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁵⁹ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Musik och dikt med djupklang och minne. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁶⁰ Arbetaren 1961-11-23.

²⁶¹ Arbetaren 1961-11-23.

²⁶² Arbetaren 1961-11-23.

²⁶³ Arbetaren 1961-11-23.

Sveriges radio där SAC räknades in i krafterna bakom Internationella brigaderna.²⁶⁴ Kamratföreningens replik, författad av Conny Andersson, är ganska svårtydd och tar främst formen av kritik av enskilda uppgifter i ledaren.²⁶⁵ Faktum är att det både utifrån replikutkastet och den egentliga repliken framstår som om Andersson inte ens förstår tankegången i Arbetarens kritik.²⁶⁶ För honom handlade situationen om att i folkfrontsanda stödja alla krafter som var uttalat för återupprättad demokrati i Spanien. Att Sveriges radio saknade kunskap om de inomrepublikanska motsättningarna ger en indikation på att kamratföreningens folkfrontsbaserade historiebruk låg betydligt närmare det ”stora” kollektiva minnet än Arbetarens gjorde.

Fédération Internationale des Résistants - Association antifasciste

Kamratföreningens verksamhet var redan från starten starkt inriktad på internationellt arbete. Det var dock först 1985 som kamratföreningen gick in formellt i en internationell sammanlutning. Under ett styrelsemöte rapporterade Hans Martens att föreningen ansökt om och erhållit medlemskap i Fédération Internationale des Résistants - Association antifasciste (FIR); en internationell organisation för antifascistiska motståndskämpar vilken inkluderade frivilliga från spanska inbördeskriget.²⁶⁷ Sammanslutningen bildades ursprungligen 1945 som en organisation för de politiska fångarna i tyska och italienska koncentrations- och fångläger, men byggdes 1951 ut för att integrera partisaner och motståndsmän och senare medlemmar från andra typer av befrielseerörelser. FIR hade 1985 byggt ut sitt ursprungliga antifascistiska syfte till att också omfatta antiimperialism, fredsarbete och arbete till stöd för demokratiska rättigheter.²⁶⁸ Med andra ord skedde det en liknande utveckling som hos kamratföreningen.

I praktiken innebar medlemskapet i FIR att Svenska spanienfrivilligas kamratförening skickade in en årlig medlemsavgift och åtog sig att sända representanter till internationella konferenser och möten som organisationen ordnade. Det var emellertid en åldrad kamratförening med en krympande medlemsskara och den svenska delegationen uteblev ofta. Det internationella arbete som istället präglade föreningens sena 80-tal var en insamling av pengar och materiell till en yrkesskola och rehabiliteringscenter för handikappade veteraner från den sandinistiska regeringssidan i Nicaragua. Dessa behövde utbildning för att kunna återgå till sina civila yrken efter stridigheterna med högergerillorna. 1986 påbörjade kamratföreningen insamlingsarbetet. Det påtalas ett flertal gånger i korrespondensen att föreningen såg detta som sitt kanske sista projekt, som här i ett brev från 1987 till Arbetarrörelsens internationella centrum:

Föreningen [Svenska Spanienfrivilligas kamratförening], som av naturliga skäl mest består av pensionärer och har ett ständigt fallande medlemsantal, önskar använda större delen av de medel som finns i föreningens solidaritetsfond på ett sätt som överensstämmer med medlemmarnas anda och tidigare verksamhet. /.../ Vi har också funnit ett biståndsprojekt som vi finner meningsfullt och överensstämmande med våra idéer.²⁶⁹

Totalt pågick insamlingen i sju år och drog in 200 000 kr samt materiell till skolan genom SIDA:s försorg.²⁷⁰

²⁶⁴ Arbetaren 1961-11-23.

²⁶⁵ Arbetaren 1961-11-26.

²⁶⁶ Arbetaren 1961-11-26, Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Utkast till replik. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁶⁷ Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Styrelseprotokoll 1985-01-10. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁶⁸ Fédération Internationale des Résistants - Association antifasciste: <http://www.fir.at/hist/index.en.php> (2013-01-27).

²⁶⁹ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Nicaraguainsamlingen, brev till AIC 1987-01-26. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁷⁰ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Nicaraguainsamlingen, slutredovisning 1992-12-08. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

Finlandsfrivilliga: Finlandssolidaritet och World Veterans Foundation

För de finlandsfrivilliga var den internationella kontaktytan av historiska skäl mer begränsad. I stödet till olika finska projekt var emellertid kontakterna och åtagandena åtskilliga. Genom upplösandet av Veteranförbundet 1944 hade förbundet förvisso förlorat sina direkta kopplingar till den finska veteranrörelsen, men frågor såsom fadderverksamhet och uppförandet av rehabiliteringsanläggningar för krigsinvalidier engagerade alltså. En bidragande faktor kan vara att också finlandsfrivilliga erbjöds vård där. Invalidsjukhus i Kauniala blev det mest omfattande projektet av detta slag och det engagerade förbundet i insamlingsarbete under större delen av 70-talet. 1978 kunde förbundet räkna till 300 000 insamlade FIM.²⁷¹

Ett initiativ som avviker från förbundets tydliga finlandsorientering och minnesperspektiv var erhållandet av medlemskap i World Veterans Foundation (WVF) 1956; världens största veteranorganisation som bedriver fredsarbete och välgörenhet till invalider och krigsoffer. Förbundet deltog i stiftelsens årliga möten och medlemskapet möjliggjorde exempelvis att barn till krigsinvalidier skickades på sommarkolonier som WVF organiserade. Rapporter och uttalanden från WVF:s möten och aktiviteter gavs återkommande utrymme i tidningen och kontrasterar på många vis mot det i övrigt krigsfokuserade innehållet med sitt otvetydiga freds- och nedrustningsbudskap.

I Svenska finlandsfrivilligas tidning deklarerar erhållandet av medlemskap under högstämda former i ledaren. ”Folkens bestämmanderätt /.../ anses tydligt och klart vara det enda krigsmål som godkänns av medlemmar i World Veterans Foundation. Den passar bättre in på oss Finlandsfrivilliga än på många andra veteransammanslutningar.”²⁷² Samtidigt framgår det att förbundet fick avslag två gånger och blev accepterade först då de kunde påvisa att rörelsen byggts upp med svenska myndigheters goda minne. ”Motståndet har emellertid inte bara mjuknat utan tycks också ha förbytts i respekt /.../” menar ledaren och beskriver WVF:s syfte att arbeta för avspänning mellan nationer.²⁷³ Beskrivningen kontrasterar med all tydlighet mot den krigsglorifierande berättelse som fördes fram av dåvarande överste Åkerman 6 år tidigare vid 10-årsjubileet, vilket jag citerat tidigare.²⁷⁴

Att ansöka om medlemskap i WVF är påtagligt motsägelsefullt för ett förbund med så dubbeltydig historisk bakgrund, med kopplingar till allt annat än nedrustningsinriktade krafter. Faktum är att i och med inträdet i WVF stödde Förbundet svenska finlandsfrivilliga en agenda som pekade i riktning mot nedrustning och internationell avspänning. Statsminister Fälldin citeras till och med i sitt tal för allmän nedrustning i en broschyr från förbundet 1981.²⁷⁵ Ett sådant citat hade knappast varit väntat 1940 och måste betraktas som en anpassning till Sveriges ”stora” fredsberättelse. Åtminstone en medlem i förbundet uppfattade också medlemskapet som annat än självklart. På årsmötet 1968 restes frågan om inte förbundet borde lämna WVF med tanke på att det tog omfattande resurser i anspråk och inte låg ”i förbundets ursprungliga anda.”²⁷⁶ Uttalandet specificerades aldrig och den följande diskussionen antecknades inte, men något utträde blev aldrig aktuellt.

²⁷¹ Förbundet svenska finlandsfrivilliga. Årsmötesprotokoll 1978. Krigsarkivet Stockholm.

²⁷² Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning nr 2 1956.

²⁷³ Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning nr 2 1956.

²⁷⁴ Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning nr 2 1950.

²⁷⁵ Förbundet svenska finlandsfrivilliga. Handlingar rörande WVF, broschyr 1981. Krigsarkivet, Stockholm.

²⁷⁶ Förbundet svenska finlandsfrivilliga. Årsmötesprotokoll 1968. Krigsarkivet, Stockholm.

Krigsarkivet (förekommer i Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning nr 2 1960). ”Diskussionerna kunde ibland bli både långa och tröttsamma” konstaterar Sven Rabe 1960.²⁷⁷

4. 3. Föreningstidningarna

Jag väljer att utgå ifrån de spanienfrivilligas tidning eftersom de finlandsfrivilliga haft sin tidning sedan 1941 och den presenterades i förra kapitlet. Det är inte helt rättvisande att jämföra eftersom Svenska Frivilligkårens tidning/Svenska Finlandsfrivilligas tidning dels kommit ut i 22 år när För ett fritt Spanien startades, dels var både tjockare och mer frekvent utgiven, med fyra nummer per år och ibland mer. Samtidigt är För ett fritt Spanien mer koncentrerad i innehållet då den endast behandlar profilerade frågor för kamratföreningen medan Svenska Finlandsfrivilligas tidning till största delen består av allmän rapportering av svensk-finska ämnen, krigsminnen och militärhistoriska artiklar.

För ett fritt Spanien

Planen att Svenska spanienfrivilligas kamratförening skulle ge ut en intern tidning formulerades 1939 men blev i praktiken realiserad först 24 år senare. Kamratföreningen började 1963 ge ut För ett fritt Spanien. I första hand hade tidningen funktionen som föreningsintern nyhetsspridare, något som beskrivs i ett citat från första numrets förstasida:

Till läsarna: Svenska Spanienfrivilligas kamratförening har beslutat utge en liten enkel, stencilerad informationsskrift i en begränsad upplaga. Syftet med vår tidskrift, som endast utkommer då händelser av vikt inträffar, är att informera och aktivisera (sic!) medlemmar i vår förening samt andra som sympatiserar med spanska folkets sak.

Vi hoppas, att vår enkla och anspråkslösa skrift kommer att tjäna detta syfte och bilda en föreningslänk mellan alla i vårt land, som önskar hjälpa de demokratiska krafterna i Spanien att göra slut på Francos blodiga terrorregim.²⁷⁸

²⁷⁷ Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning nr 2 1960.

²⁷⁸ ”För ett fritt Spanien” nr 1 1963, s. 1.

För ett fritt Spanien nr 1 1963.

Att tidningen ”utkommer då händelser av vikt inträffar” skulle i praktiken innebära ett nummer per år, ibland två och ett par år inte alls. För ett fritt Spanien hade under sin första tid ett mycket enkelt och amatörmässigt utförande, som synes ovan, även om gränssnittet och grafiken skulle uppgraderas något under 60-talets gång.

För ett fritt Spanien behandlar i första hand sin samtid och solidariteten med dem som led under Franco, samt nyheter om situationen i Spanien. Redan den första artikeln i det första fyrsidiga numret beskriver läget i Spanien 1963 och vilka möjligheter som fanns i Sverige för solidaritetshandlingar. Den följs av en intern debatt kring turism i Spanien och en solidaritetshälsning från politiska fångar i Burgos.²⁷⁹ Numren fortsätter i denna stil, fokuserade kring en nyhet från kampen i Spanien eller från föreningens verksamhet vilken följs av några kortare inlägg om solidaritetsaktioner, insamlingar eller någon Spanienrelaterad händelse i Sverige, exempelvis TV-programmet ”En sång, ett vapen” om motståndet mot Franco genom sång och dikt.²⁸⁰

Från nyhetsspridning till minnesformering och agitation

Som vi sett fanns det inget uttalat historiskt perspektiv eller utrymme för minne i För ett fritt Spanien, vilket är talande för den samtidspolitiska inriktning föreningen hade under 50- och 60-talet. Detta skulle emellertid komma att ändras på 70-talet. Nummer ett 1972 av För ett fritt Spanien innehöll nämligen kolumnen ”Ett minne” och är därmed det första numret av tidningen som behandlar medlemmarnas minnen från spanska inbördeskriget i.²⁸¹ Den typen av artiklar blev en allt mer central del av tidningen under kommande år.

1977 förändrar tidningen karaktär ytterligare och är, förutom det oförändrade namnet, en helt annan tidning än tidigare nummer. Det tolvsidiga numret har mjukpärm, ett omslag med rött bläck i trycket och stort utrymme ges till fotografier, främst från inbördeskriget. Tidningen ger på det hela taget intrycket av att vara en seriös tidskrift och från det numret började För ett fritt Spanien också att spridas genom gatuförsäljning.²⁸² Förutom en artikel med samtidsfokus, med titeln ”Fascismen försöker igen”, är tidningen helt fokuserad på veteranernas minnen från kriget och föreningens historiebruk.²⁸³ De retrospektiva perspektiven börjar dominera alla kommande nummer.

²⁷⁹ ”För ett fritt Spanien” nr 1 1963.

²⁸⁰ ”För ett fritt Spanien” nr 2 1965.

²⁸¹ ”För ett fritt Spanien” nr 3 1972.

²⁸² Svenska spanienfrivilligas kamratförening. Verksamhetsberättelse 1977. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁸³ Artikel ”Fascismen försöker igen” beskriver hur en politiskt obildad ungdomsgeneration visar ett återupplivat intresse för fascismens och nazismens idéer. Resonemanget är att efter den spanska regimen fall är det inte

År 1977 tar sig tidningen också an uppgiften att formulera föreningens ”lilla” sociala minne av spanska inbördeskriget. Det fyrsidiga nummer ett 1977 inleds med ledaren ”40-år i kamp för demokratin” där kamratföreningens ordförande Per Eriksson behandlar den demokratiska utvecklingen i Spanien efter Francos död, legaliseringen av partier (dock ännu inte kommunistpartiet PCE). Eriksson skriver:

Socialister och kommunister i den Internationella Brigaden hade kanske innerst inne hyst förhoppningar om inte bara en politisk demokrati utan även en ekonomisk demokrati d v s /.../ socialism. Men målet var den gången endast att rädda den politiska demokratin och har sedan att återerövra denna (sic.). För det målet har vi sökt ena alla demokratiska krafter. När väl detta mål med säkerhet uppnåtts, kan de spanska arbetarna och deras allierade sätta upp ett nytt mål – ekonomisk demokrati – socialism.²⁸⁴

Det är alltså den första gången tidningen vänder sig från det mer sakfrågeorienterade innehållet som präglat dess tidigare nummer. I ledaren drar Per Eriksson upp linjerna för föreningens historiska position såsom ett verktyg för folkfronten i försvar för demokratin. Detta innebär egentligen att den talar utifrån Kominterns position, då Eriksson knappast hade översikt över vilka uppfattningar individuella frivilliga hade om sin insats. I ledaren påminner han om att Spanienveteranernas syfte aldrig var någon revolution, varken under kriget eller senare och argumenterar att i de tider då demokratin i Europa var hotad så var det kommunister som gjorde arbetet att skydda den medan Västmakterna var undfallande.²⁸⁵ Således användes minnet av folkfronten som ett historiebruk med syfte att ge legitimitet åt kamratföreningens arv. Det var alltså först på 70-talet som folkfronten återkommer som en uttalat ideologisk hållning och som ”litet” socialt minne i kamratföreningens material. Eftersom detta var en vital del av det unga kamratförbundets agitation 1939-1940 är det värt att ta en extra titt på innebörden i begreppet vid dess återkomst.

På 70-talet var inte folkfronten bara en historisk bild och ett sätt att hålla samman en förening med aktiva kommunister, socialdemokrater och frihetliga socialister utan i högsta grad en aktuell fråga i ett bredare samtidsperspektiv. Den stora maoistiskt influerade vietnamrörelsen och KFML, som växte därur, bar med sig en vitalisering av folkfrontsbegreppet. De förenade FNL-grupperna drev efter 60-talet en tydlig linje där man sökte så breda samarbeten som möjligt och aktivt motverkade paroller som kunde stöta bort socialdemokratiska sympatisörer.²⁸⁶ Därmed fanns det en levande praktik av kamratföreningens bärande tanke.

När kamratföreningen arrangerande manifestationer på Första maj var alla antirasistiska organisationer välkomna att delta och därmed verkade kamratföreningen i folkfrontens anda i en vid bemärkelse. Den knöt också an till folkfrontstanken i sin argumentation. Detta syns på flera sätt i materialet. Bland annat framhåller Per Eriksson i ovan citerade ledare hur de frivilliga redan från början, trots Interbrigadernas kommunistiska dominans, var ett vapen för demokratin mot fascismen. Folkfrontsminnet fungerade som historisk resurs för att skapa trovärdighet och legitimitet åt kamratföreningen. Flera av de centrala gestalterna var Sovjettrogna kommunister hela livet, men genom att lyfta fram sitt historiska arv – ett arv som framhölls som förebild inom hela vänstern – kunde man överbrygga de doktrinära skillnader som rådde mellan olika grupper. Det är tydligt att detta också fungerade, även om folkfrontstanken knappast nådde utanför vänstern. Från 70-talet och framåt deltog grupper från hela arbetarrörelsen på de spanienfrivilligas första majmanifestation; allt från Metallarbetareförbundet till autonoma anarkistiska nätverk. Folkfrontsidén om demokratisk enhet

längre Francofascismen som är huvudfienden, men i och med den gamla fascismens undergång har en ny börjat spira. För ett fritt Spanien nr 2 1977.

²⁸⁴ För ett fritt Spanien nr 1 1977.

²⁸⁵ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Manus och utkast, ”Den spanska demokratins lärdomar” – troligen ämnat för ett föredrag. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁸⁶ Salomon 1996, s. 105.

och brett samarbete kunde överbygga alla de ideologiska motsättningar som fanns dem emellan och intressant nog kunde den samtida antifascistiska enheten och respekten för de som stridit i Spanien även överbygga den centrala motsättningen som rådde kring hur det spanska inbördeskriget skulle förstås.²⁸⁷

För ett fritt Spanien i belysning av det samtida politiska klimatet

På 70-talet sammanföll ett flertal faktorer som kunde bidra till att förskjuta föreningens fokus från att arbeta mot en befintlig samtida diktatur till att anta en mer retrospektiv karaktär; föreningens åldrande medlemsskara, det radikala samhällsklimatet under 70-talet samt den spanska juntans borttyning och slutliga upplösning efter Francos död 1975 var de viktigaste. Svenska Finlandsfrivilligas tidning är intressant i jämförelse eftersom den hade minnesartiklar redan på 40-talet. Två faktorer kan ha bidragit till tidningarnas skilda fokus före 70-talet. Konflikten i Finland var över i och med slutet på andra världskriget och behovet av dagspolitisk agitation var således mindre. Samtidigt brottades de finlandsfrivilligas förbund med interna problem med moralen och minnet av insatsen som betydelselös. Detta slapp de spanienfrivilliga då de genom amnestin 1938 till och med blev offentligt erkända för sin insats. Således torde det interna behovet av en gemensam berättelse för sammanhållningen skull varit jämförelsevis mindre för de spanienfrivilliga samtidigt som behovet av en plattform för att bevara och sprida veteranernas minnen till om- och eftervärlden torde varit större. Utifrån ett minnesperspektiv är det kanske ännu mer angeläget att betrakta kamratföreningens roll i samtiden. De som var unga på 70-talet hade inte varit födda när inbördeskriget rasade och nästan hela den radikala 68-vänstern var i samma ålder som de Spanienfrivilliga varit när de drog i krig. Lika viktigt som att bevara vittnesmålen för eftervärlden var antagligen att sprida dem till sin samtid i syfte att befästa det ”lilla” sociala minnet av de spanienfrivilligas insats i kampen mot fascismen. 70-talet var på många vis ett motsägelsefullt decennium med en radikaliserad socialdemokrati som kritiserades hårt av en vänster som förvisso var livaktig, men också kraftigt splittrad – inte minst genom delningen mellan VPK och sovjetorienterade Arbetarpartiet Kommunisterna, APK, 1977, där APK tog med sig flera tongivande Spanienveteraner. Samtidigt förlorade Socialdemokraterna riksdagsvalet 1976, efter 44 års sammanhängande styre och Europa såg framväxten av nynazistiska rörelser.²⁸⁸

Folkfronten som socialt minne

Det finns emellertid flera tillfällen i För ett fritt Spanien där det mer traditionellt marxistiska åberopandet av arbetarklassolidaritet och arbetarrörelsens enhet får stå fram. Ordförande Per Eriksson går exempelvis hårt fram mot den bristande enheten på Första maj: ”borgerliga ideologier är ofta experter på finna nya metoder att splittra arbetarklassen. De metoder som praktiseras idag maoism, eurokommunism, nytrotskism och nyreformism. (sic)”.²⁸⁹ Att anklaga i stort sett samtliga samtida vänsterinriktningar för att vara borgerliga påfund går knappast samman väl med idén om enhet i försvaret av demokrati. Frågan är också vilken potential föreningen hade att nå utanför en vänsterkrets med sitt folkfrontsbudskap eller om den egentliga ambitionen ens var att göra det. Den ovan citerade ledaren från 1977 års nummer vänder sig faktiskt tydligt till en vänstersinnad eller till och med revolutionär läsare och har en ganska uppfordrande ton om att inte ställa sig några illusioner om att spanska inbördeskriget var någon revolution. I 70-talets mångfald av aktiva politiska grupper fanns de som framhöll den spanska revolutionen som ideal och ansåg att Komintern i praktiken bidragit till republikens förlust. Bland dessa fanns förutom den syndikalistiska rörelsen exempelvis trotskistiska Kommunistiska Arbetarförbundet, KAF, som gav ut Felix Morrors

²⁸⁷ I Svenska spanienfrivilligas kamratförenings korrespondensmaterial finns tiotals brev med inbjudningar och svar från allt från LO-förbund, SAC och APK. Korrespondens, Arbetarrörelsens arkiv. Stockholm.

²⁸⁸ Oredson 2003, 172 ff.

²⁸⁹ För ett fritt Spanien nr 1 1980.

Spanska inbördeskriget – revolution och kontrarevolution från 1938.²⁹⁰ De agiterade emot hela folkfrontstanken och jag tror att det var mot bakgrund av en sådan politisk diskussion som Per Erikssons ledare formulerades. Även om ledaren förstås också kan fungera som en deklaration till borgerliga mottagare om föreningens, och historiskt Internationella brigadernas, hederliga uppsåt som den ”politiska demokratis” försvarare så håller sig texten tydligt inom en vänsterdiskurs. Folkfronten i kamratföreningens tappning blev i praktiken en traditionellt marxistisk enhetsfront som sökte ena alla arbetarrörelsens grenar, men på en plattform som var utformad för att inkludera även borgerliga grupper.

Folkfronten i sovjetkommunistisk tappning

Den historiska bilden av folkfronten visas kanske allra tydligast när redaktören Per Eriksson tar in ett längre utdrag från den danske Spanienveteranen Villy Fuglsangs bok *Mot vad stod kampen och vilka stod i första linjen?* Utdragen är i stort sett en katalog av argument för varför alla de positioner som kommunisterna intog under inbördeskriget var fullständigt korrekta och hur anarkisterna förhindrade republikens sak. I artikeln förekommer dessutom föreställningen om att spanska inbördeskriget egentligen var en framgång då det uppehöll fascismen och därmed sköt upp andra världskriget, vilket bidrog till att Sovjetunionen senare hade kraft att omvandla kriget till ”ett antifascistiskt folkkrig”.²⁹¹ I denna utpräglade form av historiebruk framställs inte bara själva folkfrontstaktiken som en god idé utan också som en framgångsrik och helt korrekt genomförd strategi. Sådana tankegångar ges det i övrigt inte uttryck för i kamratföreningens tryckta material, vilket kanske har att göra med medlemmarnas olika traditioner. Att de förekom kan man dock se i korrespondens och i enskilda uttalanden och föredrag. Exempelvis blev Per Eriksson 1983 kontaktad av en Disa Wennerberg som varit på en föreläsning som hölls av en annan spanienfrivillig.²⁹² Hon hade reagerat starkt på ett flertal uttalanden om sovjetisk kärnkrafts bristfälliga säkerhet och att de ryska vapen som skickades till Spanien under inbördeskriget var av undermålig kvalitet. Mot det senare replikerade Per Eriksson med bestämdhet att ”beträffande de vapen vi fick från Sovjet var de av allra finaste kvalitet och mycket moderna för den tiden. Det gäller både vanliga gevär, maskingevär och flygmaskiner. Man skall aldrig använda lögn i propagandan /.../”.²⁹³ Ett citat som måhända bygger på en uppriktig återgivning av de sovjetiska vapen Per Eriksson fick tilldelat sig under sin tid i Spanien, men som knappast stämmer med de vittnesskildringar och rapporter som Beevor återger, vilka beskriver utslitna och omoderna vapen av varierande kaliber som sändes till brigadisterna.²⁹⁴

Frågan om de materiella förhållandena inom brigaderna verkar ha varit en öm punkt genom föreningens historia som återkommer i kommentarer och interna debatt åtskilliga gånger. Sista gången var 1990 då veteranen och medlemmen Åke Richter skickade en dementi som han krävde skulle publiceras i tidningen. Något som emellertid inte skedde. I brevet uttrycker han en stark indignation över att kamrater i minnesartiklar berättat om den bristande fältsjukvården på den republikanska sidan. Åke menar att detta är grovt förtal då organisationen var ”bra /.../ från bårbararna till läkarna” och berättar om några fall av hjältemod som han upplevde.²⁹⁵ Att åberopa personliga upplevelser som empiriskt underlag för generella uttalanden var ett retoriskt knep som flera frivilligveteraner använde.

²⁹⁰ Morrow, Felix, *Spanien 1931-1937: revolution och kontrarevolution*, 1976.

²⁹¹ För ett fritt Spanien 1982.

²⁹² Vad för organisation Disa tillhör är obekant men brevet är skrivet på sovjetiskt brevpapper med OS 1980-stämpel.

²⁹³ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Korrespondens, brev till Per Eriksson 1983-04-18. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

²⁹⁴ Beevor 2008, s. 193 f.

²⁹⁵ Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Korrespondens, ”För kännedom” 1990-03-19. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

Liknande historiebruk syns i ett par artiklar som tydligt avviker från det mer ödmjuka sättet att framhålla försvaret av demokratin genom sitt hårda försvar av Sovjetunionen. Typ-exemplet är en artikel i nummer ett från 1980 där spanienveteranen Gustav Ericson under rubriken "I den proletära internationalismens anda" drar kopplingar mellan spanien-solidariteten och den dagsaktuella konflikten i Afghanistan. "Sovjetunionens helhjärtade insatser" under inbördeskriget liknas vid den solidariska roll de spelade i Afghanistan 1980, menar skribenten som pekar på hur USA med CIA i spetsen agerar likt Franco i Spanien på 30-talet. De sovjetiska trupperna sprider fred, framhåller Ericson, och "all världens borgarklass och reaktionära drägg ryter och ylar när [USA:s] planer stäckes av den proletära internationalismens inneboende kraft."²⁹⁶ Det föreligger ett visst glapp mellan hur folkfronten används som samtida resurs för att ge bred trovärdighet åt kamratföreningen och hur den åberopas som historisk bild för att likna USA vid axelmakterna eller visa på Sovjetunionens obrutna korrekta handlande.

Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning och efterkrigstiden

Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning, nr 3 1959

Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning har redan presenterats i föregående kapitel, men i korthet kan den beskrivas som en oftast tolvsidig tidning "till medlemmarnas fromma", vilken kom ut kvartalsvis.²⁹⁷ Det kan vara svårt att få ett ordentligt grepp om tidningens innehåll varför jag har valt att lista rubrikerna och ingresserna ur ett slumpvis utvalt mellannummer, det vill säga ett nummer som inte domineras av ett speciellt jubileum, nämligen nr 3 1959:

Ledare: Curtis Campaigne – en välkommen gäst

Om WVF:s generalsekreterare som besöker förbundet

Förbundsnyheter

Inbjudan till höstmöte

107 nya medlemmar

²⁹⁶ För ett fritt Spanien nr. 1 1980.

²⁹⁷ Svenska finlandsfrivilligas tidning nr 1 1941.

Saknade medlemsavgifter från 300 medlemmar av 920

Två avlidna kamrater

Glada nyheter för våra invalider

Invalider på resa

Från WVF:s ungdomskurs i Aahus

”Hur skulle vi kunna eliminera det hot mot freden som fördomar och diskriminering utgör? Det var det stora problem som sysselsatte deltagarna i det treveckors seminarium

/.../”

Under sliten fana

[Återkommande inslag med medlemmars minnen från krigen.]

En svensk krigare återvänder

”En del av våra kamrater, som stupade för Finland, fick sin grav på slagfältet. En av dem har nu återfunnits.”

Svenskarna i Finlands Frihetskrig

”I samlingsverket ”Finlands frihetskrig” tryckt 1935, finns denna artikel av den kände finländske krigshistorikern, dåvarande jägarmajor J.O. Hannula”

Den 5 juli i Umeå och Hörnefors

”/.../ krigsinvaliden från Finland på besök hos vapenbröderna i Umeå.”

Finländsk resa sommaren 1959

[Veteran reser på stipendium från förbundet och besöker de gamla frontlinjerna.]

Då löjtnant Hallberg-Cuula stupade

[Vittnesskildring från det snöpliga dödsfallet 1942. Löjtnantens status som nazistikon nämns inte.]

Förbundet Svenska finlandsfrivilligas tidning: ideologisk inriktning?

I Förbundet Svenska finlandsfrivilligas tidning är de ideologiska diskurserna inte lika lätta att urskilja som i För ett fritt Spanien, vilket beror på flera faktorer. Tidningens större omfång innebär ett större antal skribenter och således en större bredd på perspektiven. Likaså var Förbundet svenska finlandsfrivilliga ett uttalat opolitiskt förbund (vilket förstås inte innebar att förbundet faktiskt var opolitiskt) som undvek alla partipolitiska frågor, undantaget en tydligt sovjetkritisk hållning. Istället menar jag att man kan utläsa en bredare hållning för att stärka de svensk-finska banden. ”Norden skall stå enat så länge det bebos av fria människor!” proklamerar en ledare 1942.²⁹⁸ Två artiklar ifrån 40-talet tar specifikt upp den nordiska gemenskapen. Gunnar Castrén skriver om ”Nordens enhet” i ett utdrag ur samlingen *Finland för Norden: uttalanden om det nordiska samarbetet* som tidningen citerar 1944.

Resonemanget är att Nordens största uppgift är att hitta tillbaka till enheten efter kriget; de nordiska länderna må ha stridit på olika fronter mot olika fiender för sin överlevnad som oberoende nationer, men i grunden har det varit samma kamp och samma öde.²⁹⁹ ”Nordismen in memorian” är titeln på en artikel från 1947 som behandlar de svårigheter som den nordiska ”sammanhållningen” står inför i efterkrigstiden, både materiellt och ”andligen”.³⁰⁰ Mer tydligt än så formuleras knappast förbundets värdegrund, med undantag för artiklar rörande Sovjetunionen. Tidningen tar tydligt ställning mot Sovjetunionens krigsskadestånd och i mer beslöjade ordalag riktas udden mot den svenska vänstern i artikeln ”Serum mot propaganda” där finlandsveteranerna uppmanas att motverka det förtal som utan vidare specificering påstås pågå mot Finland.³⁰¹ Direkt antikommunistiska åsikter yttrar sig i ett inlånat kåseri från finlandssvenska Vår Tid: ”Kommunismen har aldrig velat samla och locka den tänkande delen av ett folk/.../. Endast de omdömeslösa och i anden fattiga, som inte besitter demokratiska anor och frihetslängtan och tro på samhällelig evolution kan bli pålitliga

²⁹⁸ Förbundet Svenska finlandsfrivilligas tidning nr 4 1942.

²⁹⁹ Svenska finlandsfrivilligas tidning nr 5 1944.

³⁰⁰ Svenska finlandsfrivilligas tidning nr 3 1947.

³⁰¹ Svenska finlandsfrivilligas tidning nr 1 1949.

/.../”³⁰² Bortsett från dessa artiklar, och en handfull andra i samma stil och anda, är tidningens till synes enda ideologiska riktlinje den ”nordism” som jag nämnt ovan. Vanligtvis lämnas det politiska fältet därhän och endast individer och deras gärningar lyfts fram. Ett exempel är ledarsidans närmast ohejdat frikostiga beröm över den socialdemokratiska statsministern K.A. Fagerholm i samband med att den finska regeringen 1950 genomförde en höjning av krigsinvalidpensionen, vilken också omfattade invalider i de frivilligas led: ”Att K.A. Fagerholm är en kraftkarl och statsman har vi haft på känn lite var. Att han är en enkel, naturlig och trivsamt person har vi hört talas om – nu vet vi att han har hjärtat på rätta stället också. Vi tackar honom och högaktar honom.”³⁰³

En stor del av Föreningen svenska finlandsfrivilligas tidning ägnar sig åt att referera händelser i Finland och finsk kultur men tar inte direkt ställning till mycket annat än när det gäller kritik mot Sovjetunionen. Frågor såsom Finlands högervridning under 30-talet hanteras bara indirekt eller förringas, med undantag endast i recensionerna av proletärförfattaren Väinö Linnas *Upp, trälär!* och Jörn Donners *Nya boken om Vårt land* och *Världsboken*.³⁰⁴ Donner var vid tiden medlem i det kommunistiskt dominerade Demokratiska förbundet för Finlands folk. I recensionen av *Upp, trälär!*, mittendelen i Linnas trilogi *Här under polstjärnan* och den första skönlitterära boken som handlade om inbördeskriget, diskuteras författarens perspektiv på revolutionen tämligen öppensinnat och recensenten är översvallande positiv.³⁰⁵ Det positiva mottagandet av Donners två böcker, vilka är tänkta att ersätta två klassiska finska skolböcker från 1800-talet, är måhända mer anmärkningsvärt och recensenten hyser en uttalad skepsis mot Donners radikalism och respektlösa frispråkighet samtidigt som han är imponerad över resultatet.³⁰⁶ Det finns i Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning en ambition att främja alla kulturella band mellan länderna vilken också innebär ett främjande av icketraditionella kulturyttringar. Denna ambition växer fram som en separat inriktning från den ursprungligen kanske mest bärande tanken på ett rent militärt och taktiskt band länderna emellan.

Bilden av kriget och krigarna

Något som tydligt framstår i de historiska artiklarna och reflektionerna i För ett fritt Spanien är att kriget som sådant beskrivs i föga förskönande termer. Istället framhålls krigets brutalitet i kontrast till kamratskapet mellan mannarna och den uppoffring deltagandet innebar för de frivilliga.³⁰⁷ Jag vill hävda att hjältemyten speglar själva idén om kampen i rörelsen. För den progressive krigaren är inte striden som sådan ärofull. Istället är det uppoffringen, det hårdnackade motståndet mot fascism och förtryck och den beslutsamme arbetaren som gör sin plikt i klasskampen, som lyfts fram som förebild. Således ligger inte karaktären egentligen i prestationerna vid fronten, i hur orädd brigadisten var eller hur många han skjutit, utan i uppoffringen och den inre resan – i själva solidaritetshandlingen. Detta verkar stämma överens med en internationell tendens inom den kommunistiska rörelsen. Buchanan tar upp hur det brittiska kommunistpartiet använde flera frivilliga som representanter för rörelsen. Han beskriver hur de då fullständigt betonade hur de som personer representerade den kommunistiska människan genom sin kamp och personliga förvandling och tog fokus bort från de politiska skeendena och sammanhangen i Spanien.³⁰⁸ Buchanan uppfattar en mer långtgående tendens än jag kan se i För ett fritt Spanien, men det är tydligt att mer fokus läggs på den personliga upplevelsen och valet än på insatsens faktiska betydelse. Som allra tydligast

³⁰² Svenska finlandsfrivilligas tidning nr 4 1951.

³⁰³ Svenska finlandsfrivilligas tidning nr 1 1950.

³⁰⁴ Svenska finlandsfrivilligas tidning nr 4 1960, nr 4 1968, nr 5 1968.

³⁰⁵ Svenska finlandsfrivilligas tidning nr 4 1960.

³⁰⁶ Svenska finlandsfrivilligas tidning nr 4, nr 5 1968.

³⁰⁷ Ex. För ett fritt Spanien 1978, 1981.

³⁰⁸ Buchanan 2007, s. 139.

syns kanske detta i minnestexten över den bortgångne spanienveteranen Vilhelm Wickman som avslutas med parollen ”Din insats är historia!”.³⁰⁹

Svenska finlandsfrivilligas tidning framställer krigaren, särskilt när det gäller rörelsens centralgestalter, på ett helt annorlunda sätt. Fokus ligger på deras egenskaper, duglighet och meriter, mycket mer än bara på deras öden som en del av en rörelse. I nummer 5 1943 av Finlandsfrivilligas tidning finns exempelvis en lång artikel som beskriver den finska officerskåren, med fokus på dess centralgestalter och deras pragmatism, enkelhet och duglighet.³¹⁰ Numret efter tillägnas nästan helt den bortgångne general Linder, hans livsgärning och vad han betytt som chef för frivilligkåren. Mannerheims död 1951 följdes likaså av ett nummer vikt åt hans minne. Framför allt är det krigaren och ledaren Mannerheim som beröms med en inledande text som börjar i inbördeskrigets sista dagar då de svenska frivilliga mötte överbefälhavaren i egen hög person: ”han mönstrade oss med skarp blick och sade några ord till chef och trupp, valda på ett sådant sätt att envar förstod dem. Vi kände alla att vår överbefälhavare var en verklig man”. Texten övergår sedan till en hyllning av hans hela gärning: ”Städse fängslades jag av hans statsmannaklohet, antingen det gällde förhållandet mellan röda och vita - hans folkförsonande gärning kommer måhända att stå som det största av allt han har gjort /.../.”³¹¹ Numret innehåller fler hyllningar av Mannerheims person, men mest tillspetsad är följande mening: ”Furstar och folk världen över såg i Mannerheim en hjälte och förebild.”³¹² När *För ett fritt Spanien* exempelvis hyllar spanska kommunistpartiets stora agitator Dolores Ibarruri, ”La Passionaria”, ligger istället hela fokuset på hennes gestalt och passion för republikens och Folkfrontens sak. Personfokuseringen är närvarande men av ett helt annat slag.

Förbundet Svenska finlandsfrivilligas tidning följer de Finlandsfrivilliga vilka fortsatt sin militära bana som ambulanspersonal i Koreakriget.³¹³ Flera retrospektiva artiklar handlar också om svenska frivilliga i Norge under andra världskriget, i finska inbördeskriget och i Abessinien och Persien, främst med fokus på personerna vilka samtliga deltog i Vinterkriget.³¹⁴ Dessa artiklar kan läsas som en del i mytologiseringen av ”den frivillige” som en slags karaktär. Bortsett från den uppenbara funktionen att skapa sammanhållning genom att följa de frivilligas öden efter och före 1940-44 så fyller artiklarna än mängd andra funktioner. Dels skapar det en berättelse om frivilliga insatser i ett eget sammanhang, där de finlandsfrivilliga knyts till en större berättelse av svenska insatser utomlands, dels skapas bilden av den frivillige som en person med specifika egenskaper. George Mosse beskriver hur myten kring de tyska soldaternas upplevelser under första världskriget formades av en bildad minoritet i Weimarrepubliken. Det faktum att de soldater som beskrev sina erfarenheter kom ur en intellektuell mellanskiktssmiljö som i stor utsträckning var positiv till kriget, eller åtminstone beskrev det som en meningsfull upplevelse, skapade enligt Mosse, en bild i offentligheten av den tyske soldaten som var föga representativ.³¹⁵ Detsamma skulle jag vilja påstå sker i Finlandsfrivilligas tidning. Varken hjälteskildringar av svenska frivilligas äventyr i finska inbördeskriget och i Persien eller av ambulanspersonalen i Koreakriget, vilkas berättelser tidningen tryckte, är representativa berättelser om de frivilliga, men får ändå representera rörelsen.

Jag tror att fokuset på individerna, eller kanske snarare personligheterna, förstås bäst i koppling till den överpolitiska dimensionen som man kan se i förbundets artiklar och ledare.

³⁰⁹ Svenska spanienfrivilligas kamratförening. Manus och utkast, minnesord. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

³¹⁰ Svenska Frivilligkårens tidning nr 5 1943, s.

³¹¹ Förbundet svenska Finlandsfrivilligas tidning nr 1 1951.

³¹² Förbundet svenska Finlandsfrivilligas tidning nr 1 1951.

³¹³ Förbundet svenska Finlandsfrivilligas tidning nr 2 1951.

³¹⁴ Förbundet svenska Finlandsfrivilligas tidning nr 3, nr 4 1954, nr 1 1955, nr 3 1959.

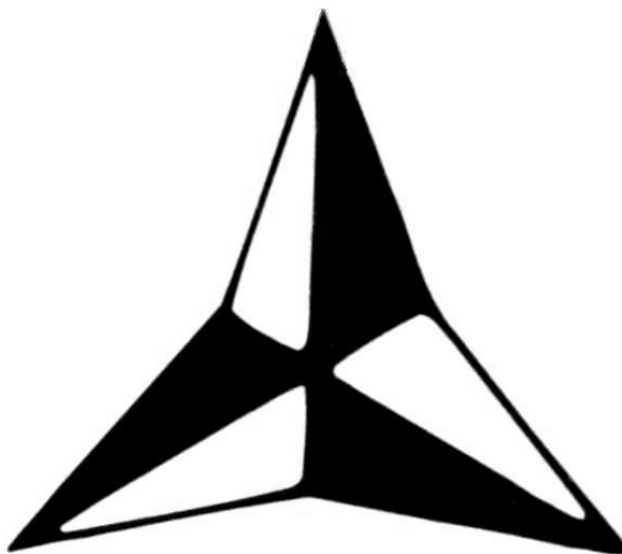
³¹⁵ Mosse 1990, s. 55.

Medan de Spanienfrivilliga genom sin socialistiska terminologi åberopade universella värden i vilka de frivilliga bara var en del av en historisk process, rör sig den finlandsfrivilliga propagandan i ett specifikt sammanhang. Det handlar om de nordiska egenskaperna och de frivilliga som förkroppsligar och representerar dessa. Därmed beskrivs inte de frivilliga som historiens eller klasskampens verktyg utan som de aktörer som skapar historien. Som den främsta av dessa historiens aktörer placeras Mannerheim själv. Förbundet svenska finlandsfrivilliga rör sig i en konservativ militär tradition och även om de värden och personer som lyfts fram och hyllas inte behöver vara konservativa i sig så är terminologin och förståelsen konservativ. Således är det starka individer och aktörer, med handlingskraft och social ansvarskänsla för sina mannar och de svaga, som lyfts fram och får representera rörelsen eller hyllas.

4 . 4. Symbolkulturen

Ett uttryck för frivilligföreningarnas minneskultur som förtjänar att nämnas är de symboler som användes för att representera föreningarna visuellt. Bland dessa finns två symboler utmärkande och återkommande under större delen av förbundens aktiva perioder.

De spanienfrivilliga använde sig av en treuddad stjärna som var brett använd inom spanska republiken och inte minst inom Internationella brigaderna. De tre uddarna representerade frihet, jämlikhet och solidaritet och stjärnan prydde allt från den republikanska flagga kamratföreningen förde i sitt Förstamajtåg till förstasidan av *För ett fritt Spanien*.

Stjärnan hade en historisk förankring i kriget de frivilliga deltog i men dess symbolik är helt och hållet universell. Stjärnan som ofta är avbildad i rött har ett budskap om ett idealsamhälle (frihet, jämlikhet, solidaritet) och knyter an till den mer traditionellt socialistiska femuddiga stjärnan.

Bland Förbundet svenska finlandsfrivilligas symboler sticker det så kallade ”frivilligkorset” ut genom sin genomarbetade och talande symbolik. Korset utformades på förbundets beställning för att bäras av de frivilliga och godkändes 1955 godkändes av kungl Maj:t. I förbundets tidning spenderas stort utrymme och flera artiklar på hur frivilligkorsen utformas och hur de skall bäras, samt förhandlingarna kring om de skall kunna bäras till uniform.³¹⁶ Minnesmärket kunde kvitteras ut av alla som deltagit i vinterkriget eller fortsättningskriget utan anmärkningar och finska soldater som ansågs särskilt förtjänta, samt sedermera medlemmar i Förbundet svensk finlandsfrivilliga som gjort en stor insats för förbundet eller rörelsen. År

³¹⁶ Förbundet svenska Finlandsfrivilligas tidning nr 1, nr 2, nr 3 1953, nr 3 1955.

1998 hade ungefär 1100 minnesmärken delats ut, vilket tyder på att det endast var medlemmar i förbundet som faktiskt hämtade ut medaljen.³¹⁷

Korset utgick ifrån de finlandsfrivilligas symbol; ett svärd bakom en rundsköld i blått och vitt placerat på ett järnkors och omgivet av en cirkel stiliserat gransris.

Korsets symbolik är historiskt specifik till sin utformning. Svärdet symboliserar de frivilligas väpnade kamp, skölden Finlands försvar. Granriset hade burits på emblemen av de frivilliga i fortsättningskriget men hade sitt ursprung i den grankvist som bars i hatten av vita sidans soldater under finska inbördeskriget. Järnkorset påminner till sin utformning starkt om det finska Mannerheimkorset och har estetiskt starkare släktskap med den tyska medaljtraditionen än den svenska.

Det är slående hur väl de båda symbolerna förkroppsligade de minneskulturer de båda föreningarna utvecklade under efterkrigstiden. Spanienveteranerna använde konsekvent sitt minne som en dagspolitisk resurs för att uppnå konkreta mål eller stötta kommunistisk politik. För dem handlade minnet av frivilliginsatsen om att ta strid för universella ideal såsom de den treuddade stjärnan symboliserar. De finlandsfrivilligas minne var istället bakåtblickande och historiskt förankrat. Deras minne av frivilliginsatsen var kopplat till en konservativ idétradition om unika band mellan de nordiska ”brödrafolken”. Frivilligkorset och dess historiskt specifika och krigiska symbolik är en tydlig illustration av detta sociala minne.

4. 5. Kapitelsammanfattning

Två föreningar mötte efterkrigstiden; ett förbund som organiserade en minoritet av de finlandsfrivilliga – drygt var tionde – med bas inom yrkesofficerskåren och med lokaler i Karlbergs militärhögskola samt en kamratförening för spanienveteraner med bas i den vänsterpolitiskt, främst kommunistiskt, organiserade arbetarklassen, som omfattade drygt hälften av de levande spanienveteranerna. I egenskap av minnesföreningar påminner de om varandra men den internationella situationen de verkade i var lika disparat som deras föreningskultur.

³¹⁷ Förbundet svenska Finlandsfrivilligas tidning jubileumsnummer 2000.

Trots väldigt olika bas och väldigt olika förutsättningar, både sett till medlemsunderlag och resurser, finns det en del påtagliga likheter i föreningarnas utveckling. En del faktorer var naturliga, såsom föreningsmedlemmarna åldrande och därmed vikten av att rekrytera yngre till organisationerna, och föreningarnas funktion som socialt skyddsnät för de åldrande och ofta invalidiserade medlemmarna. Annat var en följd av politiska faktorer som att de spanienfrivilliga utvecklade sig till en allt mer minnesinriktad förening efter francodiktaturens fall, vilket man kan se hos Förbundet svenska Finlandsfrivilliga redan 1947, eller att de på grund av sin närhet till SKP inriktade sig mer på fred och mindre på antifascistisk folkfront i samma skede som Svenska Fredskommittén grundades. Däremot är de bidragande faktorerna till att finlandsveteranerna sökte medlemskap i en internationell sammanslutning för fredssträvande veteraner betydligt mer höljd i dunkel.

I sin föreningskultur kom de två organisationerna dock aldrig att likna varandra. Finlandsveteranerna umgicks under ceremoniella former med militär prägel och symboliska handlingar såsom kransnedläggningar, flaggceremonier och medaljutdelningar. Spanienveteranerna fokuserade däremot sin verksamhet på olika typer av konkreta solidaritetshandlingar och de ceremoniella delarna inskränkte sig till bärandet av svarta baskrar, förandet av Internationella brigadernas flagga och sjungandet av Internationalen.

De spanienfrivilligas kamratförening var mer aktivistiskt inriktat vilket kan skönjas i deras mer aktiva användande av historiebruk. Kamratföreningen höll idén om den breda folkfronten levande. I praktiken gjordes detta på två plan. Dels ur en aktivistisk synvinkel där föreningens målsättningar att skapa antifascistisk enhet genom att ena olika politiska grupper och hålla det utvalda minnet av spanska inbördeskriget vid liv genom en anpassning till en bredare demokratisk diskurs och hegemoni. Dels ur en ren agitatorisk, och mer eller mindre stalinistisk synvinkel, där föreningens medlemmar använde sin historiska bild av spanska inbördeskriget för att försvara Sovjetunionens utrikespolitik i Afghanistan eller angripa USA:s politik i Vietnam eller Nicaragua.

Förbundet svenska finlandsfrivilliga antog en närmast ”överpolitisk” hållning där stora idéer om brödraskap mellan de fria nordiska folken och skydd av Finlands självständighet och demokrati använts för att ge en mening i den korta frivilliginsatsen under Vinterkriget. Man skapade en idé överordnad det faktum att en väldigt stor del av de Finlandsfrivilliga under fortsättningskriget var nazister eller åtminstone Tysklandsvänliga.

I kapitlet har jag försökt fånga föreningarnas interna kultur och deras historiesyn och hur de sociala minnena av de skeenden som en gång födde dem hölls vid liv. Hos Förbundet svenska finlandsfrivilliga kan man se en glidning, från den aktivistiska antikommunistiska hållning, som tydligast exemplifieras av överste Åkermans tal på tioårsjubileet 1950, till ett annat slags socialt minne där erfarenheterna av krigen användes i en fredsdiskurs, inom ramen för World Veterans Foundations. Svenska spanienfrivilligas kamratförenings ”lilla” sociala minne var mer beständigt. Även om de tog upp den fredslinje som drevs av Svenska fredskommittén under främst 50-talet så hölls folkfrontsidén aktuell under hela perioden, Troligen på grund av francokulturens överlevnad och att folkfrontstaktiken var en levande strategi inom den samtida svenska vänstern (under 70-talet blev den till och med aktuell i den svenska utrikespolitiken). Idén om ett återförenande eller åtminstone en försvarsunion mellan Sverige och Finland framstår däremot som allt mer inaktuell. Att Förbundet svenska finlandsfrivilliga riktade sig främst mot interna, socialt sammanbindande och ceremoniella aktiviteter är antagligen ett symptom på detta. Omorienteringen mot ett fredssträvande arbete bör ses som ett tecken på att idéerna ansågs mindre aktuella även inom, åtminstone delar av, förbundet.

Härmed har vi gått igenom Svenska spanienfrivilligas kamratförenings och Förbundet svenska finlandsfrivilligas utveckling, från ett manifesterande av en idé om att göra en väpnad insats utomlands, till två minnesvårdande organisationer som präglades av sin samtid och

omgivning och som bedrev insamlingsprojekt för hjärtefrågor och vårdande om sina sociala minnen. Detta framstår som en anpassning till ett omgivande svenskt samhälle präglad av sin position som ickestridande under världskriget och, åtminstone formellt, neutralt i det påföljande Kalla kriget. Förbundet svenska finlandsfrivilliga utvecklade sig mot ett politiskt nedtonat förbund som var präglad av traditionell militär kultur i den interna verksamheten men som utåt arbetade för fred, nedrustning och svensk-finskt kulturutbyte, men det framstår också som ganska långt ifrån den tidsanda som växte fram i det sena 60-talets och 70-talets Sverige. De spanienfrivilligas kamratförening befann sig däremot, genom både sitt framhållande av försvaret för den borgerliga demokratin och genom sin radikala förankring, betydligt mer i takt med tiden. Att verkligen fånga föreningarnas genomslag i eller i närhet till det samtida ”stora” kollektiva minnet kräver dock en annan form av undersökning och de monumentprojekt som veteranföreningarna inledde på 70-talet är lämpliga att behandla i nästa kapitel.

5. Monumenten: Det sociala minnet hugget i sten och gjutet i järn

Som en närmast obligatorisk del av att värna det sociala minnet är uppförandet av monument. I länder som direkt drabbats av krig finns fysiska spår kvar, ofta medvetet bevarade som en del av den kollektiva minnesprocessen. De spår i samhället som inte syns, inte minst de människor som fallit på slagfältet eller som civila offer, hedras med monument uppförda på regeringsinitiativ. I Sverige, som inte legat officiellt i krig på 200 år, är avsaknaden av moderna krigsmonument något som utmärker landet från större delen av omvärlden. De flesta orter har till och med ett uttalat förbud mot krigsminnen i det offentliga rummet. För grupper som formerats kring minnet av en krigsinsats är vikten av en fysisk minnesplats påtaglig. Detta gäller inte minst för en förening med tydligt ceremoniellt präglad verksamhet, såsom Förbundet svenska finlandsfrivilliga. Det var emellertid först på 70-talet som planer på ett frivilligmonument i Sverige började realiseras. Återigen kan man se tydliga paralleller mellan föreningarnas verksamhet, men också skillnader i tillvägagångssätt som kan kopplas till föreningarnas skilda bas och tradition.

Att studera tillkomsten av ett minnesmonument är på flera sätt intressant för en studie som denna. Dels är det intressant att studera vilken betydelse ett monument hade för åldrande föreningar såsom ett förkroppsligande av deras "lilla" sociala minne och en beständig och betydelsebärande plats. Dels, och kanske ännu mer, är det intressant att studera hur själva projekten genomfördes och i vilken mån förhandlingar med andra grupperingar och anpassning till det "stora" kollektiva minnet tvingade fram kompromisser kring monumentens symbolik och utformning.

Monument spelar i historiebruk en oerhört central roll för att levandegöra och beskriva ett historiskt skeende. Jay Winter, som undersökt kulturen kring krigsmonument efter första världskriget, behandlar minnesmonument som både ett uttryck för ett kollektivt minne, såsom nationens offer eller liknande "stora" föreställningar och en plats för att kanalisera den personliga upplevelsen av förlust.³¹⁸ I vilken mån de svenska frivilligskulpturerna stämmer in på en sådan beskrivning kommer vi att se.

5. 1. Spanienfrivilligas monument, La Mano

Trots att Förbundet svenska finlandsfrivilliga hade stor erfarenhet av arbete med krigsmonument i Finland var det Svenska spanienfrivilligas kamratförbund som var först ut med att påbörja arbetet med ett svenskt frivilligmonument.

Hos kamratföreningen dyker frågan upp i materialet först 1973, men flera kommentarer från medlemmar pekar mot att föreningen redan tidigare haft planer på att försöka uppföra ett svenskt monument över de stupade spanienfrivilliga. Bland annat framgår det i en brev-växling mellan Conny Andersson och Knut Olsson, som inte var medlem i kamratföreningen men som varit en centralgestalt inom frivilligrörelsen, att den senare drivit frågan i kommunfullmäktige 1971 men inte fått något gensvar "den gången".³¹⁹ Då hans förslag inte lämnade några spår i fullmäktigeprotokollen tycks hans idé ha fallit platt.

³¹⁸ Winter 2005, s. 78 ff.

³¹⁹ Olsson uttrycker också missnöje över att han som initiativtagare till Svenska frontkämparnas stödförbund inte fått delta som organisatör av "aktionen". Knut Olsson hade av hälsoskäl lämnat den organiserade politiken när La Manoprojektet genomfördes. Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening: Handlingar rörande La Mano-monumentet, brev till Conny Andersson 1975-01-13. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

Projektet påbörjas

Projektet blev på allvar möjligt 1974 när kamratföreningen skickade in en förfrågan om att få en plats upplåten för ett monument över de stupade svenskarna i Spanien 1936-38, vilket föreningen skulle bekosta med insamlade medel. VPK lade en motion om detta:

Stockholms kommunfullmäktiges motioner

1974 nr 85

Motion

Av herr Arne Söderqvist m.fl. (vpk) angående upplåtande av plats för minnessten över de svenskar som stupade i det spanska inbördeskriget

Det har nu gått 35 år sedan det spanska inbördeskriget slutade med ett fascistiskt maktövertagande. I denna kamp skedde en mönstring av den internationella arbetarklassen för att delta i försvaret av den spanska republiken och dess folk mot den inhemska fascismen, stödd av den tyska och italienska fascismen. Även den svenska arbetarklassen visade på olika sätt sin solidaritet med det spanska folket.

Av de omkring 500 svenskar som deltog i kampen på regeringens sida stupade närmare en tredjedel – drygt 170 man. Sedan lång tid har de överlevande pläderat för att en minnessten skall resas på lämplig offentlig plats i Stockholm för att hedra de stupade.

De Spanienfrivilliga avser att genom en insamling täcka kostnaderna för resandet av en sten, men vill vara förvissade om att få en lämplig plats i Stockholm upplåten för ändamålet.

Med hänvisning till ovanstående hemställes att kommunfullmäktige måtte besluta upplåta lämplig plats för resande av en dylik sten

Stockholm den 17 juni 1974³²⁰

Efter att park- och idrottsnämnden sänt förfrågan till parkförvaltningen om att de i samråd med konstnämnden för utsmyckning av allmänna platser och de Spanienfrivilligas kommitté skulle ta fram ett förslag togs efter en tids förhandlingar beslutet att avsätta en plats vid övre delen av Katarinavägen, med utsikt mot Strömmen.³²¹

Tävling och insamling

När platsen var upplåten startade föreningen en tävling i samarbete med Konstnärernas riksorganisation (KRO) för att få fram förslag på monumentets utformning. För att bekosta verket startade föreningen en insamling. Det finns inget material som visar hur samarbetet inleddes, men spanienrörelsen hade engagerat otaliga konstnärer så det är troligt att det fanns personliga kopplingar mellan veteranerna och profiler inom KRO. Följande uppmaning skickades ut till fackliga organisationer och läns- och lokaltidningar runt om i Sverige den 24:e januari 1975:

Till organisationer och enskilda!

35 år har gått sedan det spanska inbördeskriget slutade. I kampen för den spanska republiken och dess folk, mot den inhemska fascismen och dess tysk-italienska förbundna deltog omkring 500 svenskar. Av dessa stupade över en tredjedel – drygt 170 man.

/.../

Många monument i vårt land erinrar om förtjanta medborgare och gärningar. Det har länge framstått som naturligt och angeläget att även de svenskar som offrade sina liv i kampen för den spanska demokratin skall hedras med ett minnesmärke.

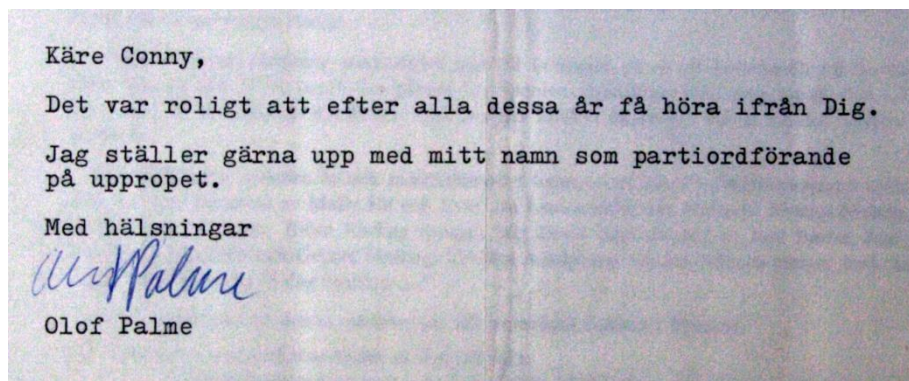
/.../

³²⁰ Stockholms kommunfullmäktige: kommunfullmäktiges motioner 1974 nr 85. Stockholms stadsarkiv.

³²¹ Stockholms kommunfullmäktige: 1974, Utlåtande 269. Stockholms stadsarkiv.

Därför vädjar vi till er om ekonomiskt stöd. De flesta i vårt land är anhängare av det demokratiska statsskicket. Vi hyser därför gott hopp om att snart kunna ge huvudstaden ett konstverk som förevigar minnet av de många män, som gav sina liv i försvaret av demokratin.

Uppmaningen hade en mängd namnkunniga underskrifter; bland andra Hans Alfredson, Albin Amelin, Stig Claesson, Tage Danielsson, Allan Edvall, Tage Erlander, C.H. Hermansson, Stig Järrel, Ivar Lo-Johansson och Olof Palme.³²² När man läser följande brev från Olof Palme är det tydligt att kamratföreningen befann sig i ett gynnsamt läge:

Käre Conny,
 Det var roligt att efter alla dessa år få höra ifrån Dig.
 Jag ställer gärna upp med mitt namn som partiordförande på uppropet.
 Med hälsningar
 Olof Palme

Tävlingen avgjordes genom att en jury från KRO tillsammans med Conny Andersson bedömde förslagen och korade en vinnare som fick 15 000 kr i pris. Vinnande förslag blev Liss Erikssons monument i röd Vångagranit, "La Mano". En staty utformad för att föra tankarna till armar som växer samman till en öppen hand "enad styrka i kampen" som Liss uttrycker det i en intervju med Aftonbladet.³²³ I statyns sockel fanns plats för inskriptionen:

Av 500 svenskar som åren 1936-38 kämpade för Spaniens demokrati stupade var tredje. De gav sitt yttersta vid Madrid, Jarama, Guadalajara, Brunete, Teruel, Aragon, Ebro. Vandrare, stanna – minns dem med stolthet.

Projektet och historiens vingslag

När vinnaren var korad och insamlingen började närma sig sitt mål skärptes motsättningarna i Spanien mellan den vacklande regimen och motståndsrörelsen. I det tidigare nämnda brevet från Knut Olsson skriver denne att kamratföreningens framgång med att få plats upplåten för monumentet antagligen berodde på att de ordnade finansieringen själva. 1975 låg emellertid Spanienfrågan så rätt i tiden att Socialdemokraterna i Stockholm valde att ta initiativ för att bestrida kostnaderna:

Inkom 75.09.04 Drätsroteln

Till Stockholms kommunfullmäktige

/.../

Partisekreterare Sten Andersson har i denna situation väckt tanken, att om Stockholms kommun vore villig att bestrida de kostnader som monumentet drar och som nu är i det närmaste säkerställda skulle de insamlade medlen därmed kunna ställas oavkortade till den spanska motståndsrörelsen förfogande.

Detta skulle i synnerlig grad motsvara Kamratföreningens önskemål och ligga väl i linje, såväl med den idé som låg till grund för insamlingens genomförande, som ytterst med den insats vilken de stupade bekräftade med sina liv och som monumentet avser att föreviga.

Vi anhåller med hänvisning till ovanstående att Stockholms Kommun beslutar bestrida kostnaderna för monumentets framställning och uppsättande på av staden anvisad plats, motsvarande de

³²² Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Handlingar rörande La Mano-monumentet, "Till organisationer och enskilda!". Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm

³²³ Aftonbladet 1975-09-09.

150 000 kr som utgör skulptörens vederlag för själva monumentet samt de 15 000 kr som dess framtagning genom själva tävlingsförfarandet förutsatte.

För Svenska Spanienfrivilligas Kamratförening

Conny Andersson, Per Eriksson, Sixten Rogeby³²⁴

Socialdemokraterna John-Olof Persson och Thorsten Sundström utformade en promemoria där de hemställde åt kommunstyrelsen att ”rekommendera park- och idrottsnämnden att ställa medel till förfogande för framställning och uppsättande av ett monument över de stupade i Spanien åren 1936-1938”, vilket också kommunstyrelsen valde att göra.³²⁵

Den enda reservationen kom från det moderata borgarrådet Lennart Blom som yttrade sig på följande sätt i ett särskilt uttalande:

Frågan huruvida kommunen skall bekosta monumentet skall givetvis behandlas på sedvanligt sätt. Detta innebär att ärendet i vederbörlig ordning handlägges av kostnaden för utsmyckning av allmänna platser och av park- och idrottsnämnden. Erfordras tilläggsanslag aktualiseras detta ärende i särskild ordning.

Därutöver vill jag uttrycka min förvåning över att de fördragande borgarråden vidhåller sin motivering att kommunen skall påtaga sig kostnaderna för framställningen och upprättandet av monumentet ”De insamlade medlen skulle därmed oavkortat kunna ställas till den spanska motståndsrörelsens förfogande.”

Det är sålunda uppenbart att de bägge fördragande borgarråden avser att söka kringgå det ovillkorliga förbudet för kommunen att ställa medel till förfogande för ändamål som ligger utanför kommunens kompetens, exempelvis ekonomiskt stöd till motståndsrörelser.³²⁶

Borgarrådet Blom håller tämligen låg profil kring vad han anser om de Spanienfrivilliga och deras insats eller om den spanska motståndsrörelsen. Det är svårt att utläsa om han egentligen anser själva den politiska ståndpunkten som orimlig eller om han faktiskt är skeptisk till förfarandet och endast yttrar sig utifrån den klassiska moderata ståndpunkten att den politiska inblandningen bör hållas till ett minimum. Hans inlägg fick heller ingen påföljd så vi lär inte få veta mer om hans tankar. Stockholms kommun beslutade att bestrida kostnaderna för monumentet. Hur de insamlade medlen användes går att läsa i maoistiska Gnistan's tämligen syrliga notis:

/.../ Ca 180 000 kronor hade kommit in då kommunfullmäktige i Stockholm beslutade att kommunen skulle bekosta monumentet.

-Då föreslog socialdemokraternas partisekreterare Sten Andersson att de insamlade pengarna skulle delas lika mellan socialdemokrater och ”kommunister” i Spanien. Och så blev det. Det berättar Conny Andersson, vice ordförande i kamratföreningen för GNISTAN.

Efter det att monumentet avtäckts kommer kamratföreningen få in en del pengar genom försäljning av miniatyrstatyeter. /.../ Pengarna man får in för detta kommer inte att gå till socialdemokrater och revisionister, utan direkt till politiska fångars familjer.³²⁷

³²⁴ Stockholms kommunfullmäktige: Skrivelse 1975-09-04. Stockholms stadsarkiv.

³²⁵ Stockholms kommunfullmäktige: kommunfullmäktige protokoll 1975-09-08. Stockholms stadsarkiv.

³²⁶ Stockholms kommunfullmäktige/Park och fritidsnämnden: Särskilt uttalande 1975-09-10. Stockholms stadsarkiv.

³²⁷ Gnistan nr 23 1977.

Invigningen

Foto: För ett Fritt Spanien 1977.

La Mano invigdes 11 juni 1977 inför en publik på ungefär 500 personer. Två av huvudtalarna var LO:s ordförande Gunnar Nilsson och den socialdemokratiske landshövdingen Hjalmar Mehr. Deras tal visar tydligt på den betydelse som de spanienfrivilliga givits då deras insats blir omfattad av den bredare socialdemokratin, varför jag valt att citera dem båda i sin helhet. Gunnar Nilsson:

Kamrater, spanienfrivilliga, invigningsdeltagare: La Mano – öppen hand – är ett monument över det arbetande folkets kamp. Idéer om internationell solidaritet och drömmar om gemenskap över gränserna.

Med La Mano får Stockholm och Söder ett manifesterat uttryck för att Sveriges historia inte bara är dess kungars och deras erövringståg. Nej folkets historia rymmer unga arbetare som med vapen i hand drog ut för att försvara demokratin mot den framvällande fascismen.

Arbetarrörelsens organisationer över hela världen ställde upp för demokratin med olika solidaritetsaktioner. När Internationella brigaden kallade, kände sig många manade att föra kampen där striden stod; att i direkt handling våga livet för det man trodde på.

De frivilligas insatser vid Spaniens fronter blev ett unikt uttryck för arbetarrörelsens internationalism.

Sammansvetsade – inte av sold, nationalitet eller religion – utan av idéer om solidaritet och demokrati stred människor från 54 nationer mot den gemensamma fienden.

”La Mano” är främst en hyllning till de 500 svenskar som åren 1936-38 kämpade för Spaniens sak. Till dem som stupade, som sårades eller gav en del av sin ungdom.

Men ”La Mano” måste också ses som en uppmaning att inte ge upp kampen, att vi måste fortsätta arbetet för ett fritt Spanien – för demokratin i världen!³²⁸

Det är högst påtagligt hur noninterventionsavtalet och socialdemokratins roll utelämnas. På intet sätt framgår heller att det var ytterst få organiserade socialdemokrater som reste till Spanien och liksom i tidigare promemorior och motioner är det ett bredare demokratiskt ideal de Spanienfrivilliga får representera, trots att det är tveksamt huruvida de själva faktiskt var förespråkare av borgerlig demokrati. Hjalmar Mehrs tal påminner mer uttalat om västdemokratiernas svek, men det är också här oklart vilken roll de socialdemokratiska partierna spelade i sveket:

I mer än fyra decennier har Spanien varit den västerländska demokratins sjuka samvete. Världens demokratier svek det spanska folket på skändligaste sätt under inbördeskriget och hela tiden därefter.

Men om regeringarna och parlamenten svek, så väckte det fascistiska överfallet på den lagliga regeringen och den spanska demokratin en oerhörd indignation på folkdjupet i Europa, hos arbetarklassen och breda skick av de intellektuella. Frivilliga från 54 nationaliteter strömmade till trots att det överallt i den hycklande noninterventionens anda var belagt med stränga straff för dessa frivilliga, som var beredda att offra sina liv för demokratins och frihetens skull.

Solidariteten bestraffades, tillträde var endast tillåtet för fascister. Av de 500 svenska frivilliga i Spanien stupade närmare en tredjedel. De gav sina liv för frihetens sak, för demokratin och den internationella solidariteten, för lagens och rättens principer, för humanitet, upplysning, framåtskridande och materiellt välstånd, för det arbetande folket.

Deras minne lever i Spanien!

Genom det monument av skulptören Liss Eriksson som idag invigs hugfästes deras minne även i vårt land.³²⁹

Båda talen representerar den historiska bilden av västmakternas svek och arbetarklassens solidaritet på gräsrotsnivå. Socialdemokratin blir osynlig i berättelsen. På så vis stämmer talen väl överens med det ”lilla” sociala minne som kamratföreningen stod för och som undvek att häfta skuld vid sidor inom vänstern, tveklöst för att främja enhet och samarbete.

Arbetaren som ensam kritiker av invigningen

Den syndikalistiska rörelsen stod för en annan berättelse om stalinistiskt svek och intrigerande. Liksom tidigare är det SAC:s tidning *Arbetaren* som formulerar kritik mot kamratföreningens verksamhet. Spanienveteranen och anarkisten Nisse Lätt reagerar starkt på de socialdemokratiska talen under invigningen av La Mano i en artikel i *Arbetaren* den 24:e juni som inleds med frågan; ”Hur kan socialdemokraterna ha mage att stå inför de spanienfrivilliga och inför deras stupade kamraters minne skryta över sina insatser?”. Lätt tecknar en snabb historisk översikt över spanska inbördeskriget där han pekar ut franske presidenten Léon Blum som hjärnan bakom noninterventionspakten och Per-Albin Hanssons regering som närmast ensamt ansvarig för att spanienfrivilliga hotades med fängelsestraff.³³⁰ Hans inlägg är, liksom hans självbiografi, extremt polemiskt och den som inte har tillgång till de åsyftade socialdemokratiska talen får intrycket av att de bestod av ren partipropaganda.³³¹ Kritiken kan i sanningens namn sägas vara lite orättvis vad gäller Hjalmar Mehr som i sin funktion som ordförande för det socialdemokratiska studentförbundet försökt få till stånd en

³²⁸ Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Handlingar rörande La Mano-monumentet, tal av Gunnar Nilsson. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

³²⁹ Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Handlingar rörande La Mano-monumentet, tal av Hjalmar Mehr. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

³³⁰ *Arbetaren* 1977-06-24.

³³¹ Lätt, Nisse, *En svensk anarkist berättar: minnesbilder ur Nisse Lätts liv som agitator och kämpe för de frihetliga idéerna*, 1993.

solidaritetsrörelse redan i juli 1936.³³² Kanske är detta en orsak till att det inte blev någon medial följd artikeln över huvud taget. Istället får den stå som ensamt kritiskt inlägg i det hav av positiv uppmärksamhet som följde på Svenska spanienfrivilligas kamratförenings allra mest omfattande projekt. Det är också anmärkningsvärt att Lätt, som i sin självbiografi angriper marxister regelmässigt och med hetta, väljer att i artikeln endast kommentera socialdemokratins svek mot spanska republiken. Inte heller någon av tidningarna inom ML-rörelsen eller den trotskistiska vänstern skriver om vare sig insamlingen eller invigningen, utom den korta notisen i Gnistan jag citerat ovan. Kanske beror detta på att de ”unga” vänstergruppernas organ var fullt upptagna med att rapportera om pågående politik och kamp. Med tanke på att spanska inbördeskriget precis samtidigt blivit aktuellt genom Franco-regimens gradvisa upplösning är det inte orimligt att ana svårigheter när det gällde hur de frivilliga skulle hanteras. Istället är det APK:s Norrskensflamman och VPK:s Ny Dag som lägger flest spaltmeter på La Mano. Dessa båda partier hade starkast kopplingar till kamratföreningen (även om det framgår i den interna korrespondensen att ett par av de frivilliga brukade gå med i det maoistiska tåget på Första maj³³³) och tillhörde i någon bemärkelse den ”gamla” vänstern med obrutna organisatoriska band till inbördeskrigets dagar och med band till Östblocket.³³⁴ Som vi har sett tidigare är Arbetaren den enda svenska tidningen som, åtminstone mig veterligen, konsekvent kritiserar kamratföreningen och dess historiska bild av vänsterenhet under inbördeskriget, dock utan att kritisera de frivilligas personliga insatser och offer.

La Mano. Foto: Författaren.

³³² Lundvik 1982, s. 58.

³³³ Svenska spanienfrivilligas kamratförening: Årsmötesprotokoll 1967, 1968. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

³³⁴ I APK:s fall var ju splittringen från VPK en reaktion mot VPK:s gradvisa förändring och omdirigering från Sovjet mot eurokommunism och innebar att APK orienterade sig mot kommunistpartiets traditionella linje. Det, menar jag, skiljer sig från den maoistiska vänsterns splittring från VPK på 60-talet, vilken istället bestod av en nyorientering, även om den förstås åberopade historiska rötter i perioden innan Stalins död.

Utblick

La Mano har sedan invigningen varit en samlingspunkt för kamratföreningens och sedermera Svenska Spanienfrivilligas vänner³³⁵ minneshögtider i Stockholm, som årligen genomförs på Första maj.³³⁶ Intressant nog var det i England också först på 70-talet som syskonföreningen International Brigaders Association började ta initiativ att uppföra minnesmonument, men det återkommer jag till i kapitlets avslutning.³³⁷

5. 2. Finlandsfrivilligas monument och Finlandsparken

Förbundet svenska finlandsfrivilliga var, som det framgick i tidigare kapitel, delaktiga i uppförandet av flera minnesmonument och tiotals minnesplattor. De flesta finns i Finland, i mer eller mindre direkt anslutning till de skådeplatser där svenska frivilliga gjorde en insats. Emellertid finns också ett större monument i Sverige, i Finlandsparken vid Värtahamnen i Stockholm. Detta är dock inte är något renodlat frivilligmonument. Istället är det en skulptur som symboliskt omfattar de historiska och kulturella banden mellan Finland och Sverige, men med betoning på bland annat frivilligrörelsen 1939-44, vilket kom att genomföras som ett samarbetsprojekt. Även om det inte är ett utpräglat frivilligmonument som La Mano är ändå relevant att för en undersökning och jämförelse.

Det framgår av mötesprotokoll att tanken på ett specifikt monument på svensk mark över frivilligrörelserna från Finlandskrigen föddes när föreningen följde Svenska spanienfrivilligas kamratförenings arbete med La Mano från 1975 och framåt.³³⁸ Styrelsemedlemmarna betraktade La Mano-projektet som en öppning för att skapa ett motsvarande monument över sin egen solidaritetsrörelse. Föreningsmaterialet ger också en intressant inblick i synen på Spanienfrivilligas kamratförening. I protokollet framträder en tydlig skepsis mot monumentets utformning som anses strida mot World Veterans Foundations strävan mot samförstånd mellan stridande parter och ledamoten von Braun kritiserar föreningens politiska inriktning. Anmärkningsvärt nog formuleras detta: ”de spanienfrivilligas förbund synes ha en starkt politisk inriktning”, vilket lägger fokus på att de har en politisk inriktning och inte specifikt vilken, något som betonar Förbundet svenska Finlandsfrivilligas självbild som o- eller snarare överpolitiskt. På ledamoten Nils Löfgrens initiativ tar styrelsen beslutet att avslå inbjudan till invigningen av La Mano, om en sådan skulle sändas – ett beslut som visar sig överflödigt.³³⁹ På grund av ansträngningarna med att samla in pengar till byggandet av ett invalidsjukhus i Kauniala valde man att följa utvecklingen av La Mano men i övrigt att ha frågan vilande.

Monumentprojektet påbörjas

När monumentet dyker upp i materialet igen är det i en hemställan den nionde september 1981 till borgarrådet och ordföranden i Konstnämnden för utsmyckning av allmänna platser, Ingemar Josefson från Samfundet Sverige-Finland, med vädjan om att skapa en ”Finlandspark” med ett monument i Värtahamnen i Stockholm. Hemställandet var också undertecknat av Föreningen Svensk-Finlands vänner, Finska krigsinvalidernas brödraförening i Sverige, Krigsveteranernas distriktsförbund i Sverige och Finlandssvenskarnas riksförbund i Sverige samt Förbundet svenska finlandsfrivilliga.³⁴⁰ Författaren var Samfundet Sverige-Finlands ordförande Olle Karleby, en man med lång karriär som militär ämbetsman, bland

³³⁵ Svenska Spanienfrivilligas vänner är den yngre organisation som är aktiv idag.

³³⁶ För ett fritt Spanien 1994.

³³⁷ Buchanan 2007, s. 140.

³³⁸ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Årsmötesprotokoll 1975. Krigsarkivet, Stockholm.

³³⁹ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Årsmötesprotokoll 1975. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁴⁰ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, Hemställan 1981-09-09. Krigsarkivet, Stockholm.

annat som chef för försvarets fabriksverk och sedermera inom näringslivet.³⁴¹ Initiativet var taget av Förbundet svenska finlandsfrivilliga, men projektet fick alltså redan i uppstartsskedet prägeln av ett samarbete mellan alla föreningar som främjade svensk-finskt kulturutbyte och förbrödring, detta trots att man kan se en tydlig dominans av de krigsinriktade föreningarna.

Föreningarna hemställer att Stockholms kommun måste besluta att anlägga en Finlandspark. Föreningarna hemställer vidare att få tillträde till överläggningar med företrädare för kommunen om utformningen av parken, särskilt med hänsyn till ett eventuellt minnesmärke.³⁴² Själva parkanläggningen hade alltså blivit det huvudsakliga fokuset för samarbetet. I diskussionerna från 70-talet var endast ett monument på agendan, men när hemställandet skickades hade parken vid Värtahamnen i Stockholm blivit aktuell att ”omvandla” till Finlandspark. Anledningen var att Värtahamnen var angöringsplats för finlandsfärjorna och att alla som tog sig mellan terminalen och Gärdets tunnelbanestation passerade genom parkområdet, varför den ansågs lämpa sig väl för ett monument över banden mellan Sverige och Finland. Den dåvarande chefen för Stockholms parkenhet, arkitekt Bengt Edlund, uppvaktades i början av 1981 av Förbundet svenska finlandsfrivilliga och beskriver i ett brev från 2012 att det var han som väckte idén att namnge det tidigare anonyma parkområdet för att på så vis skapa en helhetsmiljö för monumentet.³⁴³ Förslaget fick mer fast form när parkenheten utvecklade en konkret plan för parkens utformning med en utpekad plats för monumentet.³⁴⁴ Det var denna plan som Samfundet Sverige-Finland hade färdig när de skickade in hemställandet.

Hemställandet rymmer också ett tydligt formande av socialt minne inriktat helt på de svensk-finska banden:

Inom Sverige – främst i Stockholm – verkar åtskilliga föreningar för att på olika sätt främja förbindelserna mellan Sverige och Finland. Inslaget av finländska medborgare och invandrare i Stockholm är också markant.

Bland dessa föreningar har ett livligt intresse väckts för att man på något konkret sätt borde i Stockholm manifesteras de starka banden mellan de båda länderna. I sammanhanget kan erinras den historiska gemenskapen mellan länderna, den viktiga kommunikationen mellan Stockholm och Finland både när Finland var svenskt och tiden därefter, den betydande gruppen av finländska medborgare i Stockholm, den svenska frivilliginsatsen i Finlands försvarsmakt under krigsåren, den svenska humanitära hjälpen till Finland under samma tid m m.³⁴⁵

Temat på monumentet skulle således vara olika aspekter av den svensk-finska historien, med betoning på solidaritetsarbetet under Vinterkriget och Försättningskriget. Ett förslag var någon form av springbrunn.³⁴⁶

³⁴¹ Svensk Tidskrifts årsbok 1974, s. 483 f.

³⁴² Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, Hemställan 1981-09-09. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁴³ Brev i privat ägo.

³⁴⁴ Parkenheten: Protokoll 1982-02-02. Stockholms stadsarkiv.

³⁴⁵ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, Hemställan 1981-09-09. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁴⁶ Förbundet svenska Finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, ”Förslag till åtgärder” 1982-03-01. Krigsarkivet, Stockholm.

Monumentet tar fastare form

När planeringsgruppen, bestående av finlandsveteranerna Mascoll Silfverstolpe och Viking Forsberg, hade sitt första sammanträde i mars 1982 kunde de konstatera att själva parkfrågan hade fått en god start.³⁴⁷ Frågan om hur monumentet skulle förverkligas låg emellertid öppen. Vidare planer var att, i samråd med Bengt Edlund, Olle Karleby och Konstnämnden för utsmyckning av allmänna platser, arbeta fram en mer detaljerad plan. Senare i mars hölls ett större möte där både Bengt Edlund och en representant från fritidsförvaltningen deltog och där man bildade den mer formellt ordnade "Finlandskommittén". Då hade förvaltningen beslutat att lägga 300 000 kr på upprustning av själva parkområdet och anpassning för monumentet. Eventuella merkostnader såsom vattendragning skulle dock samfundet få bekosta genom den planerade insamlingen, vilket fick kommittén att dra öronen åt sig i den frågan. När frågan om vattenmonument dyker upp under senare sammanträden är det med tydligt fokus på kostnadsfrågan.³⁴⁸ Det är slående hur stor betydelse informella, personliga kontakter hade när projektet genomfördes. Arkitekten och finlandssvenske krigsveteranen Axel Ask var personligen bekant med Silfverstolpe (de tilltalar varandra som "broder"). Han hjälpte till att ta fram ett enkelt förslag på ett eventuellt monument samt ta kontakt med en finsk konstnär som förbundet ansåg vara aktuell för monumentet.³⁴⁹ Vidare sökte representanten för fritidsförvaltningen på eget bevåg medel från Eva Bonniers donationsfond efter att han blivit engagerad i projektet.³⁵⁰ Det är också intressant att notera växelspelet där samfundet sökte tillstånd för att skapa en konkret plan för monumentet samtidigt som de behövde en plan för att söka tillstånd. När byggnadsnämndens namnberedning höll sammanträde i maj bordlade de frågan om Finlandsparken på grund av bristande underlag, trots anslagen från parkförvaltningen.³⁵¹ Genom att Olle Karleby tog personlig kontakt med namnberedningen kunde beslut emellertid tas bara ett par veckor senare (parken döptes officiellt den 1:e november samma år).³⁵² Vid ett informellt sammanträde i juli framhöll Edlund, som vid det här laget var nästan lika engagerad i projektet som kommitténs representanter, vikten av att ha så konkreta förslag som möjligt.³⁵³ Under mötet diskuterar de också hur La Mano både genomförde en lyckad insamling och fick sitt monument bekostat av staden och i korrespondensen betonas flera gånger förhoppningen om att monumentet i sin helhet skulle kunna bekostas av staden.³⁵⁴

När hösten kommit hade samfundet Sverige-Finland format en monumentkommitté med Olle Karleby i spetsen och kunde uppvakta ordföranden för Konstnämnden för utsmyckning av allmänna platser, Ingemar Josefsson.³⁵⁵ Bengt Edlund hade utformat en monumentskiss liksom en enkel ståltrådsmodell för att ge mer konkret form åt projektet inför sökandet av

³⁴⁷ Förbundet svenska Finlandsvilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, Anteckningar från sammanträde 1982-03-12. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁴⁸ Förbundet svenska Finlandsvilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, Anteckningar från sammanträden under 1982. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁴⁹ Förbundet svenska Finlandsvilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, privat korrespondens mellan Axel Ask och Mascoll Silfverstolpe, 1982. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁵⁰ Förbundet svenska Finlandsvilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, Anteckningar från sammanträde 1982-04-07. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁵¹ Förbundet svenska Finlandsvilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, Minnesanteckning 1982-05-(otydbart). Krigsarkivet, Stockholm.

³⁵² Förbundet svenska Finlandsvilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, Mötesanteckning 1982-05-01. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁵³ Förbundet svenska Finlandsvilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, Anteckningar från informellt sammanträde 1982-07-07. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁵⁴ Förbundet svenska Finlandsvilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, Korrespondens mellan Bengt Edlund och Mascoll Silfverstolpe 1982-12-03. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁵⁵ Förbundet svenska Finlandsvilliga: Handlingar rörande Finlandsparken i Stockholm, Mötesanteckningar 1982-09-03. Krigsarkivet, Stockholm.

medel. Detta var, erkänner han i ett privat brev, att gå utanför sina befogenheter som chef för parkenheten.³⁵⁶ Edlund adjungerades under hösten som medlem av Finlandsparkskommittén.³⁵⁷

Lansering och insamling

När parken så var officiellt döpt den 1:e november sändes den första presskommunikén ut. I ett internt brev framgår att man i Sverige först och främst riktade sig till tidningar i Stockholmsområdet, förutom Sydsvenska Dagbladet ”som ju är mycket Finlandsvänlig bör väl också ha ett ex.” men att kommunikén gick ut till samtliga större finska nyhetsbyråer och därutöver lade fokus på mindre pressröster med spridning inom utlandssvenska och svensk-finska miljöer, såsom Finska församlingen i Stockholm.³⁵⁸

Presskommunikén har ett i stort sett identiskt historiskt perspektiv som i hemställandet till Ingemar Josefsson året innan, det vill säga med en ambition att fånga in alla kontakter men samtidigt lyfta fram frivilliginsatserna. ”Man borde på något konkret sätt manifesteras banden mellan de båda länderna: den historiska gemenskapen, de viktiga kommunikationerna mellan Stockholm och Finland, den betydande gruppen finländare i Stockholm, den svenska frivilliginsatsen i Finlands försvarsmakt under krigsåren, den svenska humanitära insatsen under samma år etc.” Förbundet svenska finlandsfrivilliga nämns också särskilt som initiativtagare.³⁵⁹ Vid ett sammanträde senare i november kunde kommittén konstatera att endast Dagens Nyheter och Stockholms lokalradio nämnt Finlandsparkens tillkomst i notiser, men att nyheten fått stor spridning inom finsk tidningsmedia.³⁶⁰

Den 3:e december gick en formell hemställan till Konstnämnden för utsmyckning av allmänna platser om att ta fram konstnärer och förslag till monument samt en vädjan om att kommunen skulle bekosta hela projektet. ”Kommittén för Finlandsparken’ önskar på detta sätt manifesteras den folkliga samhörigheten mellan Finland och Sverige och ihågkomma stupade svenska frivilliga i de två senaste finska krigen.”³⁶¹ Det är intressant att jämföra hur presskommunikén lade fokus på banden mellan Stockholm och Finland snarare än Sverige, samt själva solidaritetsrörelsen under vinterkriget, medan hemställandet lägger fokus på banden mellan folken och hedrandet av de fallna. Om detta är uttryck för de olika författarnas intresse eller en anpassning efter förväntad målgrupp är svårt att säga. Vidare är det intressant att monumentet tar alla band mellan länderna i beaktande med betoning endast på ”de två senaste finska krigen” medan finska inbördeskrigets frivilliga passeras. Urvalet är självklart baserat på Förbundets drivande roll i monumentprojektet men det är svårt att betrakta prioriteringen av motiv som annat än en kompromiss.

Parallellt med hemställandet om att kommunen skulle bekosta monumentet såg kommittén över vilka stöd de kunde fråna näringslivet, främst det finska.³⁶² Inte minst hyste man stora förhoppningar om att Silja Line skulle kunna skänka större bidrag eftersom färjeterminalen

³⁵⁶ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, privat korrespondens mellan Mascoll Solfverstolpe och Olle Karleby, okänt datum hösten 1982. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁵⁷ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, korrespondens mellan Mascoll Solfverstolpe och Bengt Edlund 1982-10-15. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁵⁸ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, korrespondens mellan Mascoll Solfverstolpe och Viking Forsberg 1982-10-13. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁵⁹ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, presskommuniké november 1982. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁶⁰ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, sammanträdesprotokoll 1982-11-18. Krigsarkivet, Stockholm, Hufvudstadsbladet, Sotaveteraani – Krigsveteranen nr 8 1982.

³⁶¹ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, hemställan 1982-12-03. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁶² Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, lista på finska företag: Bilaga till protokoll från sammanträde 1982-11-18. Krigsarkivet, Stockholm.

låg, och ligger, i direkt anslutning till parken. Uppenbarligen förlitade man sig inte allt för mycket på kommunens generositet.

När kommittén höll sammanträde i mars 1983 förekommer inget tal om bidrag från det finska näringslivet och inte heller i protokollen efter det.³⁶³ Det framstår som troligt att det är kopplat till finansieringskrav från de olika fonder som kommittén sökte medel från.

Konstnärstävlingen

I januari 1984 formulerade Kommittén för Finlandsparken ett program för det tilltänkta monumentet. En rambudget var satt till 300 000 kr valfritt fördelade mellan arvode och omkostnader. Konstverket skulle ”ha en positiv framtoning av samhörigheten och får ej ha karaktären av krigsmonument /.../ ej heller kan vattenspel /.../ förekomma.”³⁶⁴ Kommittén hade då valt ut tre konstnärer vars bidrag fick tävla mot varandra. De fick 5000 kr vardera i arvode från Konstnämnden för utsmyckning av allmänna platser.³⁶⁵ Bidragen förväntades vara inkomna till Fritidsförvaltningen i modellform skala 1:10 i utgången av augusti samma år.

I november 1984 var vinnaren utsedd: Gudrun Eduards vann tävlingen med sitt Finlandsmonument; en abstrakt dubbelskulptur i främst gjutjärn föreställande Finlands och Sveriges gemensamma historia, med motiv som symboliserar viktiga händelser och skeenden. Eftersom Eduards bodde och verkade i Göteborg innebar detta flera artiklar om monumentet i Göteborgs-Posten, emellertid främst med fokus på konstnären och inte på parken eller dess tillkomst.³⁶⁶

När konstnären var bestämd gick uppropet ut till förenings- och näringslivet med vädjan om ekonomiskt stöd till projektet. Kommittén hade då fått in 175 000 kr från Stockholms stads ”Forsgrénka fonden” och 75 000 kr bestående av bidrag från näringslivet och pengar som föreningarna själva bidrog med.³⁶⁷ När det slutgiltiga färdigställandet av monumentet närmade sig under våren 1986 visade sig emellertid de verkliga omkostnaderna bli långt över schablonsumman och många vädjanden om fondpengar och bidrag från kommunen och näringslivet gjordes.³⁶⁸ Den slutgiltiga summan landade på 650 000 kr, vilka kommittén, efter ansträngningar in i det sista, kunde konstatera att den lyckats samla in under våren 1987 – det vill säga nästan ett år efter att monumentet invigts.³⁶⁹

³⁶³ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, sammanträdesprotokoll 1982-03-21. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁶⁴ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, ”Program för minnesmärke”, 1984-01-27. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁶⁵ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, sammanträdesprotokoll 1984-06-02. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁶⁶ Göteborgs-Posten 1986-02-12,

³⁶⁷ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, upprop 1984, Sammanträdesprotokoll 1984-12-03. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁶⁸ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, sammanträdesprotokoll 1987-03-18. Krigsarkivet, Stockholm

³⁶⁹ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande Finlandsparken, sammanträdesprotokoll 1987-03-18. Krigsarkivet, Stockholm.

Invigningen

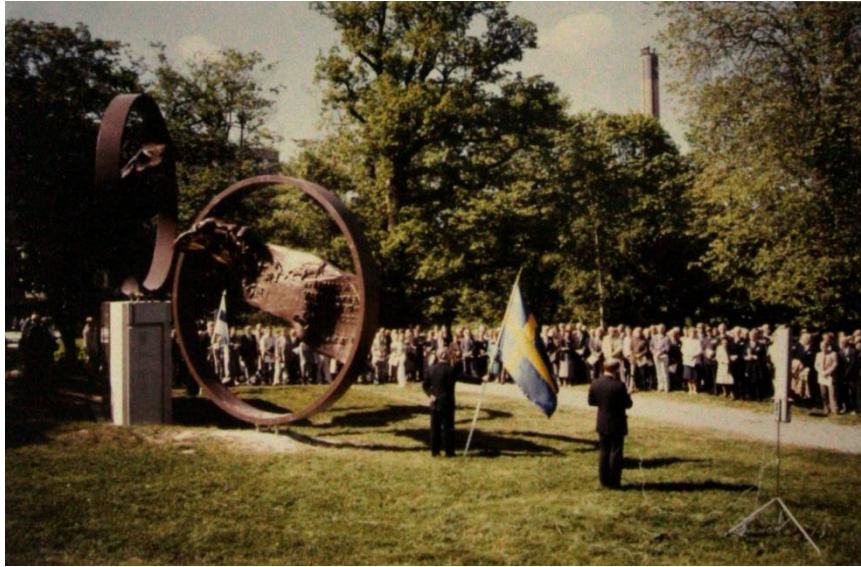

Foto: Privat ägo

Den 23 juni 1986 kunde invigningen av parken och det nyresta monumentet gå av stapeln. Det var egentligen den första av två invigningar eftersom Finlands dåvarande president Koivisto besökte monumentet tillsammans med den svenske kungen, den 20 oktober samma år.

Invigningen skedde under högtidliga former med Stockholms blåssymfoniker som spelade bland annat svenska och finska nationalsångerna och Björneborgarnas marsch. Olle Karleby höll introduktionstal, borgarrådet Ingemar Johansson höll tal om Finlandsparken och Gudrun Eduards berättande om minnesmärket.³⁷⁰ Dessvärre finns inte talen bevarade och kan därför inte jämföras med invigningstalen till La Mano. Av programmets upplägg och Dagens Nyheters korta artikel kan man dock sluta sig till att de presenterade samma historiska bild som det tidigare citerade hemställandet (och alla övriga dokument som fungerade till att motivera Finlandsparken och monumentet) och att talen i övrigt fokuserade på parkens tillkomst och monumentets olika symboliska element. Publiken kunde räknas till drygt 300 vilket var nästan det dubbla mot antalet inbjudningar som kommittén skickat ut.³⁷¹ I vilken mån de resterande deltagarna bestod av respektive till de inbjudna eller personer som deltog på eget initiativ är förstås omöjligt att avgöra.

Bortsett från den korta artikeln i Dagens Nyheters lokaldel har jag inte hittat några spår i media efter invigningen av parken, trots att publiken uppgick till ungefär 300 personer och därmed var i samma storleksordning som vid La Manos invigning (Gudrun Eduards och själva monumentets tillverkningsprocess fick betydligt mer medial uppmärksamhet än initiativet till och invigningen av monumentet).³⁷² Att La Mano fick så påtagligt mycket mer medial uppmärksamhet kan antagligen kopplas till den potentiellt kontroversiella finansieringen och spanienfrågans dagsaktualitet. Inga kontroverser eller dramatiska politiska händelser kunde agera fond eller ge fokus åt Finlandsparken. Omständigheterna visar på ett belysande sätt hur genomförandet är beroende av yttre faktorer för att få större medialt genomslag. Monumentet skiljer sig förvisso från La Mano på ganska grundläggande sätt. Det är inte begränsat till ett specifikt krig utan representerar de historiska banden mellan Sverige och Finland och kan därmed inte heller kopplas till någon specifik politisk strömning. Därmed

³⁷⁰ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande finlandsparken, program för invigning av Finlandsparken i Stockholm, 1986 Krigsarkivet, Stockholm, Dagens Nyheter 1986-05-23.

³⁷¹ Förbundets svenska finlandsfrivilliga: Handlingar rörande finlandsparken, protokoll från sammanträde 1986-05-21. Krigsarkivet, Stockholm.

³⁷² Vid kommitténs följande sammanträde, den 26:e juni, nämns att ”notiser förekommit även i ett flertal lokaltidningar landet runt” – men i brist på specifikation har jag inte kunnat följa upp dessa.

finns inte mycket laddning i själva Finlandsmonumentet. Man skall inte dra för stora växlar på en enskild detalj, men som en markering av frivilligförbundets genomslag, eller snarare dess position i relation till tidens samhällsanda, är DN-artikeln rubrik där ordet ”brödrafolk” satts inom citationstecken, vilket vittnar om en viss distans mellan DN och idén om brödraskapsbanden med Finland.³⁷³ Att monumentet skildrar en specifik historisk händelse eller har en specifik symbolisk innebörd utgör också ett visst pedagogiskt hinder i beskrivandet; ”Det är i år 46 år sedan vinterkriget tog slut. Med skulpturen i Finlandsparken har man velat påminna om kriget men också om historien under de 400 år som Finland och Sverige hörde ihop.”³⁷⁴ Här ser vi dessutom en anmärkningsvärd detalj; endast Vinterkriget berörs specifikt i artikeln medan Försättningskriget utelämnas trots sitt utrymme på själva monumentet. Dessutom skiljs Vinterkriget från de ”400 år som Sverige och Finland hörde ihop”. Måhända är detta ett uttryck för den påtagligt starkare ställning som Vinterkriget har i det kollektiva minnet som uttryck för demokratins försvarskamp mot diktatur snarare än uttryck för banden mellan de svenska och finska folken. En internationell parallell är Vinterkrigets betydelse för den brittiska, ickekommunistiska vänstern. Buchanan tar upp hur Vinterkriget där fick betydelsen av en kontinuitet från spanska inbördeskriget. Labourjournalisten George Sheer liknade till och med bombningen av Viborg i februari 1940 vid Guernica.³⁷⁵ Det är anmärkningsvärt att det inte ligger i Förbundet svenska finlandsfrivilligas arv att lyfta fram den historiska bilden.

Den ”andra invigningen”

Den 20:e oktober var, som jag nämnt, president Koivisto på privat besök i Stockholm för att fira Svensk-finska handelskammarens 50-årsfirande. Kommittén tog tillfället i akt och arrangerade vad som i praktiken skulle bli en slags andra invigning, med besök i Finlandsparken av kungaparet och presidentparet där Gudrun Eduards höll tal om tillkomsten av och symboliken i sitt verk och gav dem två tavlor med motiv från skulpturen: två tolkningar av de respektive ländernas statsvapen.³⁷⁶ Den ”andra invigningen” kom tack vare de namnkunniga gästerna att uppmärksammas i både Svenska Dagbladet och Dagens Nyheter, om än bara med bild och bildtext i den senare tidningen, då presidentens besök och det stundande valet upptog brödtexten.³⁷⁷ I Svenska Dagbladet får verket en egen artikel och presenteras på ett något annorlunda sätt i jämförelse med den ovan berörda DN-artikel. ”Den slående skulpturen, som inte är ett krigsmonument men väl förenar de bägge ländernas mångtusenåriga samvaro /.../ – en tidlös symbol för starka förbindelser.”³⁷⁸ Faktum är att bortsett från Lotta Svärd så nämns inga krigiska symboler över huvudtaget.

5. 3. Jämförelse och analys av de båda projekten

Det är svårt att bedöma om Finlandsmonumentet skall betraktas som en framgång eller en tvungen kompromiss för de finlandsfrivilliga. Sett till förbundets storlek, resurser och kontaktnät borde de ha kunnat få till stånd ett eget monument precis som den betydligt mindre och resurssvagare Svenska spanienfrivilligas kamratförening. Samtidigt kan förbundets position i förhållande till det kollektiva minnet på 80-talet gjort att man undvek ett specifikt frivilligmonument, med alla de frågor om politiskt arv och belastning det skulle kunna väcka. Inte minst med tanke på den vid tiden livliga högerextrema rörelsen för vilka flera av de frivilliga, med löjtnant Hallberg-Cuula i spetsen, är hjältar som fortfarande firas årligen. Förvisso är Finlandsmonumentet både större och tillverkningstekniskt mer avancerat, samt

³⁷³ Dagens Nyheter 1986-05-23.

³⁷⁴ Dagens Nyheter 1986-05-23.

³⁷⁵ Buchanan 2007, s. 181.

³⁷⁶ Svenska Dagbladet 1986-10-21.

³⁷⁷ Dagens Nyheter 1986-10-21.

³⁷⁸ Svenska Dagbladet 1986-10-21.

ingår i en park. Det krävde alltså en mer omfattande organisation för att realisera, men i förhållande till förbundets storlek var det trots allt ett mindre åtagande än La Mano sett till insamlade kronor per medlem. Dessutom är det osäkert hur ett specifikt finlandsfrivilligmonument skulle motiveras. De spanienfrivilliga reste sitt monument till minne av den oerhört stora andelen fallna spanienfrivilliga. De fallna Finland var mycket färre och ett monument över hela rörelsens insats hade förstås kunnat uppfattas som självförhävande. Likaledes hade ett minnesmärke över Vinterkrigets insats, med dess starka ställning i det kollektiva minnet, varit ett förringande av de fortsättningskrigsfrivilliga vars minne också var förbundets.

De partipolitiska styrkeförhållandena i Stockholm tycks inte ha haft någon större betydelse för någon av frivilliggruppernas framgång. 1971, när Knut Olsson tog upp frågan om ett frivilligmonument, var Socialdemokraterna och VPK i majoritet, liksom de var 1973-76 när La Mano realiserades och 1979-82 när Finlandsparken förankrades politiskt.³⁷⁹

La Mano-projektets unika förutsättningar

Att La Mano-projektet var möjligt på det sätt det genomfördes är ett tydligt tecken på att kamratföreningens ”lilla” sociala minne låg nära det ”stora” kollektiva minnet och tidsandan i 70-talets svenska samhälle. Jag har nämnt den vänstervåg som svepte över Sverige men kamratföreningens sociala minne befann sig tveklöst i en gynnsam situation i förhållande till den svenska självbilden som den ”tredje vägens” nation och Sveriges internationella roll under regeringen Palme. Nära i tid låg Palmes kritik av USAs krig i Vietnam och bombningen av Hanoi, den fascistiska militärkuppen Chile och Sveriges stöd till nationella befrielse-rörelser i tredje världen. Monumentets tillkomst befann sig också på så stort tidsmässigt avstånd ifrån spanska inbördeskriget att de socialdemokrater som varit ansvariga för uppslutningen bakom non-interventionsavtalet inte längre befann sig på centrala poster inom partiet. Samtidigt kan det tyckas motsägelsefullt att varken Gunnar Nilsson eller Hjalmar Mehr nämner vilken position deras eget parti tog på 30-talet. Denna motsägelse kommer socialdemokratierna emellertid undan med i bredare media som inte alls berör den kritik som Nisse Lätt formulerar i Arbetaren. Den frihetligt socialistiska vänstern förblev marginaliserad i den breda debatten och lyckades aldrig, trots sin synbart fördelaktiga historiska position i förhållande till både non-interventionspakten och sovetisk opportunist, få till stånd någon bredare diskussion om det spanska inbördeskrigets arv. Faktum är att inte heller den övriga vänstern var intresserad av någon debatt. Men föreningen lyckades inte bara bli omfattad av socialdemokratin, den klarade sig också ifrån kritik från de stora liberala dagstidningarna. I Svenska dagbladet förekommer endast kritik mot ”La Mano” i en insändare och då endast därför att Stockholms kommun bekostar ett monument som hyllar de Spanienfrivilliga specifikt och inte alla de svenskar som stupat i krig till ära för Sverige (gärna i konflikter på närmre håll och i krig mot Sovjetunionen).³⁸⁰

Jag tror också att just kontaktnätet och resursstyrkan varit en avgörande faktor för att Finlandsmonumentets uppförande passerades i relativ stillhet medan La Mano fick så omfattande medietäckning. Där La Mano-projektet tog formen av en insamling som appellerade till arbetarrörelsen, vilket innebar att medlen kom i form av många, små donationer, bekostades Finlandsmonumentet genom bidrag från näringslivet, vilket av

³⁷⁹ Valstatistik Allmänna valen Del 2. Kommunala valen 1970, 1973, 1979.

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Valstatistiken/Valstatistik%20Allmänna%20valen%201970%20Del%202%20Kommunala%20valen.pdf (2013-01-24).

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Valstatistiken/Valstatistik%20Allmänna%20valen%201973%20Del%202%20Kommunala%20valen.pdf (2013-01-24).

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Valstatistiken/Valstatistik%20Allmänna%20valen%201979%20Del%202%20Kommunala%20valen.pdf (2013-01-24).

³⁸⁰ Svenska Dagbladet 1977-05-10.

naturliga skäl engagerar ett mindre antal människor. Hade La Mano fått sina medel från Stockholms stad redan i inledningsskedet hade den mediala täckningen med största säkerhet varit betydligt mindre, även om också det politiska klimatet i samtiden spelade en viktig roll – från Francoregimens upplösning till Vietnamkriget och militärkuppen i Chile. Med bidrag från hela landet blev också monumentet en angelägenhet för media i hela landet. Med andra ord bidrog antagligen just det faktum att kamratföreningen saknade kontakter inom näringslivet till att själva projektets avtryck blev mycket bredare.

Monumenten och forskningen

Litteraturen kring monumentbyggande som hantering av kollektiva trauman lägger fokus på den fysiska minnesplatsen som en samlings- och fokuspunkt för människor som drabbats av krig och behöver hitta mening och sammanhang åt sin sorg. Inte minst betraktas monumentuppförandet som en del i stärkandet av det nationella projektet. Vad som emellertid är slående i fallet med de svenska frivilligmonumenten, vilket intressant nog också är relevant för de engelska spanienfrivilligas monumentprojekt, är att de uppfördes först när de frivilliga själva höll på att gå ur tiden. Därmed var inte monumenten till för de frivilliga själva; deras hantering av trauma och behov av mening till sina upplevelser, utan tydligt riktat mot en eftervärld. Efter Francoregimens fall var det måhända inte en självklarhet att de svenska frivilligas offer för den spanska republiken och kampen mot fascismen skulle bli ihågkomna och på samma sätt var grannlandet i öster inte längre skyddskårens ”vita” Finland utan ett land med orientering mot fred och samförstånd med Sovjetunionen. De direkta banden och samhörigheten med ”broderfolket” var i realpolitisk mening en del av historien, likt spanska inbördeskriget. Det var först när frågorna om direkta stöd och hjälp åt drabbade i Finland och Spanien var överståndna som frågan om att uppföra monument för den egna saken blev verkligt aktuella. Det visar på att minnesfrågan antagligen var sekundär eller också på att frivilliga såg sin egen aktivitet som en del av vidlivhållandet av sin insats, men framförallt att monumenten inte var riktade mot samtiden. De var inte tänkta att skapa mening åt de frivilligas generation utan för att samhället inte skulle glömma deras sak, en sak som i praktiken tillhörde det förflutna. Finlands position som ”brödrafolk” och buffertzonen mot öster var inte längre politiskt aktuellt och Francoregimen i Spanien var upplöst. Mest begripligt ter sig monumenten som ett förkroppsligande av de ”lilla” sociala minnen de frivilliga förespråkade. En central faktor i detta torde vara att de officiella minnesmonumenten på kontinenten uppfördes av en centralmakt i en del i legitimerandet av den massdöd de var inblandade i, medan frivilligmonumenten i Sverige var uppförda av folkrörelseförankrade grupper. Hade Sverige deltagit i en fullskalig ”intervention” så som Finlandskommittén arbetade för 1940 så hade antagligen minneskulturen varit en helt annan.

Symboliken – det universella kontra det specifika

”La Mano” har likt världskrigens krigsmonument en ambition att förkroppsliga en kollektiv idé, ett socialt minne av spanska inbördeskriget och den fortsatta motståndskampen som en enad frihetstörst vilken trotsar fascism och förtryck. Roger Johansson visar på hur minnesmonumentet över de fallna i Ådalskravallerna kan jämföras med kontinentala dito över de stupade i världskrigen, men att arbetarklassen har ersatt nationen som symbol.³⁸¹ La Mano har inte en sådan klassymbolik. Utformningen är istället öppen nog för att kunna uttrycka ett allmänt frihetsideal, men har en mer specifik betydelse för dem som identifierar sig med de ”500 svenskar som åren 1936-38 kämpade för Spaniens demokrati”. Den ger uttryck för ett kollektivt minne, med universella anspråk, om att offra sig för någon annans demokrati – en bild som för majoriteten av de frivilliga ironiskt nog inte bara handlade om att som svensk offra sig för republikanska Spanien utan också att offra sig för ett styrelseskick man ville störta. Spanienrörelsen hade sin bas i den klasskampsinriktade vänstern i arbetarrörelsen, men

³⁸¹ Johansson 2001, s. 167.

genomfördes i en anda av brett samarbete och nedtoning av just klasskampen. Monumentet kan ses som ett uttryck för detta. Lika brett och allmänt hållet som folkfrontens dikotomi var mellan demokrati och fascism, lika universell är La Manos symboliska frihetssträvan. Ändå är den symbol för en oerhört utpräglad politisk rörelse och utförd av en lika politisk kamratförening.

Finlandsmonumentet utgör på sätt och vis ett omvänt fenomen. Finlandsrörelsens bas under vinterkriget var extremt bred och allmänpolitiskt hållen, med stöd från den syndikalistiska rörelsen på vänsterkanten, via socialdemokratin, det politiska mittfältet och ut till den auktoritära högern. Dess uttryck var emellertid fokuserat specifikt på brödrafolksrelationen, med betoning på myterna om det fria Norden – det vill säga en partikulär mytbildning snarare än en universell. Finlandsmonumentets utformning är också påtagligt mycket mindre universell än La Mano. Den kunde utifrån precis samma historiska bild av demokratins kamp mot diktatur utgjorts av en universell frihetssymbol, men är istället inriktad på banden mellan två folk – ett mycket mer specifikt och tematiskt begränsat motiv. Alltså placeras frivilliginsatserna i två påtagligt skilda symbolvärldar; spanieninsatsen som uttryck för en universell frihetskamp, finlandsinsatsen som en del i den stora svensk-finska väven – vid sidan av Tove Janssons Mumintroll. Kanske hade fortsättningskrigets frivilligrörelse gjort det omöjligt att framställa motsvarande universella frihetssymbolik. Ett monument med ambitionen att omfatta alla frivilliga från 1939 till 1944 hade måhända varit ogenomförbart om man inte hittade en kontext som plockade bort Finlands internationella roll under andra världskriget och endast fokuserade på de svensk-finska banden. Av de interna diskussionerna framgår att La Manos utformning uppfattades som potentiellt i strid med WVF:s värden av styrelsen i Förbundet svenska finlandsfrivilliga (oklart hur dock), men ett generellt frihets- och brödraskapsmonument borde knappast ha varit omöjligt för förbundet att genomföra, särskilt som de var initiativtagare. Eventuellt rörde de sig inom en specifik begreppssfär varför ett sådant monument inte upplevdes som relevant – det kunde ju inte heller på samma sätt kopplas till dagsaktuell politisk kamp som La Mano, vilket varit en del av Förstamajfirandet i Stockholm alltsedan dess invigning.

Utblick

I den här uppsatsen blir monumentprojekten ett slags kulmen på de båda frivilligföreningarnas aktivitet, vilket är en sanning med modifikation, eller snarare en som kräver motivering. Som vi såg i föregående kapitel genomförde exempelvis Svenska spanienfrivilligas kamratförening en omfattande insamling till Nicaraguanska krigsinvaliderna på 80-talet, vilket blev föreningens sista stora åtagande i konkret mening. Emellertid kunde ett sådant (SIDA-)projekt ha genomförts av vilken humanitär organisation eller vänstergrupp som helst med motsvarande materiella resurser och kontakter och krävde inte egentligen de spanienfrivilligas historiska arv och legitimitet. La Mano var ett specifikt frivilligprojekt och insamlingen som föregick hade som enda attraktionskraft det levande kollektiva minnet av spanska inbördeskriget, som av olika skäl synes ha varit på sin historiska höjdpunkt på 1970-talet. Likaså står monumentet i Finlandsparken ut som projekt från exempelvis insamlingen till veteransjukhuset i Kauniala just därför att det bygger på ett legitimt kollektivt minne, men i det senare fallet integrerades frivilligberättelsen i ett bredare svensk-finskt narrativ. Monumenten utmärker sig med andra ord som de två stora minnesinsatserna som de åldrande föreningarna genomförde för att förkroppsliga sitt eget sociala minne och projektens genomförande ger en viss insikt i hur väl förankrat det ”lilla” sociala minnet var i tidens kollektiva ”stora” dito. I La Manos fall var projektet unikt synkroniserat med tidsandan och politiska omvälvningar som de frivilliga själva knappast kunde ha förutsett. I Finlandsparkens fall gav inte projektet alls samma spegling av samtiden – eventuellt beroende på att projektet till sin formulering var mer försiktigt, vilket speglade en politiskt mycket mindre profilerad organisation. Lika troligt är dock att frågans mindre dagsaktuella natur och frivilligrörelsens mer solkade heroiska arv

spelade centrala roller. Det är inte alls säkert att monumentet i Finlandsparken alls hade kunnat genomföras om det förlitat sig på en folkrörelseförankrad insamlingskampanj på det viset som La Mano-projektet gjorde.

Hugget i granit respektive gjutet i järn lämnade veteranföreningarna efter sig sina sociala minnen. I båda fallen blev det som en del av något bredare, för Förbundet svenska finlandsfrivilliga de historiska banden till ”brödrafolket”, för de spanienfrivilliga en öppen hand, inte en knuten, symboliserande strävandet efter frihet. Skillnaden mellan de båda är att den folkfrontsidé som vart bärande genom hela spanienfrivilligas kamratförenings historia hade själva sin kärna i idén om minsta gemensamma nämnare, den progressiva kampen för frihet och demokrati i dess allra vidaste mening. Planerna på fullskaligt svenskt deltagande i vinterkriget eller på en svensk-finsk, och dristar jag mig till att säga, antirysk, försvarsunion uttrycks inte i Finlandsparkens monument och det är högst tveksamt om ett minnesmärke med sådan symbolik någonsin kunde möjliggjorts efter 1940.

6. Frivillig soldat från fredens nation: sammanfattning och diskussion

I nationer som härjats av krig är spåren och minnena från krigen en viktig del av den gemensamma berättelsen och det gemensamma kulturarvet. Ett land som Sverige, vars deltagande i krig de senaste tvåhundra åren är begränsat till insatser under FN-flagg i geografiskt avlägsna konfliktzoner, värnar istället om bilden av alliansfrihet och att landet utomlands betraktas som fredsälskande och konfliktlösande. Sverige gör i officiella sammanhang historia av sin pragmatiska mittenposition – en hållning som fick sin utpräglade form genom Sveriges ställningstaganden under 30- och 40-talets storkonflikter och i det efterföljande Kalla kriget. Det finns emellertid en mängd andra berättelser om Sveriges eller svenskars agerande som står i kontrast till neutralitetsschablonen. Arbetarrörelsens vänster arbetade under hela spanska inbördeskriget för ett svenskt stöd till den spanska republiken och på samma vis strävade grupper med stark förankring inom försvarsmakten för en svensk intervention i det krigsdrabbade Finland. Bakom den officiella hållningen av neutralitet pågick febril aktivitet. Det är först i ljuset av efterkrigstidens svenska framgångsberättelse som den nationella enigheten framstår som tydlig.

Blickar vi bortom nationens horisont har tusentals svenska medborgare deltagit i konflikter utomlands. Svenskar har på eget bevåg valt att delta i de flesta större krig under 1900-talet. De har tjänstgjort i franska främlingslegionen, i nazityska Waffen SS, i sovjetiska Röda armén och, vilket den här uppsatsen behandlat, i inbördeskrigets Spanien och vinter- och fortsättningskriget i Finland. Gyllenhal och Westberg menar att bilden av svenskarnas neutralitet är otillräcklig. Måhända intog Svenska staten en officiell neutralitetsposition, men de svenskar som dog eller sårades i det svenska försvaret under andra världskriget dog i realiteten i krig, oavsett vad officiell statistik hävdar.³⁸² Att bara betrakta krig som en statlig angelägenhet är för idealistiskt för den som vill ge en trovärdig bild av verkligheten. Linjerna drogs inte vid nationsgränserna, inte för dem som ansåg det vara sin plikt att försvara Finlands östra gräns och inte heller för dem som drog gränsen mellan demokrati och fascism i de spanska löpgravarna eller som i socialistisk övertygelse såg klassgränserna inom samhället som viktigare än kartans linjer. Gemensamt för de frivilliga som stred i Spanien och Finland var att de såg konflikter som överskred den svenska statens uttalade intressen och som manade dem att göra sin insats som individer, eller snarare som medlemmar i grupper med förankring bortom nationalstaten. På samma sätt har det fallit på de frivilliga själva att skapa sitt eftermäle och vårda minnet av sina uppoffringar.

Jag har i den här uppsatsen tagit utgångspunkt i Maurice Halbwachs teori om socialt minneskapande, om hur en gruppers "lilla" sociala minne samspelar och ställs mot samhällets "stora". Jag har också analyserat hur de med hjälp av historiebrik, inspirerat av Tom Buchanan, Roger Johansson och Åsa Linderborg använt sina minnen som en resurs för att ge tyngd bakom sina ställningstaganden. Likt för historieskrivningen av skotten i Ådalen 1931 fanns det för de frivilliga en nollpunkt, de historiska skeenden som de byggde sina förenings minne och historiebrik på. Jag har därmed gått från denna nollpunkt och fram till kulmen för deras organisationer, de två minnesmonument som i huggen och gjuten form bevarat deras lilla minnen åt eftervärlden.

5. 1. Från krigare till monumentuppförare – en berättelse om minne

När veteranerna grundade sina föreningar var det under skilda omständigheter. De spanienfrivilliga kom hem i triumf. Förvisso var republiken de kämpat för dömd till undergång men de frivilligas själva hade fått officiell amnesti och sågs som hjältar. Deras

³⁸² Gyllenhaal & Westberg 2006, s. 16.

kamratförbund föddes ur den entusiasmen och dess kris kom först då Folkfronten, som de kämpat och dött för, slets sönder av Molotovs och Ribbentrops signaturer. De finlandsfrivilliga hade redan från början stark förankring i den svenska offentligheten och rörelsen hade ojämförbara materiella framgångar. Ändå markerades Förbundet svenska frivilligkårens grundande av känslor av bitterhet och rentav svek över den korta och materiellt sett meningslösa frivilliginsatsen och faktumet att den svenska regeringen inte beviljat Finland ett större stöd.

Som två föreningar organiserade de spanien- och finlandsfrivilliga sig kring minnena av sina insatser, men det var också två föreningar fokuserade på att göra nya insatser som antingen opinionsbildare och aktivister eller som en ny väpnad rörelse, såsom Förbundet svenska frivilligkåren av 1940 planerade. Föreningarnas "lilla" sociala minne fungerade alltså som en levande resurs i dagsaktuella frågor och deras genomslag var beroende av i vilken mån de med trovärdighet kunde formulera en berättelse som låg nära det "stora" kollektiva minnet.

Finlandsveteranerna och det problematiska minnet

För finlandsveteranernas "lilla" sociala minne av vinterkriget och fortsättningskriget blev de storpolitiska omständigheterna en komplicerande faktor. Vinterkrigets "stora" kollektiva minne var gynnsamt men den korta frivilliginsatsen och faktumet att en större svensk intervention uteblev präglade förbundets "lilla" sociala minne. För att uttrycka det tillspetsat verkar de finlandsfrivilligas förbund inte ens helt ha kunnat vända veteranernas känsla av nederlag från slutet av vinterkriget. Istället bar förbundet på ett minne som var mindre storslaget än det "stora" kollektiva minnet av vinterkriget i Sverige.

Fortsättningskriget storpolitiska villkor och tysk-finska vapenbrödraskap kom att forma det "stora" kollektiva minnet av frivilligrörelsen som politiskt belastad. När de Förbundet svenska frivilligkåren ombildades 1947 och inkluderade fortsättningskrigets frivilliga i organisationen var det i enlighet med förbundets "lilla" sociala minne av den "sekelgamla förpliktelsen att försvara Nordens östra gräns". Samtidigt komplicerades förbundets relation till det "stora" kollektiva minnet genom de problematiska inslag av tyskvänlighet och storfinska drömmar som fortsättningskriget förde med sig. Det stora minnet av vinterkriget var positivt laddat men att kapitalisera på vinterkriget vore att svika det lilla minnet av det påtagligt belastade fortsättningskriget. Förbundet kunde med andra ord inte anamma det ena minnet utan att fjärma sig från det andra. I praktiken förde detta med sig att förbundet utåt sett avpolitiserade sin verksamhet samtidigt som det internt vårdade sitt "lilla" minne av fortsättningskriget som ett försvarskrig. Ambivalensen yttrade sig också i att förbundet bedrev ytterst lite aktivt historiebruk och att historiebruket tog sig motsägelsefulla uttryck. Kontrasterna är enorma mellan det tal som överste Åkerman höll 1950 om att de frivilliga skulle "stå beredda och se till att även kommande generationer är redo att föra striden vidare" och det fredsarbete som föreningen stödde när det 1957 förvärvade medlemskap i det FN-anslutna World Veterans Foundation. Det senare motiverades som en naturlig kontinuitet på förbundets historia men var i praktiken var en klar anpassning till den "stora" svenska berättelsen som fredsnation. Från att ha varit en rörelse som propagerade för fullskalig svensk militär insats på Karelska näset, med en ledning som till stora delar hyste förakt för demokrati spred Förbundet svenska finlandsfrivilliga på 80-talet broschyrer för nedrustning. Förbundet anpassade sig utåt sett till det en svensk freds- och demokratiberättelse, trots att det inte är lika klart ifall de lika enigt omfattade utvecklingen internt. Därmed växte ett förbund fram som upprätthöll en militärt konservativ kultur internt men som utåt odlade en tämligen avpolitiserad verksamhet.

Förbundet svenska finlandsfrivilligas avpolitisering och anpassning till det "stora" kollektiva minnet yttrade sig kanske som tydligast när de genomförde sitt monumentprojekt på 80-talet. Planer på att upprätta ett frivilligmonument på svensk mark hade funnits sedan 70-talet men när förbundet väl skred till verket var det som en del av en större kommitté. Monumentet kom

därmed att omfatta en allmän svensk-finsk historisk symbolik där de finlandsfrivilligas minne ingick som en del. Det är inte alls otroligt att ett monument minnande om att ”Finlands sak var vår” och ett heroiskt vinterkrigsminne hade kunnat genomföras genom en bred insamling, men det hade varit att negligera fortsättningskrigets frivilliga och deras lilla minne.

Spanienfrivilliga och folkfronten som resurs

Svenska spanienfrivilligas kamratförening hade en minnesmässigt fördelaktig position i jämförelse med finlandsveteranerna eftersom själva folkfrontstaktiken redan 1935 innebar en anpassning till försvar för den rådande samhällsformen. Kamratföreningen behövde aldrig ta avstånd från några samhällsomstörtande mål eftersom den aldrig haft ett sådant program. Det uttalade målet för kamratförbundet/-föreningen hade redan från 1939 varit försvaret för demokrati, fred och återupprättandet av den spanska parlamentariska demokratin.

Berättelsen om kommunisterna som demokratin sista och mest uppoffrande förvarare åldrades så väl i det breda minnet att de frihetliga i SAC inkorporerades i (folkfronts-)minnet när Sveriges radio 1961 målade upp historien om spaniensolidariteten. Likaså blev La Mano, de spanienfrivilligas monument, en succé bortom alla förväntningar, vilket förstås till del var slumpens spel, men också ett resultat av det ”stora” kollektiva minnet av spanska inbördeskriget stått sig oerhört starkt i det svenska samhället. Utmärkande för kamratföreningens verksamhet var också det ständiga historiebruket där veteranernas erfarenheter och folkfrontens historiska legitimitet användes ömsom för att samla in pengar till en dagspolitisk sak, ömsom för att försvara Sovjetunionens agerande, antingen historiskt i Spanien eller i samtidens Afghanistan.

Det är slående att trots repressionen under kriget mot den kommunistiska rörelsen, trots kamratföreningens uttalade stöd åt Molotov-Ribbentroppakten och försvar av Sovjetunionens utrikespolitik under efterkrigstiden så var det ”stora” kollektiva minnet av insatsen för den spanska republiken så starkt att de frivilliga, inte bara som ett vackert minne, utan som en levande kommunistdominerad organisation fick erkännande av den socialdemokratiska ledningen. Det innebär faktiskt att minnet av det spanska inbördeskriget och den svenska spanienrörelsen var starkare än vad själva rörelsen varit. När Nisse Lätt i Arbetaren anklagade socialdemokraterna för att sola sig i de spanienfrivilligas glans så missade han det faktum att situationen i verkligheten var den omvända: en liten förening fick sitt minne hedrat av Sveriges absolut största politiska rörelse. Även om Nisse Lätt måhända *hade* rätt i sin kritik så var det de spanienfrivilligas kamratförening som *fick* rätt.

Tredje vägens nation och krigarnas minne

Den svenska självbilden som en progressiv ”tredje vägens” nation i neutral position mellan Öst och Väst kom att präglade efterkrigstidens ”stora” kollektiva berättelse. I den här uppsatsen visar jag att denna ”stora” berättelse genomgick omvälvande förändringar under efterkrigstiden, från minnen av Sveriges ”fornstora dagar” till en modernitetsberättelse om pragmatism och progressivitet. Frivilligföreningarna visade i sina sociala minnen alternativa bilder till den ”stora” svenska berättelsen och deras genomslag i samhället var av i vilken mån deras ”lilla” minne kunde inkorporeras i denna berättelse. Finlandsveteranernas ”lilla” sociala minne och historiesyn hade tydlig förankring i den nationalistiska traditionen och anpassade sig bara delvis till modernitetsberättelsen. Svenska spanienfrivilligas kamratförening omfattade däremot, i anda av arbetarrörelsens upplysningstradition, bilden av historien som en framåt-skridande, uppåtsträvande rörelse. Deras symbolik, tydligast uttryckt i deras treuddade stjärna och i La Mano-monumentet, var universell och deras sociala minne av folkfronten var politiskt relevant i efterkrigstidens Sverige, medan finlandsveteranernas historiesyn var bakåtblickande och deras symbolik specifik. Det motsägelsefulla för frivilligföreningarnas del är att även om de stred för parlamentariska demokratier i Spanien och Finland så fanns knappast någon tradition av helhjärtat stöd för parlamentarisk demokrati inom föreningarna.

Att spanienveteranerna fick ett stort genomslag för sitt historiebruk synes främst ha att göra med det svenska samhällets utveckling och det ”stora” kollektiva minnet av spanska inbördeskriget och mindre med kamratföreningens inflytande och resurser. Till syvende och sist framstår det som om de historiskt förankrade organisationer som saknar resurserna att ändra på det stora minnet är beroende av att kunna formulera ett eget minne som befinner sig i takt med tiden, utan att bryta med historien.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arbetarrörelsens arkiv Stockholm

Svenska spanienfrivilligas kamratförening

Protokoll

Korrespondens

Manus och utkast till uttalanden och protester

Handlingar rörande La Mano-monumentet

Handlingar rörande Nicaraguainsamlingen

Handlingar rörande Bruno Franzénkommittén

Räkenskaper

Krigsarkivet Stockholm

Förbundet svenska finlandsfrivilliga

Protokoll

Korrespondens

Handlingar rörande Finlandsparken

Handlingar rörande World Veterans Foundation

Handlingar rörande veteransjukhuset i Kauniala

Räkenskaper

Stockholms Stadsarkiv

Park- och idrottsnämnden

Protokoll

Skrivelser

Stockholms kommunfullmäktige

Protokoll

Skrivelser

Tryckta källor

Förbundet Svenska frivilligkårens tidning., Förbundet Svenska frivilligkåren, Stockholm, 1941-1948

Förbundet Svenska Finlandsfrivilligas tidning, Förbundet Svenska Finlandsfrivilligas tidning, Stockholm, 1949-2000

För ett fritt Spanien, Svenska Spanienfrivilligas kamratförening, Vällingby, 1963-1994

Dagstidningar, veckotidningar och tidskrifter

Aftonbladet

Arbetaren

Arbetet

Avantgardet

Dagens Nyheter

Dagens Eko

Den Svenske

Folkets Dagblad

Gnistan

Göteborgs-Posten

Hufvudstadsbladet

Norrskensflamman

Ny Dagligt Allehanda

Ny Dag

Ny Tid
 Stockholmstidningen
 Svenska Dagbladet
 Ungsvensk lösen
 Wermlands Folkblad
 Östgöten

Internet

Fédération Internationale des Résistants - Association antifasciste:

<http://www.fir.at/hist/index.en.php> (2013-01-27).

Valstatistik Allmänna valen Del 2. Kommunala valen 1970.

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Valstatistiken/Valstatistik%20Allmanna%20valen%201970%20Del%202%20Kommunala%20valen.pdf (2013-01-24).

Valstatistik Allmänna valen Del 2. Kommunala valen 1973.

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Valstatistiken/Valstatistik%20Allmanna%20valen%201973%20Del%202%20Kommunala%20valen.pdf (2013-01-24).

Valstatistik Allmänna valen Del 2. Kommunala valen 1979.

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Valstatistiken/Valstatistik%20Allmanna%20valen%201979%20Del%202%20Kommunala%20valen.pdf (2013-01-24).

Litteratur

Andersén, Matts, Andrén, Erik & Fågelbärj, Henrik (red.), *Ur tystnaden: vita fläckar i Finlands närhistoria*, Bokprojektet Ur tystnaden, Vasa, 1989

Andersson, Gösta, *Partisaner*, Ordfront, Stockholm, 1975

Beevor, Antony, *Spanska inbördeskriget*, Historiska media, Lund, 2008

Björk, Kaj, *Spanien i svenska hjärtan*, Bäckström, Stockholm, 2001

Blomqvist, Håkan, [Gåtan Nils Flyg och nazismen](#), Carlsson, Stockholm, 1999

Buchanan, Tom, *The impact of the Spanish Civil War on Britain: war, loss and memory*, Sussex Academic Press, Brighton [England], 2007

Carlquist, Erik, *Solidaritet på prov: finlandshjälp under vinterkriget*, Allmänna förl., Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 1971

Claëson, Sten (red.), *Svenska frivilliga i Finland 1939-1944*, Militärhistoriska förl., Stockholm, 1989

Danielsson Malmros, Ingmarie, *Det var en gång ett land-: berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, Agering, Diss. Lund : Lunds universitet, 2012, Höör, 2012

Tillgänglig på Internet: <http://swepub.kb.se/bib/swepub:oai:lup.lub.lu.se:3046858>

Edwards, Robert, *Finska vinterkriget*, Forum, Stockholm, 2007

Ericson Wolke, Lars, *Svenska frivilliga: militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen*, Historiska media, Lund, 1996

- Gustafsson, Kerstin & Karlsson, Mekki, *Spaniens sak var vår*, Svenska fredskomm., Stockholm, 1992
- Gyllenhaal, Lars & Westberg, Lennart, *Svenskar i krig 1914-1945*, [Ny utg.], Historiska media, Lund, 2006
- Halbwachs, Maurice, *On collective memory*, University of Chicago Press, Chicago, 1992
- Helgeson, Patrik, Jändel, Richard & Weijdegård, Nils (red.), *¡No pasarán!: spanska inbördeskriget och uppgörelsen med fascismen*, Nixon, Linköping, 2008
- Hirdman, Yvonne, [Sveriges Kommunistiska Parti och 2:a världskrigets första år](#) och [Sveriges Kommunistiska Parti och 2:a världskriget 1941-45](#), Allmänna förl., Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 1974
- Johansson, Roger, *Kampen om historien: Ådalen 1931: sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931-2000*, 1. uppl., Hjalmarson & Högberg, Diss. Lund : Univ., 2001, Stockholm, 2001
- Jändel, Richard, *Kämpande solidaritet: möten med svenska spanienfrivilliga*, Arbetarnas kulturhistoriska sällsk., Stockholm, 1996
- Jönsson, Claes-Göran [SKP och den svenska spanienrörelsen](#), Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia 4 Sällskapet för studier i arbetarrörelsens historia, Stockholm, 1973
- Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen: historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995*, Natur och kultur, Stockholm, 1999
- Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (red.), *Historien är nu: en introduktion till historiedidaktiken*, Studentlitteratur, Lund, 2004
- Kennerström, Bernt, [Socialistiska partiet och spanska inbördeskriget](#), Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia, Diss. Stockholm : Univ., 1975, Lund, 1974
- Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Atlas, Diss. Uppsala : Univ., 2001, Stockholm, 2001
- Lundvik, Bertil, *Solidaritet och partitaktik: den svenska arbetarrörelsen och spanska inbördeskriget 1936-1939*, Univ., Diss. Uppsala, 1980
- Lätt, Nisse, *En svensk anarkist berättar: minnesbilder ur Nisse Lätts liv som agitator och kämpe för de frihetliga idéerna*, Nisse Lätts minnesfond, Göteborg, 1993
- Misztal, Barbara A., *Theories of social remembering*, Open University Press, Buckingham, 2003
- Mithander, Conny, Sundholm, John & Holmgren Troy, Maria (red.), *Collective traumas: memories of war and conflict in 20th-century Europe*, P.I.E. P. Lang, Bruxelles, 2007
- Morrow, Felix, [Spanien 1931-1937: revolution och kontrarevolution](#), 1. uppl., Röda rummet, Stockholm, 1976
- Mosse, George L., *Fallen soldiers: reshaping the memory of the World Wars*, Oxford University Press, New York, 1990
- Nilsson, Karl N. Alvar, *Svensk överklassnazism: 1930-1945*, Carlsson, Stockholm, 1996
- Olsson (senare Røgeby), Sixten, *Spanska frontminnen*, Arbetarkultur, Stockholm, 1938
- Oredsson, Sverker, *Svensk oro: offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets senare hälft*, Nordic Academic Press, Lund, 2003
- Orwell, George, *Hyllning till Katalonien*, Atlantis, Stockholm, 1984

- Persson, Anders, *Finlands sak var svår*, Ordfront, Stockholm, 1979
- Rogeby, Sixten, *De stupade för Spaniens demokrati*, Arbetarkultur, Stockholm, 1977
- Rytterås, Filip, *Frivillig soldat*, [F. Rytterås], [Skövde], 1972
- Salomon, Kim, [Rebeller i takt med tiden – FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer](#), Rabén Prisma, Stockholm, 1996
- Schmidt-Laussitz, Nicolas von & Schmidt-Laussitz, Klaus-Jürgen von, *För Finlands frihet: svenska frivilligkåren 1939-1940*, Förlag svenskafrivilliga.com, Piteå, 2008
- Schmidt-Laussitz, Nicolas von, *Svenskarna vid Jandeba: svenska frivilligkompaniet 1942-1944*, Förlag svenskafrivilliga.com, Stockholm, 2007
- Sjöstedt, Jonas, *Masthugget, Moskva, Madrid: berättelsen om Bengt och Greta*, Carlsson, Stockholm, 2009
- Svensk tidskrift*, Svensk tidskrift, Stockholm, 1911-2004
- Trotter, William R., *Finska vinterkriget 1939-1940*, Fischer & Co, Stockholm, 2009
- Wahlbäck, Krister, *Jättens andedräkt: Finlandsfrågan i svensk politik 1809-2009*, Atlantis, Stockholm, 2011
- Winter, Jay, *Sites of memory, sites of mourning: the great war in European cultural history*, Canto ed., Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1998
- Winter, Jay M. & Sivan, Emmanuel (red.), *War and remembrance in the twentieth century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999
- Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Nordic Academic Press, Diss. Lund : Univ., 2001, Lund, 2001
-